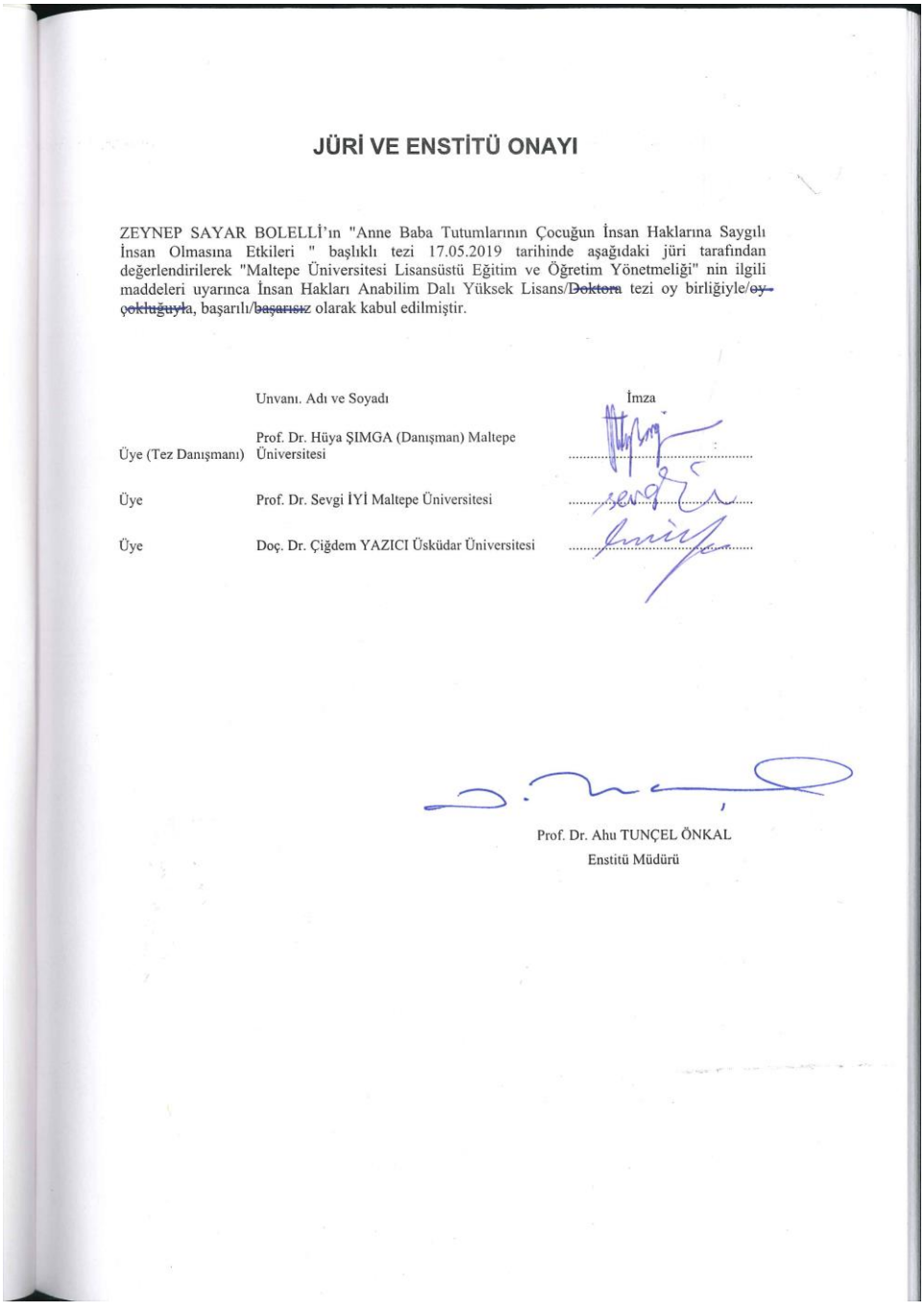
ANNE-BABA TUTUMLARININ ÇOCUĞUN İNSAN HAKLARINA SAYGILI İNSAN OLMASINA ETKİLERİ

Zeynep Sayar Bolelli
161128110

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs, 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

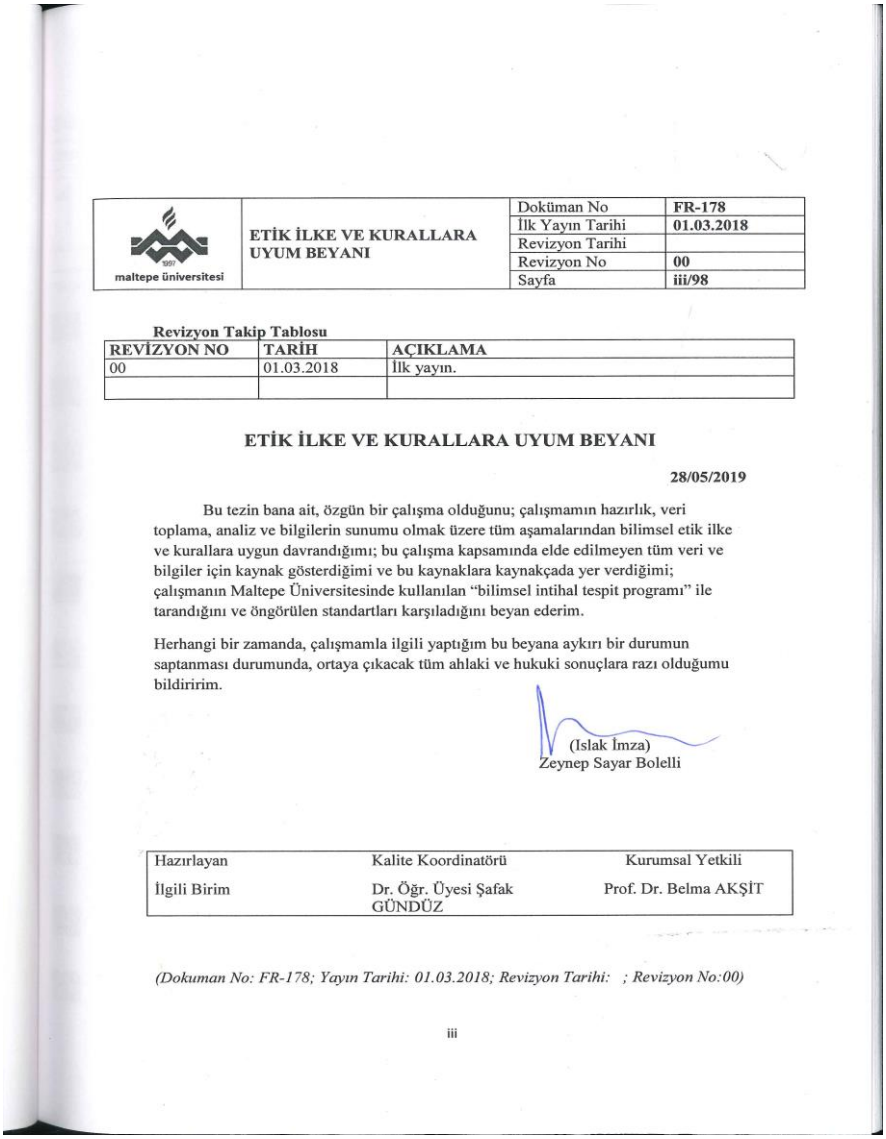
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ZEYNEP SAYAR BOLELLİ'ın "Anne Baba Tutumlarının Çocuğun İnsan Haklarına Saygılı İnsan Olmasına Etkileri " başlıklı tezi 17.05.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca İnsan Hakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~, başarılı/~~başarısız~~ olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Prof. Dr. Hüya ŞIMGA (Danışman) Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Prof. Dr. Sevgi İYİ Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Doç. Dr. Çiğdem YAZICI Üsküdar Üniversitesi	.....

Prof. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

maltepe üniversitesi	ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	Doküman No	FR-178
		İlk Yayın Tarihi	01.03.2018
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa	iii/98

Revizyon Takip Tablosu

REVİZYON NO	TARİH	AÇIKLAMA
00	01.03.2018	İlk yayın.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

28/05/2019

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

(Islak İmza)
Zeynep Sayar Bolelli

Hazırlayan	Kalite Koordinatörü	Kurumsal Yetkili
İlgili Birim	Dr. Öğr. Üyesi Şafak GÜNDÜZ	Prof. Dr. Belma AKŞİT

(Dokuman No: FR-178; Yayın Tarihi: 01.03.2018; Revizyon Tarihi: ; Revizyon No:00)

iii

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca, başta ailem olmak üzere; sabrı ve sevgisi ile bana destek olan, engin bilgi ve deneyimleriyle rehberlik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hülya Şimga'ya, olumlu ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren, kendilerinden çok şey öğrendiğim tez izleme komitesi üyeleri değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Çiğdem Yazıcı ve Prof. Dr. Sevgi İyi'ye ve çalışmamda görüşlerine sıkça başvurduğum, insanlığa kattıklarıyla yaşayan bir değer olan Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep Sayar Bolelli

Mayıs 2019

ÖZ

Zeynep Sayar Bolelli
Yüksek Lisans Tezi
İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019

İnsan haklarına saygılı insan olmanın, insan haklarının korunması açısından çok önemli olduğu açıktır. İnsan haklarının ne olduğunun ve nasıl korunacağının bilgisini bize sağlayan ise eğitimdir. Eğitim, tutarlı ve sistematik bir şekilde gerçekleşmesi gereken ve sonuçlarını uzun vadede gözlemlediğimiz bir süreçtir. Eğitimin ailede başladığı düşünüldüğünde, anne-baba tutumlarının haklara saygılı insanların yetişmesindeki merkezi rolü de ortaya çıkmaktadır.

Bu tezin amacı, eğitimin başladığı yer olan ailede, anne-baba tutumlarının, insan hakları konusunda bilinçlenmeye ne oranda etkisi olduğunu incelemek ve hangi anne-baba tutumunun haklara saygılı insanların yetişmesine yardımcı olabileceğini araştırmaktır. Çalışmanın iddiası, insan haklarına saygılı olmada etkin olan eleştirel düşünme becerilerinin kazanılmasına en çok imkân sağlayan tutumun bu amaca en uygun olduğudur.

Anahtar Sözcükler: İnsan Hakları, Anne-Baba Tutumları, Eğitim, Aile.

ABSTRACT

Zeynep Sayar Bolelli
Master Thesis
Human Rigst Department
Human Rigst High Lisanas With Thesis Programme
Advisor: Prof. Dr. Hülya Şimga
Maltepe University Social Science Graduate School, 2019

While there is no doubt that respect for the human rights plays a critical role for the protection of human rights, what provides us with the knowledge regarding the essence of human rights as well as the knowledge on how to protect them is education. Education, the outcome of which can best be observed in the long run, is a process that needs to unfold in a systematic and consistent manner. As education starts within the family, it is not difficult to see how important the attitudes of one's parents are in becoming a person who is respectful to human rights.

This thesis aims to explore the pertinence of parent attitudes towards the consciousness of human rights and to determine the attitude that can best help children in their development into a respectful person to human rights. The ultimate argument of this thesis is that, among the possible attitudes, it is the one that aims at the development of critical abilities that best helps develop respect for human rights in the child.

Keywords: Human rights, Parenting, Education, Family.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii
TEŞEKKÜR iv
ÖZ v
ABSTRACT vi
ÖZGEÇMİŞ ix
GİRİŞ 1
BÖLÜM 1. İNSAN VE İNSAN HAKLARI 9
1.1. Felsefe Açısından İnsan 13
1.2. Etik Temelli İnsan Hakları 22
1.2.1. İnsanın Değeri, Değerleri ve Değerlendirme Fenomeni 25
1.3. Değerler, Türleri ve İnsan Hakları ile İlgileri 29
1.3.1. Toplumsal Değerler 30
1.3.2. Etik Kişi Değerleri 35
1.3.3. Etik İlişki Değerleri 36
BÖLÜM 2. İNSAN HAKLARINA SAYGILI İNSAN EĞİTİMİ VE ANNE-BABA TUTUMLARININ ROLÜ 38
2.1. Gelişim ve Kişilik 39
2.1.1. Gelişim 39
2.1.2. Kişilik 44
2.2. Eğitim ve Aile 53
2.3. Anne ve Baba Tutumları 57
2.3.1. Tutum 57
2.3.2. Otoriter Anne-baba Tutumu 59
2.3.3. Aşırı Hoşgörülü Anne-baba Tutumu 63
2.3.4. Aşırı Koruyucu Anne-baba Tutumu 64
2.3.5. İlgisiz Anne-baba Tutumu 65
2.3.6. Tutarsız Anne-Baba Tutumu 67
2.3.7. Geliştiren Anne-Baba Tutumu 69

BÖLÜM 3. SONUÇ 80
KAYNAKÇA..... 86

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep Sayar Bolelli

İnsan Hakları Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Ls.	1999	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2019 -	Rehber Öğretmen. Çekmeköy Mesleki Eğitim Merkezi
2017- 01	Rehber öğretmen/ Bölüm Başkanı. Üsküdar Rehberlik ve Araştırma Merkezi
2001-1999	Lonca Organizasyon Anonim Şirketi /İnsan Kaynakları

Yayınlar ve Diğer Bilimsel/Sanatsal Faaliyetler

Zeynep Sayar Bolelli, "Aile – Toplum – Eğitim ve İnsan Hakları", Para&Borsa, Yayım tarihi: 19 Mart 2019.
Zeynep Sayar Bolelli, "Birey Toplum ve Yönetim", Para&Borsa, Yayım tarihi: 23 Haziran 2018.
Zeynep Sayar Bolelli, "Huzur", Para&Borsa, Yayım tarihi: 10.Mayıs. 2018.
Zeynep Sayar Bolelli, "Dikey Yapılaşmanın Psiko- Sosyolojik Değerlendirilmesi", Para&Borsa, Yayım tarihi: 02. Mart. 2018.

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Gölcük, 1997 Cinsiyet: K
Yabancı diller : İngilice (Orta);
GSM / e-posta : 0532 5795893 / zeynepsayar@hotmail.com

GİRİŞ

Her ne kadar insan hakları düşüncesinin gelişimiyle birlikte, çocuk hakları düşüncesi de gelişmiş ve çocuğun bazı özel ihtiyaçları olduğu kabul edilmiş olsa da, çocuğun insan haklarına saygılı bir insan olarak yetişmesinde anne-baba tutumlarının göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu konusu büyük ölçüde ihmal edilmiş, bu konu üzerinde gerektiği kadar durulmamıştır. İnsan haklarına felsefi antropolojik bakış açısı ile yani, insanın değerini merkeze alarak yaklaşan bu çalışmada, insan haklarına saygılı insanların yetişebilmesinin anne-baba tutumları ile ilişkisi karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve insan haklarına saygılı, insanın değerini bilen kişilerin yetiştirilmesi için en elverişli tutumun, "geliştiren anne-baba tutumu" olduğu temellendirilmeye çalışılmıştır.

İnsan haklarına saygılı insanın özelliklerini ortaya koymadan önce, kişilerin insan haklarına saygılı olmalarının gerekliliğin temellendirilmesi ile başlamak yerinde olacaktır. İnsanın değeri üzerinde temellenen insan hakları anlayışının önde gelen düşünürlerinden İoanna Kuçuradi'ye göre insan hakları, "insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri" (Kuçuradi, 2011, s. 2) olarak karşımıza çıkar. İnsan haklarını nesnel bir zemine oturtan ve hakların bütün insanlar için sağlanması gerekliliğine dair olan bilgi, insanın değerinin bilgisi üzerinde temellenir. İoanna Kuçuradi insan haklarını şöyle tanımlar:

> İnsan hakları, her şeyden önce bir fikir, bir düşüncedir — insanların tarihe getirdikleri, çok farklı değere sahip çok çeşitli düşüncelerden biri. Şu düşünce: insanların, insan oldukları için… yani bazı özellikleri ve doğal olanakları olan insan türünün üyeleri oldukları için… özel bir muamele görmeleri gerektiği düşüncesi. Kişiler birbirlerine öyle bir şekilde muamele etmeli ki, insanın bu doğal olanaklarını geliştirebilsinler, diye düşünülüyor. Çünkü gerçeklikte insanların çoğu birbirine böyle muamele etmiyor, ya da insanların bu olanakları geliştirebilmeleri için gerekli olan koşulların oluşmasını bilerek ya da bilmeyerek engelliyor. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin 1. maddesinde "Bütün insanlar haklar ve onur/değer bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan ile donatılmışlardır ve birbirlerine kardeşçe davranmalıdırlar" denilirken, dile getirilmeye niyetlenilen bu olsa gerek! (Kuçuradi 2007, s. 56-57).

İnsan hakları kavramında geçen "hak" kavramı "adalet" kavramıyla yakından ilişkilidir. Platon, *Devlet* adlı yapıtında, hocası Sokrates'in ağzından, "hak" kavramını "adalet" kavramından yola çıkarak şöyle tanımlar:

> Adaleti, doğru söylemek ve herkese onlardan alınan şeyi geri vermek diye böyle hiç nitelendirmeden mi anlatacağız, acaba bu davranışlar bazen adaletli bazen adaletsiz olabilir mi? Demek istiyorum ki, mesela bir kişi aklı başında bir arkadaşından silahları alsa, sonra ödünç veren kişi aklını kaçırsa ve silahları geri istese sanırım herkesin katılacağı gibi, bu örnekte silahları geri vermemeliyiz, bu durumda onları geri veren adaletli davranmış olmaz yine, bu durumda olan birine sadece gerçekleri söyleyen kişi de adaletli davranmış olmaz. Demek ki adaletin tanımı, gerçeği söylemek ve aldığını vermek değil. Adalet herkese kendisine uygun olanı vermek ve bunun adı da hak olur (Platon, 2016, s. 14-15).

Kuçuradi'de ise hak kavramı, "insanın değeri ve değerleri" tanımından yola çıkarak tanımlanmaktadır: "İnsanın değeri; insanın diğer canlılar arasındaki özel yeri, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. İnsana özgü olanakları kişilerde koruma istemleri, temel insan hakları kavramının özünü oluşturur" (Kuçuradi, 2011, s. 2). İnsanın değeri bilgisi, canlı bir tür olarak insanın diğer canlı türlerinden olan farkının ortaya konulması açısından önemlidir. İnsanın değeri bilgisi "insan nedir?" sorusu ile ilintili olup, insanın değerini korumak için gerekli olan haklarının neler olduğunun bilgisine ulaşmamızı ve bu hakların nasıl korunacağının belirlenmesini sağlar. Diğer bir deyişle, "İnsan nedir?" sorusu üzerinde kafa yormak, insanın değerinin nasıl korunacağı, hangi kişi değerlerinin insanın değerini koruyacağı ve bunların kişilere eğitim yoluyla kazandırılıp kazandırılamayacağı sorularına cevap vermek açısından son derece önemlidir.

Kuçuradi, bu hakların neler olduğunu belirleyen ölçütlerin, "insanlık olarak başardıklarımıza bakarak edindiğimiz, insanın olanaklarına ilişkin sistematik bilgi ve bu olanakların gerçekleşebilmesini sağlayan koşulların bilgisi" (Kuçuradi, 2011, s. 3) olduğunu belirtir. Bu ölçütlerden yola çıkarak, insan hakları koruma istemleri anlamındaki kişi haklarının da iki türü olduğunu ifade eder: "Kişi hakları, kişinin temel haklarından (yani, her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardan) ve yurttaşlık haklarından (yani, kişinin bir devletin yurttaşı olmasından dolayı, belirli bir devlet tarafından kişiye tanına ekonomik, sosyal, siyasal haklardan) oluşur" (Kuçuradi, 2014, s. 16). Bu hakların kim ve kimlerce korunması gerektiği dair de şunları söyler:

> Her temel hak, bir kişi hakkıdır; böyle bir hak bir ülkede yasal güvence altına alındığında, bir özgürlük olur. Başka bir deyişle temel hakların taşıyıcısı kişiler ancak temel özgürlüklerin taşıyıcısı devletlerdir. Özgürlüklerin karşılandığı haklar, yalnızca temel kişi haklarıdır, yani ilk hak kategorisi. Bu temel haklardan bir kısmı, kişinin insan olarak olanaklarını gerçekleştirmesiyle doğrudan doğruya ilgilidir. Kişilere ilişkin bazı istemlerdir bu haklar: kişilerin, sırf insana özgü bazı etkinlikleri gerçekleştirirken, engellenmemeleri isteminde bulunurlar: Yani herhangi bir şeyi yaparken değil, ancak böyle bir etkinliği gerçekleştirirken (yaratırken, bilgi ortaya koyarken vb.) engellenmemeleri isteminde bulunurlar. İnsanların, böyle olanakları gerçekleştirebilmeleri için görmeleri gereken muameleye ilişkin düşünceler, fikirlerdir bunlar (Kuçuradi, 2014, s. 16).

Kuçuradi ikinci türden hakları ise şöyle açıklar:

> Bütün insanların eşit olduğu, yani tanınmaları söz konusu olmayan, gerektirdiklerinin yerine getirilmesi söz konusu olan bir grup temel hak daha vardır. Bunlar, her kişiye insan olarak sahip olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin istemlerdir. Sağlık için gerekli yaşam düzeyi, eğitim bu tür haklardandır. Bu sosyal ve ekonomik haklar "korunmaz" bir anlamda; ancak tanınır (Kuçuradi, 2011, s. 6-7).

İkinci türden haklar, insanın değerini koruması açısından ele alındığında ve eğitimin de ilk olarak ailede başladığı düşünüldüğünde, anne-babanın çocuğa yönelik tutumlarının bu hakların korunması gerekliliğinin farkındalığının oluşmasında etkili olduğu ileri sürülebilir. Çünkü insanın kendisi, bir başkası, bir olay ya da durum karşısında ortaya çıkan etik kişi değeri olarak "sevgi, saygı gibi değerler" ile değer harcamaya sebebiyet veren "nefret, kıskançlık, saldırganlık" gibi kişilik özelliklerinin büyük ölçüde yaşamın ilk yıllarında, anne-baba tutumlarıyla oluştuğu düşünülmektedir. Aynı zamanda, detaylı olarak ele alınacağı gibi, insan haklarının korunması için gerekli olan, her durumda doğru değerlendirmeyi yapabilmenin koşullarından biri olan özgür düşünebilmenin, ancak, geliştiren anne-baba tutumu sayesinde oluşacağını öne sürmek pek de yanlış olmayacaktır: "Uyumlu ve özgür bir aile ortamı içinde, tutarlı ve sağlıklı ilişkiler içinde yetişen çocuk, özerk bir birey olarak yetişkin yaşamına ulaşabilir" (Yavuzer, 1993, s. 26).

İnsan hakları, kişilerde insanın olanaklarını koruma istemleri olarak ele alındığında, bu olanaklarının nasıl korunacağı ile koruma gerekliliğinin hangi temele oturtulması gerektiği soruları akla gelir. Bu da, etik ile insan hakları arasındaki bağı ortaya koymamızı gerektirir. 20.yüzyılın başına değin "olması gereken" in bilimi olarak anlaşılan etik, geniş anlamda insanın bütün yapıp etmelerinin bilgisidir. Meygüşoğlu'ya

göre etik, "Bütün insan eylemlerinin bir bilgisidir ve onu çok geniş bir varlık-alanı ilgilendirir" (Mengüşoğlu, 1992, s. 262). Bunun nedeni, insanın yapıp etmelerinde bir değer dinamiğinden hareket edilmesidir. Etik, esas itibariyle, insanların tek başına veya birlikte yaşarken gerçekleştirdikleri yapıp etmeleri, onlara yön veren itici güçleri, insana ve yaşama bakış açılarını ve değeri/değerleri nasıl anladıklarını araştıran bir alandır. Yapıp ettiklerimizin etik boyuta sahip olmasında, yani kişilere açık olan bu (bilgili, sorumlu, ölçülü olma vb.) insansal olanakların amacına ve işlevine uygun gerçekleşip gerçekleşmemesinde kritik olan nokta, bu olanakların, onları gerçekleştiren kişilerin hangi değer anlayışı ve ne amaçla davrandıkları ile yakından ilgilidir. Kuçuradi'ye göre:

> İnsanın özelliğini meydana getiren etkinlikler belirli bir şekilde, o etkinlikler olarak amaçlarının bilincinde ve işlevleri yerine gelecek şekilde kişilerce gerçekleştiğinde –söz gelişi ampulü yapan bilim, ya da bilginin ya da adaletin ne olduğunu göstermeye çalışan felsefe, Calais Burjualarını yapan sanat, ombudsmanı getiren hukuk, insan haklarını korumaya yönelik ilkeleri etkili kılmaya çalışan siyaset olarak karşımıza çıktığında-, insanın değerlerini oluştururlar. İşte "insanın değerleri" amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir (Kuçuradi, 2014, s. 178).

Bu çalışmada, öncelikle insan hakları kavramı insanın değeri üzerinde temellenen etik yaklaşım açısından incelenecek ve insan haklarının, insanın değerini koruyacak şekilde temellendirilmesinin önemine dikkat çekilecektir. Bununla ilişkili olarak, "tür olarak insan", "kişi olarak insan", "birey olarak insan" ayrımına değinilecek ve bu ayrımın insan hakları konusu ile bağlantısı, esas olarak, Takiyettin Mengüşoğlu ve Betül Çotuksöken'in varlık görüşleri referans alınarak açıklanacaktır. Daha sonra, insan haklarını bilgi düzeyine çıkaran İoanna Kuçuradi'nin "değer, değerler ve değerlendirme" kavramları üzerinde durulacaktır.

"Sevgi, saygı, dürüstlük" gibi etik kişi değerlerinin ve kişiler arası ilişkilerde değer koruma olanağı veren veya değer harcanması söz konusu ise, en az düzeyde harcanmasını sağlayacağı düşünülen "bilgili, ölçülü ve sorumlu olma gibi kişi özelliklerinin" (Özcan, 2015, s. 374) hangi aşamada ve nasıl bir eğitim ile kazanılabileceği sorusu tarih boyunca filozofların aklını meşgul eden sorulardır. Örneğin Platon, çocuk için, doğduğu andan itibaren devlet kontrolünde aşamalı bir eğitim sistemi öngörür. Çocukların, okul çağından önce masallarla ve hikâyelerle tanıştığını, tam da bu sebeple masal ve masalcıların denetim altına alınması gerektiğini ifade eder:

> O zaman hikâyecilerimizin üzerinde bir sansürleme ile işe başlamalıyız, iyi yaptıklarını geçirmeli, iyi yapmadıklarını geri çevirmeliyiz. Anneleri ve dadıları kabul edilmiş listedeki hikâyeleri anlatmaya ve böylece çocukların bedenlerini elleriyle şekillendirmekten ziyade bu hikâyelerle ruhlarını şekillendirmeye ikna edeceğiz (Platon, 2016, s. 81).

18. yüzyıl düşünürlerinden Jean-Jacques Rousseau da, sadece bilişsel, duyusal ve psikomotor gelişimden değil, ahlaki gelişimden de söz ederek gelişimin bir bütün olduğuna dikkat çekmiştir. Rousseau'ya göre, çocukların belli bir yetenek ile doğdukları doğrudur ancak çocuğun bu yeteneğini keşfetmesinde ve geliştirmesinde yardımcı olmak aileye düşmektedir. Aile çocuğun bireyselliğine karşı çıkar ve kendi isteği doğrultusunda yetiştirmeye ve çocuğunu belli bir kalıba sokmaya çalışırsa, yalnız çocuğun yeteneklerini köreltmiş olmakla kalmaz aynı zamanda, çocuğun yapmak istediklerini engelleyerek psikososyal yapısına zarar vermiş olur. Rousseau bir benzetme yaparak şöyle der: "Bir bitkinin doğal büyüme seyri vardır. Ancak istediğiniz şekli vermek için onu zorladığınızda, bir müddet, yönelttiğiniz istikamete doğru uzar; serbest bıraktığınızda tekrar doğal istikametine döner" (Rousseau, 2017, s. 12). Rousseau toplumsallaşma nedeniyle doğallıktan çıkmış olan insanın yeniden doğallığını elde edebilmesinin ancak eğitimle mümkün olacağını düşünür. Benzer görüşte olan Maria Montessori de bu konuda, "Doğal olarak var olan, eğitimle zenginleştirilmelidir. Bunun için önce doğada var olanın keşfedilmesi gereklidir" demektedir (Montessori, 2015, s. 22). Montessori ve Rousseau eğitimin amacının, çocuğun doğasında zaten var olan özelliklerini kendisinin keşfetmesine yönelik olduğunu, anne babanın ya da eğiticinin rolünün ancak rehberlik olduğunu öne sürerler. Örneğin Rousseau'ya göre, "kişinin kendini kontrol edebilmesi önce kendinin farkında olabilmesi ve mücadele etmeyi öğrenmesinden geçmektedir." Dolayısıyla, "aşırı koruyucu ve şefkatli bir tutum çerçevesinde yetişmiş kişi, deneme ve yanılma sürecinde engellenecek ve bu güçlüklerle mücadele etme becerisini kazanamayacaktır" (Rousseau, 2017, s. 34).

Birçok filozof ve bilim insanının ortak görüşü, insanın eğitilebilen/değişebilen bir varlık olduğu ve anne babanın da eğitimin önemli bir parçası olduğu yönündedir. Çotuksöken'e göre de "insan değişebilir/değiştirilebilir ilinikler, özellikler toplamıdır" (Çotuksöken, 2012, s.73). İnsan haklarına saygılı bireyin yetişmesi, eğitimin yaşamın ilk yıllarından itibaren düzenli ve istikrarlı bir biçimde verilmesiyle mümkün

görünmektedir: “İnsan haklarını koruma konusundaki duyarlılık, ancak etkili ve sürekli bir eğitimle başarıya ulaşabilir” (Çotuksöken, 2012, s. 168).

İnsanın değerini korumak için kişiye gerekli koşulların sağlanmasının koşulları ve insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesini sağlayan hakların neler olduğu birçok ulusal ve uluslararası antlaşmalarda madde madde ortaya konmuş olmasına rağmen, birey ve devlet bağlamında hâlâ hak ihlalleriyle karşılaşmakta olmamız, insan hakları kavramı konusunda ortak bir görüşe sahip olmadığımıza işaret eder. Dolayısıyla, “hak, değer, insan, adalet, özgürlük, demokrasi ve eşitlik” kavramlarının açık seçik olarak anlaşılması son derece önemlidir.

Kavram birliğinin önündeki engellerden belki de en önemlisi, bir şeyin gerçek değerinin, değerler, yani, ahlaki, kültürel ve dini değer yargılarıyla karıştırılıyor olmasıdır. Özellikle ailede verilen eğitim ile okulda verilen eğitim arasındaki çatışan veya çelişen değer anlayışlarıyla ve tutumlarla çocukların kafasının karıştığı ortadadır. Oysa gerçek değer bilgisi, “insanın olanaklarının ne olduğu bilgisine dayalı bir bilgidir” (Kuçuradi, 2011, s. 2). Bu bilgiyi bize ancak felsefi içerikli bir eğitim sağlar. Tezin birinci bölümünde detaylı olarak konu edineceğimiz felsefi düşünme ve felsefi bilgi, Çotuksöken’in belirttiği gibi, “verilecek eğitimde ya da uygulanacak öğretim etkinliklerinde, özellikle kavramsal ayrımları sağlıklı yapabilme; insanı, farklı bilgi dallarına konu olmanın ötesinde bütünlüklü bir biçimde anlayabilme bakımından işlevsel olacaktır” (Çotuksöken, 2012, s. 54).

Bununla birlikte insan haklarının ne olduğu ve neden korunması gerektiğinin bilgisini veren felsefi bilgi tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda bu hakların nasıl korunacağının—yani kişinin, her durumda, insanın değerini koruyacak şekilde eylemde bulunmaya yönelik doğru değerlendirme yapabilmesinin ve değerlendirme sonucu oluşan yaşantının sorumluluğunu alabilmesini imkânlı kılmanın—bazı şartları vardır. Kişilerin öncelikli olarak güçlü karakterde olmaları gerekir. Kişilerin güçlü karakterde olabilmeleri ise değişime açık ve özgür olabilmelerine bağlıdır. Bağımlı kişilik yapısına sahip kişilerde, doğru karar alma ve eylemde bulunma becerisi, her durumda, kişinin bağımlılık geliştirdiği bir başkasının tesiri altındadır. İkinci bölümde detayları üzerinde durulacak olan anne-baba tutumlarından biri olan aşırı koruyucu anne-baba tutumlarının yol açtığı bağımlı kişilik yapısı ile otoriter tutumlar sonucu oluşan özgüveni düşük

kişilik yapısındaki bir kişinin, toplumda bir haksızlık gördüğünde bunu söyleyebilme, buna engel olabilme, dolayısıyla insanın değerini koruyabilme gücünü kendinde bulması pek kolay olmayacaktır. İnsan haklarını koruyacak güçlü kişilik yapısının gelişmesinde aile ortamının etkisine ve bağlantılı olarak eğitim hakkına değinen Çotuksöken, bu durumu şöyle açıklar:

> Bireylerin güçlü olabilmesi güçlü aile ortamlarını gerektirir. Tam da bu noktada bakımı en uzun süren varlık olarak insanın en temel hakkının eğitim hakkı olduğunu ileri sürmek aşırı bir yargı olmasa gerek. Eğitim hakkının gereğince hayata geçirilebilmesi, korunması, diğer hakların kullanılmasında, hayata geçirilmesinde temel bir ölçüt olarak görülmektedir (Çotuksöken, 2012, s. 89).

İnsanlar çoğunlukla bir ailenin içinde doğar ve ilk eğitimlerini de aileden alırlar. Bu sebeple toplumlar için, aile ve ailede verilen eğitim çok önemlidir. İnsan yaşamı üzerinde, doğumdan önce başlayan ve ilk gelişim yıllarından itibaren ömrün sonuna değin etkisini sürdüren anne-baba tutumları, çocuğu, ruhsal gelişimi, kişilik oluşumu ve davranışları açısından yönlendirip biçimlendirir. Dolayısıyla çocuğun kişilik gelişiminde etkisi büyük olan anne-baba tutumlarının insan hakları bağlamında ele alınıp değerlendirilmesi insan haklarının korunması açısından çok önemlidir zira "aile üyeleriyle olan ilişkileri, çocuğun diğer bireylere, nesnelere ve tüm yaşama olan tutumlarının temelini oluşturur" (Yavuzer, 1996, s. 126).

Bağlantıları bakımından ele alınırsa, insanın haklarını korunmasında gerekli olan etik kişi değerleri ve etik ilişki değerlerinin kişilik gelişimiyle, kişilik gelişiminin de anne-baba tutumlarıyla ilişkili olduğu, anne-baba tutumlarının ise, insan haklarını saygılı insanların yetişmesinde ve insanın değerini koruyacak şekilde bir yaşantı oluşumunda merkezi rol oynadığı savı bu tezin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu noktada, gelişmekte olan çocuğun insan haklarına saygılı bir kişi olmasını sağlayacak değerlerine sahip olmasında "hangi anne-baba tutumu en etkili tutum olacaktır?" sorusunu sormak gerekir.

İkinci bölümde, altı farklı anne-baba tutumu—otoriter, aşırı hoşgörülü, tutarsız, aşırı koruyucu, ilgisiz ve geliştiren anne-baba tutumu—üzerinde durulacaktır. Her birine kısaca değinmek gerekirse, otoriter tutum içerisindeki anne-babalar çocuklarının yapıp etmelerini aşırı kontrol altında tutarlar ve genellikle çocuğun gelişimine kendi istekleri doğrultusunda yön verirler. Çocuğun her istediğini yapma eğiliminde olan aşırı

hoşgörülü tutumda ise, otoriter tutumun tersine çocuğa boyun eğme vardır. Diğer bir anne-baba tutumu olan ilgisiz tutumda göze çarpan en önemli özellik, çocuğun başıboş bırakılması ve gereksinmelerinin çoğunlukla görmezden gelinmesidir. Bir başka anne-baba tutumu olan aşırı korumacı tutumda, çocuğa karşı güvensizlik söz konusu olup, onun yerine düşünmek ve eylemde bulunmak söz konusudur. Tutarsız anne-baba tutumu ise çocuğun aynı davranışının kimi zaman hoş görülmesi, kimi zaman görülmemesi, kimi zaman da sert bir şekilde cezalandırılması olarak karşımıza çıkar. Bütün bu tutumlar çocuğun özgüvensiz, gerçek benlik bilinci oluşmamış, içe kapanık, saldırgan, bencil ya da bağımlı vb. kişilik yapısı oluşmasına ortam hazırladığı gibi, insanlar arası ilişkilerde etik ilişkiye zarar verici bir zemin oluşturur. Oysa çocuğu koşulsuz kabul eden, onu kendine özgü yetenekleri olduğunu bilen, bu yeteneklerini geliştirebilmesi için ona rehberlik eden, çocuğun bireyselliğine saygı duyan ve yapıp etmelerini destekleyip geliştiren anne-babalar, çocuğun özgürleşmesi ve sorumluluk almasının önünü açar. İnsan haklarına saygılı, adil, eşitlikçi, toleranslı ve insan değeri konusunda bilinçli kişi özelliklerine ancak geliştiren anne-baba tutumlarına sahip ailelerde rastlanır. Bu açıdan, geliştiren anne-baba tutumu insan haklarına saygılı olabilmenin ön koşullarından biri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, bu çalışmada, insan haklarına saygılı bireyler yetişmesinde en etkili tutumun "geliştiren anne-baba tutumu olduğu iddia edilecek ve fikir, felsefi antropoloji temelli insan hakları bakımından temellendirilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM 1. İNSAN VE İNSAN HAKLARI

İnsanlar yaşadıkları dünyayı, zihinlerinde oluşturdukları kavramlar ile anlamaya çalışırlar. Kavramlar, her türlü var olana ilişkin düşünsel çerçevelerdir, sınırlardır. İnsan, zihinsel yapısıyla var olanlara, olgu durumlarına ilişkin çerçeveler oluşturan ve bu çerçeveleri yine dil yoluyla kendine benzer olanlara aktaran bir varlıktır (Çotuksöken, 2004). Kavramları zihnimizdeki bilgi bütünlükleri olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Mengüşoğlu bilgiyi, "süje bilen (insan), ile bilinen (obje) arasındaki bağ" olarak tanımlar (Mengüşoğlu, 1992, s. 54). Betül Çotuksöken'e göre ise "bilgi, üreteninden kopmuş dil yoluyla sözlü ya da yazılı olarak nesneleşmiş olandır" (Çotuksöken, 2012, s. 91). Mengüşoğlu bilgiyi sadece "bilen"in penceresinden tanımlanmasına karşı çıkar:

> Böyle bir görüş, ancak bilgi hayatta ilgisi olmayan bir şey, insan da "ilişkilerinden kopmuş", soyut, sadece gnoseolojik bir süje olarak görüldüğü, onun dünya ile başka insanlarla olan somut bağı göz önünde bulundurulmadığı zaman olasıdır. Fakat ne insan sadece bir bilgi süjesidir, ne de bilgi insan için herhangi bir lükstür. Bilgi, insanın varlık koşuludur. Hatta antropoloji için bilgi de insanın çeşitli hayat eylemlerinden biridir… Bütün bu felsefe "izm"lerinde ortak bir nokta vardır… hepsi de fenomen temelini bırakıp önyargılardan hareket ediyorlar… Hepsi de bağlarından koparılmış soyut bir süjeden; bağlarından koparılmış soyut bir objeden hareket ediyorlar (Mengüşoğlu, 1992, s. 51-52).

Bilgiyi soyut, hayatla bağı olmayan bir şey olarak gördüğümüzde kurgulara, yanılgılara ve önyargılara düşme olasılığı yükselir. Bu noktada bilgi olan ile bilgi olmayan arasındaki ayırımı yapmak güçleşir. Öyleyse, ilk önce, bilgi olan ile bilgi olmayanın ayrımını yapmak gerekir. Bir bilginin doğru ya da yanlış olması, bilginin gerçek kaynağından elde edilip edilmemesine ve bizim onu gerçek değeri ile tanımlayıp tanımlamamamıza bağlı olarak değişir. Bilgiyi üreten kaynak olarak insan, çevresinde gördüğü şeyleri, çeşitli yaşantıları, kendinin içinde bulunduğu ruhsal ve çevresel durum

ve geçmiş yaşantılarının etkisiyle farklı yorumlayabilmektedir. Kuçuradi bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

> Bilgi alanı yargılardan meydana geliyorsa, etiğin ve estetiğin araştırılacağı yargılar değer yargılarıdır: "moral değer yargıları"nı etik, "beğeni yargıları"nı ise estetik araştırmalıdır, denmiş; ve bu yargıların relatifliği veya genel geçerliliğinin koşulları üzerinde durulmuştur… Bir yargının süjesi bir tek objedir ve ya sınırları belirli olan bir kavramdır. Oysa bilgi konusu her şey, bu arada olaylar, durumlar, fenomenler, oluşlar da olabilir. Bütün bilgi alanı yargılardan meydana geliyorsa, yargı konusu olan veya değerlendirilen her şeyi varlık bağlantılarından koparmak, kavramlaştırmak gerekir. Bu böyle olunca, moral değer yargılarının süjesi insanın tek tek eylemleri…beğeni yargılarının süjesi tek tek nesneler olur… Kişilerin tek tek eylemlerini soyut olarak değerlendirmek için ölçüler vermeye ve bu ölçüleri temellendirmeye kalkışan her etik görüş er geç çıkmaza girmekten kaçınamaz (Kuçuradi, 2013, s. 78-79).

Eski çağlardan günümüze, bilginin tanımına dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Sokrates'e göre bilgi bir erdemdir, insanda doğuştan bulunur. Bazı felsefeciler bilginin kaynağı olarak sadece insan aklının, bazıları ise sadece duyuların ölçü olabileceğini öne sürmüşlerdir. İlk kez Kant, bilginin kaynağının ne sadece duyular ne de sadece akıl olduğuna dikkat çekmiştir. Kant'ta sadece duyumsanabilir olanla ilgili bilgi sahibi olabiliriz. Duyular aracılığı ile gelen veriler zihinde işlenir ve bilgi ortaya çıkar. Bilgi nesneldir zira insana has aklın olanakları, yapısı ve formu kişiden kişiye değişmez (Mengüşoğlu, 1992). Meygüşoğlu'ya göre, bilgiye bir "bana görelik" damgası vurulduğunda bilginin hayatla bağı kalmadığı gibi, insanın günlük hayatı da altüst olur:

> Hem bilgi ile hayat arasında sıkı bir bağ vardır; hem de bilginin varlık-tarzı, "kendi başına" olan bir varlık- tarzı değildir. Bilgi insan için, insan etkinliğine hizmet etmek için vardır ve insanın varlık-yapısı da bunu gerektirir. Eğer bilginin varlığı, yalnız "teorik" bir planda olsa ve onun hayatla hiçbir ilgisi olmasaydı; ancak o zaman olup biten olayların hakikati hakkında her şey söylemek mümkün olurdu. Fakat bilgi bir çeşit hayat-eylemi ve hayatın bir uzantısıdır. Onun için bilgi (hakikat) karşısında gelişigüzel değil, belli bir tavrımız vardır. Çünkü insanlar ortak real bir dünyada yaşıyorlar. Ortak bir dünyada yaşayan insanların, ortak bir hakikatle karşılaşmaları gerekir. Eğer insanlar kendi fantezi ya da rüya dünyalarında yaşasalardı, ancak o zaman herkesin kendisine özgü bir dünyası ve kendisine özgü bir hakikati olurdu. Böyle bir durumda hakikat de herkese göre değişir, yani göreceli olurdu (Mengüşoğlu, 1992, s. 83).

Yakın yüzyılda Albert Camus de, "Dünyadaki kötülük hemen hemen hep bilmemekten gelir; "İyiyi isteme de aydınlaşmamışsa, kötüyü isteme kadar zarar

verebilir" (aktaran, Kuçuradi, 2015, s. VII) diyerek doğru bilginin önemini vurgulamıştır. Düşünülenin sınanması ve sorgulanması ise felsefenin işidir. Nitekim "felsefe, kavramları aydınlatmayı, sorgulamayı, eleştirmeyi, onlara yeni boyutlar kazandırmayı amaçlayan tutumuyla hem bilimden hem de inanç dizgelerinden ayrılır (Çotuksöken, 2012, s. 110). Çotuksöken'e göre insan var oluşuyla bireysel, davranış ve dil aracılığıyla da toplumun parçası, yani bireydir. Bu durumu şöyle açıklar: "İnsan varoluşuyla bireyseldir; ancak bu bireysellik, kavramlar (düşünme dünyası), sözcükler/ terimler (dil dünyası) aracılığıyla toplumsal olanın izdüşümünü de beraberinde getirmekte ve temelde soyut olan ortaklıklar dünyasına katılmaktadır" (Çotuksöken,2012, s. 29). İnsan haklarına saygı sorunu da bu ayrımın yapılmamış olmasından, yani kültürel-toplumsal değerler ile insanın değer ve değerleri arasındaki çelişkiden doğar (Ouarıglıa, 2004). Çotuksöken'e göre, bu çelişkili durumdan ancak felsefi bilgi sayesinde çıkılabilir:

> İnsan bir yandan zihinsel yapısıyla var olanlara, olgu durumlarına ilişkin çerçeveler oluşturan ve bu çerçeveleri yine dil yoluyla kendine benzer olanlara aktaran bir varlıktır… Her insan, her birey kavramlarla iş görür; ancak bu kavramların hesabını verme konusunda tüm insanların aynı titizliği gösterdiğini söylemek olanaksızdır. İşte kavramların hesabını verme sürecinin başlamasıyla birlikte insanın, bireyin özne olma süreci de başlamış ve felsefe de doğmuştur denebilir. Felsefe insanın kavram yaratan ve yarattığı kavramları sürekli gözden geçiren bir varlık olması gerçeğine dayalı olarak kendini var eder. Felsefe bu bağlamda, özel olgu durumlarından yola çıksa bile, sonunda genel olanı, tüm insanları kuşatan biçimsel yönleri, evrensel olanı ortaya koymayı çalışır (Çotuksöken, 2004, s. 372).

Bu açıdan felsefe önce bilgi olan ile bilgi olmayanı ayırt etmekle işe başlar. Bu bağlamda, insanın değerinin, dolayısıyla insan haklarının korunmasının sağlanmasında doğru değerlendirme yapabilmek için doğru bilginin ne olduğu bilgisine sahip olmak gerekir. Kuçuradi'ye göre, "bir kişinin bir durumda insan haklarını koruyacak şekilde eylemde bulunabilmesi için o durumu doğru değerlendirmesi gereklidir… Değerlendirme yapabilmek için ise değerlendirme etkinliğinin felsefi bilgisi gerekir" (Kuçuradi, 2004, s. 376-377).

İnsan haklarının korunmasının önündeki engellerin en başında bilgi sorunu geldiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Mengüşoğlu'nun dikkat çektiği gibi, "bilgi ile yaratıcısı insan arasında sıkı bir bağ vardır" (Mengüşoğlu, 2015, s. 95). Çoğu zaman bu bağ sağlam temellere oturmadığında insan hakları ihlalleri söz konusu olmaktadır.

Bu sebeple bilginin yaratıcısı insan ve onun neliği üzerinde durmak ve bilgi olan ile olmayanın ayrımını yapmak gerekir. İnsan hakları kavramını da bu bağlamda ele alıp değerlendirmek gerekir, zira insan hakları kavramı insanın yapıp etmelerinde görünür olduğundan ve hakların hem talep olmaları anlamında hem de korunmalarının insan değeri ile ilişkisinden dolayı, korunmalarının gerekliliği insanın neliği bilgisi üzerine temellenir. İnsan haklarının evrensel temellendirilmesi için gerekli olan insanın neliğine dair bilgi, Kuçuradi'nin, "insan onuru" kavramı ve insanın değerinin farkındalığında yerini bulur. Bu bilgi insanın değişmez değeri yani onurudur:

> İnsan onuru, insanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır ve tür olarak insanın değerinin felsefi/ antropolojik bilgisinden, yani insan türünün belirli yapısal özellikleri ile olanaklarının ve bunlardan kaynaklanan ve ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden oluşur. Bu bilgi, ona sahip olanlar için, doğal ve rastlantısal özellikleri ne olursa olsun başka insanlara, hatta bu değerinin farkında olmayanlara da bu değere uygun muamele etmeyi gerekli kılıyor. Bir kişinin, her şeyden önce bir insan olduğunun bilincine varmasını, tek ortak kimliğimiz olan insan kimliğimizin farkına varmasını sağlayan da bu bilgidir (Kuçuradi, 2011, s. 72-73).

İnsanın nasıl bir varlık olduğuna dair bilgi, bir anlamda hem somut hem de soyuttur. Yararlı olabileceği gibi olumsuz etkileri olan bir bilgi olabilme olasılığı da olan, var olana dayanan, varlık alanlarından örülü, onu etkileyen ona yön veren bilgi somut; sadece beyin jimnastiğinden ibaret olan, hayatın yanı başından geçen, hayatı yakalayamayan, kavramlarda kalan bilgi ise soyut insan bilgisidir (Mengüşoğlu, 2015, s. 101-103). Ayrıca, kavramların, yapıp etmeler ışığında hayatla bağı görülmez ve nesnel bir zemine oturtulmazlarsa içerikleri de bulanık olur. İçeriği net olamayan bir kavram ise, özellikle, bilindiği zannediliyorsa tehlikeli bile olur (Kuçuradi, 2011, s. 1). Çünkü kavramların içerikleri açık ve net olmadığı zaman, herkes tarafından farklı anlaşılabilir, farklı yorumlanabilir ve farklı yapıp etmelere neden olabilirler.

İnsanın değerinin, insan türünün gerçekleştirebileceği olanakların değeri ile ilişkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, onun sürekli gelişip ilerleyebileceği, her ilerlemenin de başka bir ilerlemeyi beraberinde getirebileceğini görmek mümkündür. Felsefe, edebiyat, hukuk, bilim gibi olanaklarını gerçekleştirmesi sayesinde ortaya çıkabilen insan başarıları, insanın diğer canlı türleri arasındaki özel yerini de ortaya koyar. Bu anlamda, olanakların gerçekleştirilmesi demek kişinin insan olarak kendini gerçekleştirmesi, insan gibi var olabilmesi anlamına gelir. İnsanın eylemlerinde

görünürlük kazanan insan hakları, genellikle insana yaraşır şekilde muamele görme ilkeleri olarak anlaşılsa da, Kuçuradi, gözden kaçan bir noktayı işaret etmiş ve insan haklarının aynı zamanda muamele etme ilkeleri olduğunu ileri sürmüştür:

> İnsan hakları, tür olarak insanın değerini oluşturan… olanakların gerçekleştirilebilirliğinin nesnel koşullarıdır. Normlar olarak ortaya konduğunda, kişilerin böyle olanakları gerçekleştirebilmeleri için nasıl muamele görmeleri ve birbirlerine nasıl muamele göstermeleri gerektiğini dile getirirler (Kuçuradi, 2011, s. 72).

Bir insan hakkının ne olduğu ve neden korunması gerektiğinin bilgisi, insan tanımı ve insana yaklaşım ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla insan tanımını, kültürden, inançlardan ve zamandan bağımsız, evrensel bir zeminde ele almamız gerekir. İnsan tanımını ne kadar nesnel bir zeminde temellendirirsek, insan haklarının neden evrensel ilkeler ve talepler oldukları düşüncesi de o kadar açık olur. Diğer bir deyişle, insanın olanaklar varlığı olarak görülmesi insan haklarını korumak ve gerçekleştirmek yolunda olmazsa olmaz bir bilgidir. İnsan hakları kavramı ise bilgi düzlemine ancak değer bilgisi ile çıkarılabilir. Kuçuradi'ye göre, "bir hakkı insan hakkı yapan, yani onun hiçbir insanda çiğnenmemesi ya da herkes için sağlanması gerekliliği, insanın olanakları bilgisinde temelini buluyor ve bu olanaklar insanın değerini oluşturuyor" (Kuçuradi, 2011, s. 2). Kişinin insan olmaktan gelen değerini koruyabilmek için onu iyi tanıyor olmak, varlık koşullarını, özelliklerini hatta geçmiş deneyimlerini çok iyi biliyor olmak gerekir ki bu değeri korumak için ne yapılması gerektiği belirlenebilsin. Dolayısıyla, insan haklarına saygılı "etik kişi özellikleri" ne bilgi temelli bir yaklaşımı ortaya koyabilmek için, önce insanın nasıl bir varlık olduğunu, onu diğer canlılardan ayıran özelliklerinin, değerlerinin neler olduğunu ve insanın değeri üzerinde temellenen insan hakları anlayışının nasıl mümkün kılınacağının açıklanması gerekmektedir.

1.1. Felsefe Açısından İnsan

Var olan her şeyin varlıktaki yerini merak eden ve araştıran insan, bu araştırmalarına kendisini de dâhil etmiştir. İnsanın kendini varlıktaki yerini araştırması geçmişten günümüze değin süregelmektedir. Bu tarihsel süreçte birçok felsefeci

tarafından insanın neliğine dair birçok görüş ortaya atılmış, insanın bazen sadece topluluk içindeki yeri bazen de diğer var olanlarla ilişkisindeki konumu ele alınarak araştırılmıştır. İnsanın neliğini belirleyen şey, bazen ruh, bazen beden bazen de her ikisi, kimi zaman da insanın varlıktaki yeri, özellikleri ve ödevleri ya da özü itibariyle, üst bir varlık olarak tasarlanan tanrının iradesine bağlı olarak anlaşılmıştır. Max Scheler, *İnsanın Kozmostaki Yeri* adlı kitabında, insan hakkındaki görüşlerin, tarihsel süreçte genelde üç açıdan ele alındığını belirtir:

> Bunlardan ilki Âdem ve Havva, yaradılış, cennet ve cennetten kovulma gibi Yahudi- Hristiyan geleneğinin (insan) düşüncesi. İkincisi, Antik Yunan düşüncesidir; buna göre insanın "akıl" sahibi bir varlık olarak görülmekte; dünyada ilk kez insanın ben bilincine sahip olması ona kendine özgü bir yer kazandırmaktadır… Üçüncüsü ise doğa bilimlerinin ve genetik psikolojinin çoktandır gelenekselleşmiş olan, insanın yeryüzündeki gelişiminin en son ürünü olduğu düşüncesidir (Scheler, 2015, s. 35).

Günümüzde insana dair, zaman zaman birbiriyle çelişen, çeşitli tanımlar Scheler'in söylediğinin hala geçerli olduğunu gösterir: "İnsanın ne olduğuna ilişkin üzerinde birleşilen düşünceden yoksunuz" (Scheler, 2015, s. 35). Meygüşoğlu'ya göre, insanın neliğine ilişkin bir fikir birliğinde olmamamız, insanın yapıp-eden, sürekli değerler üreten bir varlık olmasında ileri gelmektedir. Yapıp etmelerini harekete geçiren dinamikler ise tarih boyunca hatta bazen aynı tarih ve koşullarda bile değişiklik göstermiştir (Mengüşoğlu, 2015, s.15). Çotuksöken'e göre de bu değişiklik gereklidir ve bize bunu olanaklı kılan insan bilgisi adcı ontolojiyi benimseyen antropolojik bir bilgidir. Bu bilgi, insanların sahip oldukları özelliklerin özsel, kalıcı, sabit, değişmez olmadığını ayrıca bu özelliklerin herhangi bir üstünlük vesilesi olmadığının bilgisidir. O'na göre, "böyle bir bilgi, insan haklarını koruyabilmede en büyük desteği sağlar. Aksi takdirde, insanın değişmez özellikler toplamı olduğunu kabul etmek, hiçbir çaba ve amacın anlamlı olmadığını da kabul etmek olurdu" (Çotuksöken, 2012, s.73). Bu noktada, insanın sürekli değerler üreten bir varlık olması bilgisine ulaşmamızı sağlayan, Antik Dönem'den günümüze kadar olan belli başlı insan görüşlerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Platon'un, *Devlet* kitabında söylediklerine kulak verirsek, insanın bir boyutu, eksikliklerle doğan ve yaşayabilmesi bazı ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlı olan bir varlık olmasıdır: "İlk ve en önemli ihtiyacımız, varlığımız ve hayatımız için yiyecek

sağlanmasıdır… İkincisi barınma, üçüncüsü giyecek ve bu tür şeyler*"* (Platon, 2016, s. 69). Platon'a göre, bu ihtiyaçların karşılanması amacı, ilk toplumsal birlik ve iş bölümünün oluşması sonucunu doğurur. Ancak iş bölümünün beraberinde getirdiği zorluklar vardır. Bu zorlukların giderilmesi için "Kişi, kendi işini yapmalı, başkasının işine karışmamalı… başkasına ait olan bir şeye sahip olmamalı ve kendi malından yoksun bırakılmamalıdır" (Platon, 2016, s. 159-160). Yani, birlikte yaşarken girmiş olduğumuz ilişkilerin önemli bir boyutu, ortaya çıkardıkları etik meselelerdir. Platon, insanların birbirinden farklı yetenekler ve mizaçla doğduğunu ileri sürer. O'na göre, "Bir kişi doğuştan bir işe yatkındır, diğeri başka işe" (Platon, 2016, s. 69). Kişinin yapısına uygun işi yapması ve o şekilde eğitilmesi, bir anlamda o kişinin "hakkı" olduğu gibi, toplumun gelişmesi ve uyum içinde yaşanması için de gereklidir. Zira "bir kişi kendi doğasına uygun olan bir işi doğru zamanda ve diğer meşgalelerden ayrı olarak yaparsa daha fazla şeyi daha güzel ve daha kolay üretebilir" (Platon, 2016, s. 70).

Platon için, toplum için gerekli olan bu düzen insanın ruhu için de geçerlidir. Platon, insan ruhunu yapısını tanımlarken, ruhu "düşünüp-taşınan", "kızan –coşan" ve "arzu-iştah" olmak üzere üç bölüme ayırır. Ruhun "arzu-iştah" bölümü, yeme-içme gibi yaşam için gerekli temel gereksinmelerimizi karşılayan ve insan ruhunun büyük bir bölümünü kaplayan yandır. "Kızan-coşan" yanı ise insanı herhangi bir saldırıya karşı harekete geçiren koruyan, "arzu-iştah" yanına göre az, ancak akıl yanına göre daha fazla yer kaplayan yanıdır. Akıl ise insan ruhunda en az yer kaplayan, iyi düşünüp taşınıp eyleyen yanıdır. Akıl, hayvandan farklı olarak, insanın ruhunun diğer yanlarının yönetebilmesini sağlayan yetisidir. "Bilge akıl" insanın içindeki çokça bulunan arzu ve iştah kısmını yönetmelidir. Kendine hâkim olma olarak tasvir edilen "ölçülülük", aklın, ruhun diğer iki yanını kontrol edebilmesi ve denge kurabilmesidir. Aklın işini iyi yapamaması insanı hayvandan daha aşağı kılar. Ancak, ölçülülük, yiğitlik ve bilgelik gibi erdemlerine sahip bir akıl, kızan, öfkelenen, isteyen yanlarını yok etmeden yönetebilir. Ruhunda bu dengeyi kuran insana kendi kendisinin efendisi, arzu ve iştahlarına göre davranan insan ise kendi kendisinin kölesi olur (Platon, 2016). Platon, *Devlet*'te, insanın "kendi kendisinin kölesi olması" durumuna dair şöyle yazar:

> Arzu, bedenle iş birliği yapan sözde hazlarla doldurularak, kirletilerek ve böylece büyüyerek ve güçlenerek kendi işine sadık kalmayabilir, böyle yapması uygun olmadığı halde sınıfları köleleştirmeye ve üzerlerinde hüküm sürmeye

girişebilir ve bu yüzden hepsinin hayatını tamamen alt üst edebilir diye onu izlemeye devam ederler (Platon, 2016, s. 174).

Kendi kendisinin efendisi olmak ise şu şekilde anlatılır:

> Kişiyi nelerden korkulması ve nelerden korkulmaması hakkında akıl tarafından vazedilen kuralı acıların ve zevklerin ortasında da koruduğu zaman cesur diye anarız…Kişi kendisini yöneten ve bu emirleri vazeden bu küçük parça sayesinde, bu parçanın üç kısmını oluşturduğu birliğin tamamına ve her birine neyin faydalı olduğuna dair bilgiye sahip olması sayesinde bilge diye anılır….ve yine kişi, bu aynı parçaların dostluğu ve uyumu sayesinde yani yöneten ilke ile onun iki tabisinin aklın yönetmesi gerektiği fikrinde birleştikleri ve akla karşı hizip beslemedikleri zaman ölçülü olurlar (Platon, 2016, s. 174).

Antik dönem felsefecilerinden Aristoteles'e geçersek, ona göre, insanın her eylemin, her tercihin bir amacı vardır, bu amaç da en yüksek iyi yani mutluluktur (Aristoteles, 2015, s. 21). Aristoteles de Platon gibi insanı insan yapanın "ruhun akla ve erdeme uygun etkinliği" olduğunu düşünür (Aristoteles, 2015, s. 33). Aristoteles her canlı gibi insanın da bir doğası olduğunu, bunun yanında, sadece insana özgü özelliklerin bulunduğunu ileri sürer. İnsanın doğasını gerçekleşmesini sağlayan ise erdemlerdir. Aristoteles'e göre "erdem" övülen tercih edilen huydur. Erdemler, "düşünce erdemleri" ve "karakter erdemleri" olmak üzere ikiye ayrılır. "En yüksek iyiyi" yani mutluluğu sağlayan da karakter erdemleridir. Aristoteles'e göre, "karakter erdemleri alışkanlıkla elde edilir… Aynı nedenle karakter erdemleri doğal olarak bizde olmaz, çünkü doğal olarak var olan şeyler alışkanlıkla elde edilemezler" (Aristoteles, 2015, s. 41).

Aristoteles karakter erdemlerinin aynı şeylerin tekrarlanarak yapılmasıyla kazanılabilecek olduğunu söylemesi, insanın erdemleri öğrenebileceği ve alışkanlık haline getirebileceği sonucunu doğurur. Erdemli kişiliğe, erdemli davranışlarda bulunmayı alışkanlık haline getirenler sahip olur. Dolayısıyla insanın erdemleri çocukluk çağından itibaren yapa yapa alışkanlık haline getirmesinde eğitimin yeri büyüktür:

> Eğer bir çocuk başkası tarafından yönlendirilmezse ya da söz dinlemezse davranışlarında aşırıya kaçacaktır. Çünkü isteği gerçekleşene kadar yetinmeyecektir. Bu tür insanların isteklerini asla sonlandırmayacak bir şeyler bulunmaktadır, istekler istekleri doğurur ve isteklerin şiddeti artıkça insanın aklına hâkim olması zorlaşır. İşte bu nedenle ölçülü olmak ve aklın dışına çıkmamak gerekir. Söz dinlemeden kastettiğimiz şeyin gerekçesi budur. Çocukların kendilerini eğitenlerin sözlerini dinlemeleri gerekli olduğu gibi, aynı

şekilde aklımızın bir kısmını da diğer bölüme itaat etmesi gerekir (Aristoteles, 2015, s. 79).

Aristoteles düşünce erdemlerini ise aklı başında olma olarak tanımlar: "Aklı başında insanın yapması gerekenin iyi bir şekilde düşünmek ve ona göre karar vermek olduğunu söyleriz. Aklı başında olmakla amaçlanan şey, neyin yapılıp neyin yapılmayacağını tespit etmektir" (Aristoteles, 2015, s. 139). Aristoteles'e göre sadece aklı başında olarak bir şeyi doğru ve adil yapma şansımız yoktur. İnsansal, toplumsal, siyasal ilişkileri kapsayan eylem hayatında, "adalet" sadece aklı başında olmakla değil, pratik bilgeliğe sahip olmakla mümkün olur. Dolayısıyla, düşünce erdemleri ve karakter erdemleri arasında bir bağ vardır ve eylemden bağımsız bir değerlendirme doğru bir değerlendirme olamaz.

Antik dönemden sonra Rönesans'a kadar olan döneme dair, öne çıkan iki insan görüşüne değinilirse, bunlardan ilki Stoa düşüncesidir. Muttalip Özcan, *İnsan Felsefesi* adlı kitabında Stoa felsefesini şöyle betimler:

> Stoacıların insan anlayışının en çarpıcı yönlerinden ve yorumlarından birisi, kişi olarak insanı, kendinden başka hiçbir şeye dayandırmamaları; kendini gerçekleştirmenin, insanlaşama gücünün ve özgürleşmesinin kişinin kendi elinde olduğunu savunmaları ve bundan dolayı 'iyi'yi yine aynı şekilde kişinin kendisiyle ilgili bir şey olarak kabul etmeleridir (Özcan, 2016, s. 134).

Özcan'ın verdiği bilgiler ışığında, Stoa düşüncesinin önde gelen felsefecilerinden Lucius Annaeus Seneca'ya göre ise, insan özgür bir varlıktır:

> İnsan doğası gereği iyidir; mutlu bir yaşam sürmek aslında oldukça kolaydır, ama insanların çoğu, daha zor bir yol olan, doğal psikolojik uyumu bozma yoluna gider. Kendini bozma/ yıkma ya da doğasına aykırı davranma olanağı insanın elindedir, oysa akılla donatılmamış olan hayvanın elinde değildir (Özcan, 2016, s. 137).

Stoa düşüncesinin diğer önemli bir düşünürü Epiktetos ise Seneca'dan farklı olarak, her insanın kendini şekillendirmesini ve iç-dış engellerle mücadelesini kendi doğasıyla uyuma bağlamaz. O'na göre, "insan, sahip olduğu akıl sayesinde kendisinin ve dünyanın bilincinde olan ve kendisini ve dünyayı yorumlayabilen bir varlık olması sebebiyle özgürdür" (Özcan, 2016, s. 139). Stoa düşüncesinin son dönemlerine doğru insanın özgür bir varlık olması düşüncesi ile birlikte insanı Tanrı'nın bir parçası olarak ele alan görüşün de yaygınlaşmaya başladığı görülür. Bu ikinci görüşe göre, insan, tanrısal özellikleri barınan, bu özelliklerini ilk insan olduğu düşünülen Âdem'in işlediği

günah sebebiyle yitirerek ortada bir varlık görünümü kazanan ve bu durumdan ancak içindeki Tanrı'yı bularak kurtulabilecek bir varlıktır. Epiktetos'la başlayan ve Augustinus'la devam eden tanrısal özellikleri içinde barındıran "üstün insan" ile "sıradan insan" ayrımı başlamıştır.

Antik Yunan'da kişi merkezli insan görüşü, Stoa düşüncesinin son dönemlerinde aklın bilerek ve isteyerek eyleyebilme özelliği ile birlikte etik boyutundan koparılmış ve insanın iradesi varoluşunun dışına atılmıştır. Dini inançların önem kazandığı bu dönem felsefecilerine göre, insan ne kadar bilge olursa olsun, Tanrı'nın yardımı olmadığı müddetçe gerçek mutluluğa ulaşamaz. Bu görüşe göre, akıl insanı sadece günaha götürür, özgür olabilmek için tek bir Tanrı'nın varlığına inanmak ve O'na boyun eğmek gerekir. Özcan bu dönemi şöyle özetler:

> Antik Yunan insan anlayışının temelini oluşturan "bilge kişi" ile "sıradan insan" ayrımı yani insanlar arasında yapısal özellikler gözetme anlayışı etkisini yitirmiş, Antik Yunan Felsefesinin insanlık ideali olan tanrısal insanı, bilge kişisi sıradan bir insana dönüşürken, sıradan insanlar Tanrı'nın yardım eli uzatılması gereken sevgili kulları haline gelmiştir. Başka bir deyişle, antik Yunanlıların tür olarak insanı, sıradan insanı bir kenara ayırıp bilge kişiden hareketle tanımladıklarını kabul edecek olursak, din bunun tam tersini yapmış, tür olarak insanı, bilge kişileri bir kenara bırakıp, sıradan insanın günlük yaşamında açığa vurduğu özelliklere göre tanımlamıştır. Ortaya çıkan ise özgürlükten yoksun olma ve günah işleme, eksik, zayıf, düşmüş bir varlık olma bakımından eşit olan ama kişilikten yoksun bireyler olmuştur. (Özcan, 2016, s. 163-164).

Rönesans dönemine gelindiğinde, insanların özgür ve dolayısıyla eylemlerinden sorumlu olabileceği kişi merkezli insan görüşünün yeniden canlandığını, ancak, insanın bazen hayvandan farkını ortaya koymak üzere akla vurgunun, bazen de insanın doğal değişmez özellikler bütünü olarak değerlendirilmesinin halen söz konusu olduğu görülmektedir. Bu görüşü öne süren düşünürlerden Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau ve John Locke'a göre insan, varlığını korumak için haz veren şeylere yakın, acı veren şeylere uzak duran bir varlıktır. Bu durumda, insan mekanik doğanın bir parçası olarak ele alınır ve doğada var olan her şey için geçerli olan kanunların insan içinde geçerli olduğu görüşü ileri sürülür. Onlara göre, bütün insanlar eşit ve özgürdür; herkes istediği gibi yaşama ve seçim yapma hakkına sahiptir. İnsanı hayvandan ayırt eden tek özellik akıl sahibi olmasıdır. Ve akıl onun neyin iyi neyin kötü olduğunu belirlemesini sağlar.

Rönesans ve coğrafi keşiflerin etkisi ile bilim ve sanatta yeni buluşlar ve bilgiler ile karşılaşan insanın yeniden kendine güveni doğmuştur. İnsanın kendine olan bu inancı ile birlikte bireyci insan anlayışı da yükselmeye başlar. Özcan, bu dönem felsefecilerinden Hobbes'un görüşlerini şu şekilde özetler:

> Hobbes'un dünya görüşü bütünüyle tek bir ilke üzerine oturtulur: bireysel yarar. Aslında, dikkat edilecek olursa, egemen güce ne kadar büyük yetkiler tanınırsa tanınsın, Hobbes felsefesinin odağında olan bireydir… Dolayısıyla, bireyin varlığını sürdürmesi, can ve mal güvenliğini sağlaması ve mutlu olması için yararlı olan şeyler, aynı zamanda, hem istenilen, hem doğal, hem ussal, hem de iyi (ahlaka uygun) olmuş olur (Özcan, 2016, s. 208).

Hobbes'ta insan doğanın bir parçası olduğundan doğa için geçerli yasaların, ilkelerin tümü insan için de geçerlidir. Doğada bütün canlılar varlıklarını sürdürmek için kendileri için yararlı olacak şeyleri isterler ve akıl sadece bizim için yararlı ya da zararlı olacak olanı belirlemede bir araçtır. O'na göre Antik Dönem felsefecilerinin belirttiği gibi; insanın nihai amacı olan en yüksek iyi yoktur; mutluluk, arzunun bir nesneden diğerine doğru hareketidir. İnsan sadece o anki hazzı değil gelecekteki hazzı da ister; akıl bu konuda ona yol gösterir. Hobbes'a göre insanlar yetenek bakımından doğuştan eşittir ve bu eşitlik beraberinde güvensizliği getirir. İnsanlar birbirlerine eşit oldukları için iki birey aynı iki şeyi aynı anda isteyebilir ve bu aralarında çatışma doğurabilir. İnsan doğası gereği tıpkı diğer canlılarda olduğu gibi önce varlığını korumak ister. Bu isteğinde bencildir ve hazza ulaşmak için elinden geleni yapar. Bu durumda erdemli insan düşüncesi bir ham hayaldir. Bu durum insanlara arası çekişmeyi doğurur. Çünkü insanlar doğaları gereği bencildir ve kendilerinden daha iyi olan birini kabul etmek istemezler (Özcan, 2016, s. 196-210).

Rönesans dönemi felsefecilerinden Rousseau ise, insanı "doğa durumunda insan" ve "uygar insan" olarak ikiye ayırır. Rousseau'nun *Emile* adlı kitabındaki şu anlatımı insan hakkındaki görüşünü özetler niteliktedir:

> Her şey, yaratıcının elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur. İnsanoğlu bir toprağı başka bir toprağın ürünlerini beslemeye, bir ağacı başka bir ağacın meyvelerini taşımaya zorlar… Hiçbir şeyi, hatta insanı bile, doğanın yaptığı şekliyle istemez. İnsanın eğitim yerinde eğitilen bir at gibi, kendisi için

> eğitilmesi gerekir; onu bahçedeki bir ağaç gibi kendi tarzında yetiştirmelidir (Rousseau, 2017, s. 5).

Hobbes'un aksine Rousseau için, insan doğası gereği iyidir. Bu durum doğadan uzaklaştıkça bozulur. Rousseau, İnsanın doğanın bir parçası olduğunu ve doğaya uygun bir şekilde davranması gerektiğini düşünür. Rousseau, *İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı* adlı kitabında bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

> Atın, kedinin, boğanın, hatta eşeğin, ormandayken, evlerimizdeyken sahip olduklarından genellikle daha yüksek boyları, daha zinde, daha gürbüz yapıları, daha fazla cesaret ve gayretleri vardır. Bu hayvanlar evcilleşince bu üstünlüklerinin yarısını kaybederler; bizim bu hayvanlara iyi bakmak, onları iyi beslemek için gösterdiğimiz bütün özenin sadece yozlaştırmaya yaradığı söylenebilir. İnsan için de durum böyledir (Rousseau, 2016, s. 100).

İnsanlar doğa durumunda eşit oldukları halde, doğa durumundan uzaklaştıkça eşitsizlik belirmeye başlar. Bununla birlikte, Rousseau'nun önerisi doğa durumundaki insanın doğa durumunda bırakılması değildir. Her ne kadar Rousseau'nun vahşi ya da doğa durumundaki insanı yücelttiği düşünülebilirse de Özcan'a göre, Rousseau'nun vahşi insanı yücelttiği ve uygar insanı reddettiği söylenemez; Rousseau insanı eğitilebileceği özgür bir iradesinin olduğunu ve bunun ancak doğa durumuna göre yapılması gerektiği düşüncesindedir:

> [Rousseau] insanı insan yapan şeyin, akıl ve bu akıl sayesinde ortaya konulan eserler olduğu sonucuna ulaşır; çünkü kendi kendimize yasa koyabilmenin ve kendi koyduğumuz (bu doğa yasası dışındaki akıl ürünü) yasaya boyun eğebilmenin yani manevi özgürlüğün mutlak koşulu akla sahip olmaktır… Rousseau'ya göre, insan için özgürlüğünden vazgeçmek, insanlık sıfatından, insan haklarından dahası, ödevlerinden vazgeçmek demektir ve böylesi bir vazgeçiş insan doğası ile bağdaşmaz; çünkü insanın istencinden her türlü özgürlüğünü çekip almak, onun davranışlarından da her türlü ahlak düşüncesini de çekip almaktır (Özcan, 2016, s. 220).

Rousseau'da insanı insan yapan şeyin özgür eylemde bulunması olduğuna ilişkin düşünce, ifadesini tam anlamıyla ancak Kant'ta bulmuştur. Kant, insanın dual varlık olduğunu—hem rasyonel hem de doğal bir varlık olduğunu—ileri sürerek insanı eylemlerinden sorumlu tutmuştur (Özcan, 2016, s. 220).

Kant, bir anlamda, insanın otonom bir varlık olduğunu ileri süren ilk felsefecidir. Antropolojik teoriler, psikolojik, metafizik ya da biyolojik temelden yola çıkarak insanı tanımaya çalışırken, Kant, insanın yapıp etmelerinden hareketle, sadece bir etki-tepki varlığı olmadığını, başka türlü eyleyebilecek "otonom" bir varlık olduğunu söylemiştir. Bunu şöyle ifade eder;

> İnsan, her şeye rağmen, aklın kendi başına söylediği her şeye kayıtsız kalacak ve aklı yalnızca duyu sahibi bir varlık olarak gereksinmelerini gidermek için bir araç olarak kullanacak kadar, tamamen hayvan değildir. Eğer akıl sırf hayvanlarda içgüdünün gördüğü işe hizmet edecekse, akla sahip olması insanı değerce salt hayvanlığın üstüne hiç çıkartamaz (Kant, 1999, s. 69).

Kant'a göre, her bir insan kendi tekliğinde bütün insanlığı temsil eder ve bu yüzden insanlara duyulan saygı aynı zamanda bir insan olarak kendine duyduğu saygıdır. İnsan eylemlerinde sadece kendisine karşı sorumlu olmayıp diğer insanlara karşı da sorumludur. Bu sebeple, insanın eylemlerinin, genel yasada kabul görecek eylemler olması gerekir. Kant buna "Ahlak Yasası" adını verir. Ahlak Yasası'nın ifadelerinden biri şöyledir: "Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun" (Kant, 2015, s. 46). Kant'ın özgürlük tanımı insanın yapıp etmelerinde bilerek ve isteyerek eyleyebilme ve bitkisel isteme olarak ikiye ayırmış ve ancak bilerek isteyerek eyleyebilen insanın özgür olduğuna dikkat çekerek, insan ve diğer canlılar arsındaki ayrımı nitelemiş ve başka bazı felsefecilere ilham vermiştir. İnsan türünün üyeleri evrende özerk olabilen biricik akıl sahibi varlıklar olduklarından hiçbir zaman sadece bir araç olarak görülmemeli, aynı zamanda amaç olarak görülmelidir. Kant'a göre, "Akıl sahibi bir varlığın kendisinin amaç olabilmesini sağlayan tek koşul [ise] ahlaklılıktır; çünkü ancak onunla bu varlık amaçlar krallığında yasa koyucu bir üye olabilir" (Kant, 2015, s. 52). Bununla birlikte, Ahlak Yasası'na uygun davranmak yeterli değildir. Bir davranışı ahlaklı yapan, Ahlak Yasası'na saygıdan dolayı yapılmış olmasıdır. Bu noktayı insan haklarının etik temellerine bağlarsak, "Ahlak Yasası" na uygun davranmak insan haklarının korunmasını tesadüfe bırakırken, "Ahlak Yasası" na saygıdan dolayı eylemek insan haklarının korunmasında rastlantıya yer bırakmaz. "Ahlak Yasası" insanın içinde var olan istemeyle gerçekleşir. Bunun adı, "otonomi"dir. Kant 'a göre; "doğada her şey yasalara göre etkide bulunur. Yalnızca akıl sahibi bir varlığın, yasaların tasarımına göre, yani ilkelere göre eylemde

bulunma yetisi ya da istemesi vardır. Yasalardan eylemleri türetmek için akıl gerekli olduğundan, isteme pratik akıldan başka bir şey değildir" (Kant, 2015, s. 29).

Kant'ın insan ve ahlak görüşünden de faydalanarak kendi özgün görüşünü geliştirmiş olan Kuçuradi'ye göre ise insan, olanaklar varlığıdır ve bu olanaklar tek tek kişilerde ortaya çıkar ve bütün türe mal edilir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran bu tek tek insanlarda ortaya çıkan olanaklardır. İnsana diğer var olanlar arsındaki özel yerini sağlayan, yani değerini oluşturan bu olanaklarıdır:

> İnsanın değerini ve ayırt edici özelliğini ya da özelliklerini arayacağımız tek yer olan bu alan, ancak ve ancak amacına uygun ve işlevini yerine getirecek şekilde, yani tek tek kişilerce ve bütün insanlığın onurunu koruyacak şeklide gerçekleştirilen etkinlikler sonucu ortaya çıkan eserlerden ve başarılardan oluşmaktadır (aktaran Özcan, 2016, s. 357).

Hiç şüphesiz Mengüşoğlu ve Kuçuradi'nin ifade ettiği gibi, insan içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak, "yapıp etmelerinden" yola çıkarak tanımlamayı amaçlamak, insan haklarını korumanın gerekleri hakkında ayağı yere basan veriler sunacaktır. Bunu sağlayacak olan bilgi, Ottfried Höffe'nin de ifade ettiği gibi, insanı ne sadece biyolojik ne kültürel ne de dinsel bir varlık olarak değil "insanı ilkin insan olması bakımından olanaklı kılan başlangıç koşulları" ile bütüncül açıdan ele alan bilgidir (Höffe, 2004, s.141).

İnsanın ne olduğuna dair bilgi sahibi olmak insan haklarının korunması için tek başına yeterli değildir. İnsan onurunun nasıl korunabileceği etik bir mesele olduğundan, insan haklarını etik bakış açısı bakımından incelemek gerekir.

1.2. Etik Temelli İnsan Hakları

İnsan, bilim, sanat, felsefe gibi türüne has uğraşlarının ürünlerini sonraki nesillere taşıyan bir varlıktır. Mengüşoğlu bu konuda şunları söyler:

> İnsanın yapıp-etmelerinin ürünü olan insan başarıları, yalnız şu veya bu bireyin, şu veya bu ulusun işi değildir. İnsan gerek birey gerekse toplum olarak tek başına yalıtık yaşayamaz. Bundan başka insan başarıları dün ve önceki gün, uzak veya daha uzak bir geçmişte yaşamış olan birçok insan gruplarının, ulusların bıraktığı bir kalıttır. Bütün insanlığın onda payı vardır. İnsanların başarıları, deneyimleri kaybolup gitmezler. Onlar dil ve yazı ile saptanıp, insandan insana, kuşaktan kuşağa, uluslardan uluslara aktarılırlar (Mengüşoğlu, 2015, s. 224).

İnsan bir yandan yapıp ederken, diğer yandan da bunları neden yaptığını ve kendisinin varlıkta yeri ve amacını sorgulayan bir varlıktır. Bu sorgulamanın önemli bir boyutu kişinin diğerleri ile ilişkilerini kapsayan yönüdür. Dolayısıyla, sorgulamanın, insanların birbirleriyle ilişkilerinde, yapıp etmelerinde ve kendilerini gerçekleştirirken eylemlerini belirleyecek ilkelerin tespit edilmesindeki payı tartışmasızdır. İnsan hakları düşüncesinin insana "insanca bir yaşamın", diğer bir deyişle, insan onuruna uygun bir yaşamın sağlanmasının önkoşullarıyla ilgili olduğu akılda tutulduğunda, bu davranış ilkelerinin herkes için insanca bir yaşamın sağlanmasına yönelik etkileri de açık hale gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, insan hakları düşüncesi, insanın değer ya da onur sahibi olduğu, bu onura ya da değere uygun olarak davranılması—ya da kişilerin böyle davranması—gerektiğini dile getiren etik temelli bir düşüncedir. Bu düşünce, insanın temel bazı hakları olduğu ve bunların korunması gerektiği fikrinin de temelinde bulunur. Bu gereklilikler, "insanın değerini koruma istemleri—yani kişileri, sırf insan olduklarından dolayı koruma istemleri—olarak karşımıza çıkar" (Kuçuradi, 2009, s. 58). Koruma istemleri olarak haklar, iki açıdan ele alınabilir. Birinci türden istemler doğrudan doğruya insanın olanaklarının gerçekleştirebilmesiyle ilgili olup, insanın değerini ve varlıktaki özel yerini korumayı amaçlayan istemlerdir. İkinci türden istemler ise insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan önkoşullara dair olan, eğitim ve sağlık gibi istemlerdir. Her iki türden istemlerin korunması da bazı yasal düzenlemeler gerektirir (Kuçuradi, 2011). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin maddeleri, evrensel olarak kabul edilen belli bir insan anlayışı ve etik görüşünden yola çıkarak, insanların insanca yaşaması için gerekli olan şartlara dair oluşturulması gereken yasal düzenlemeler için yol gösterici niteliktedir. Çotuksöken'e göre, insan haklarının tanınması, korunması ve geliştirilmesi ile ilgili tespitleri, özel, toplumsal ve kamusal alan tespitleriyle bir arada ele almak büyük önem taşır: "İnsan haklarını tanımak, korumak ve geliştirmek, insan-dünya ilişkilerinin, insan-insan, insan-toplum, insan-kamu, insan-devlet ilişkisi çerçevesinde, tüm kamunun amacı insanın değerini korumak olan araçlar olarak örgütlenmesiyle olanaklıdır" (Çotuksöken, 2012, s. 43).

"Etik" ve "ahlak" kavramlarının aynı şeyi ifade ettiği inancı oldukça yaygındır. Dolayısıyla, birbirlerinden çok farklı oldukları halde, çoğu zaman etik normlarının ve ahlak normlarının aynı türden normlar olduğu düşünülür. Ahlak, iyi-kötü veya uygun-uygun olmayan davranışa dair kültürel anlayışlar, uyulması gereken kurallar ve

kaçınılması gereken davranışlar ile ilgili yasakları ve değer yargılarını kapsayan normlardır (Kuçuradi, 2011). Ahlak kurallarına göre değerlendirmenin yol açtığı en önemli sorunlardan biri, aynı olayın, kişinin, durumun, eserin, tutum ya da eylemin farklı kişilerce farklı yorumlanması durumudur. Gelenek ve görenekle temellendirilen ilişkiler, tutumlar, davranış biçimleri, toplumdan topluma değişebileceği gibi, aynı toplumda farklı kişilerce de farklı yorumlanıp uygulanabilir. Şartları ahlak normları tarafından belirlenen bu davranışlar, insan değerini koruyabileceği gibi, harcayabilir de. Böyle bir durumda, insan haklarını korumak rastlantıya kalmıştır (Çotuksöken, 2011, s. 43).

Hâlbuki belirli bir dönemde, toplumun çoğunluğu tarafından belirlenen değer yargıları ve davranış kuralları olarak tanımladığımız "ahlak" ile ana konusu insanın değeri ve değerleri olan "etik" aynı şey değildir. Kuçuradi'ye göre, "Ahlak'tan söz edilirken dile getirilmek istenen, hep insanlar arası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen-talep edilen-davranışlardır. Yapılması-yapılmaması gereken… davranışlardır; başka bir deyişle, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi sayılan-kötü sayılan… değer yargıları sistemleridir" (Kuçuradi, 2014, s. 24-25). Oysa etik, "felsefenin bir dalıdır, insanlar arası ilişkilerde eylemin ne olduğunu—bir eylemin ne gibi öğelerden oluştuğunu ve ne gibi belirleyicileri olduğunu" inceler (Kuçuradi, 2014, s. 39). Yani, "etik, felsefenin insanlar arası ilişkilerde değer sorunlarını inceleyen bir dalıdır, bu konuda bilgi ortaya koyan bir dalıdır" (Kuçuradi, 2014, s. 39). Etik, evrensel olan ile ilgilenirken, ahlak, bölgesel ve tekil olanla ilgili olabilmektedir. Çotuksöken'e göre bu insan haklarının korunması geliştirilmesi açısından önemli bir bilgidir. Şöyle ki,

> İnsan hakları çıkış noktası bakımından bireyseldir. Haklar bireyseldir, kişiseldir. Ancak, insanın bireyselliğinin, kişi oluşunun ve ardından da yurttaş oluşunun başka bireylerle, kişilerle ve kurumlarla gerçekleşebileceği hesaba katılırsa bu üçlü bağlamın birbirinden ayrılmaz bir biçimde dikkate alınmasının önemi iyice anlaşılır… Her bir insanın, salt toplumsal ahlakın, moral değerlerin taşıyıcısı değil, aynı zamanda insanlar arası ilişkilerde etik bir varlık olduğu, olması gerektiği konusunda bilinçlendirilmesi, bilgilendirilmesi gerekmektedir… İnsan hakları bir defalık insanlık durumlarında, insan ilişkilerinde, insan-toplum, insan-grup, insan-kamu ilişkilerinde korunur ya da ihlal edilir. Burada ilişkiler, olup bitenler toplumsal-tarihsel, kültürel olana tekil olana işaret ederken; haklarla ilgili bilinç ve bilgi, evrensel olana, başvuru noktasına, ölçüte işaret eder (Çotuksöken, 2011, s. 35-36).

İnsan hakları normları, ahlak ve davranış kurallarına göre değil insanın değer bilgisine göre oluşturulmalıdır. Kuçuradi, ahlak ile ahlaklılık arasındaki ayrıma değinerek, bütün farklı toplumlarca ortak kabul gören değer yargıları ve davranış kuralları olarak adlandırdığı ahlaklılığın Kant'ın Ahlak Yasası içine girdiğini söyler. Yalan söylememek ya da sözünde durmak, herkesin isteyeceği davranış kuralları olmakla birlikte, bu yolla insanın değerinin her zaman korunacağı konusunda bir garanti yoktur (Kuçuradi, 2014). Kuçuradi'ye göre, Ahlak Yasası, her tek durumda insan haklarını korumaz. Kuçuradi, bu duruma örnek olarak Albert Camus'un *Veba* adlı romanından söz tutmak ile ilgili örneği verir ve bazen söz tutmamanın da değer koruyabileceğini, burada önemli olanın, değerlendirmenin hangi "etik kişi değeri"yle ilişkili olarak yapıldığı olduğunu belirtir. Kant gibi, Kuçuradi'ye göre de insan eylemlerinde özgürdür. Fakat Kuçuradi'ye göre, dikkat edilmesi gereken nokta, en az değer harcamayı, en çok değer korumayı amaçlayarak eylemde bulunmaktır. Dolayısıyla, Kuçuradi her tek durumda doğru değerlendirme yapmak gerektiğini, bunun da değer yargılarından ve yazılı sözlü normlardan bağımsız, değişmez insan değeri bilgisi ile yapmamız gerektiğini söyler (Özcan, 2015). Nitekim etiği sadece bir normlar bütünü olarak ele almak, tek tek somut yaşantı ve durumlarda yanlış değerlendirme yapma ve kararlar almaya neden olabilmektedir.

Kuçuradi'ye göre "ilişki kurduğumuz insanlar karşısındaki tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve durumlarda aldığımız her karar ve ilgili davranışlarımız, bunları nasıl değerlendirdiğimize dayanır" (Kuçuradi, 2013, s. 5). İnsan hakları da değerlendirme bakımından ele alınması gereken bir konudur. Değerlendirme ise, "değerlendirilenin kendi alanı içinde özel durumunu görmek ve göstermektir" (Kuçuradi, 2013, s. 14). Diğer bir deyişle, değerini belirlemektir. Dolayısıyla, değer fenomeni ve insan haklarını açısından değerlendirmenin üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir.

1.2.1. İnsanın Değeri, Değerleri ve Değerlendirme Fenomeni

Belirtildiği gibi, değer ve değerlendirme esas itibariyle etiğin inceleme alanına giren konulardır. Çünkü insanın yapıp etmelerini yöneten, yön veren değer ve ilkelerin olduğu düşünülür. Meygüşoğlu'ya göre, "değerlerle ilgili olmayan hiçbir insan eylemi yoktur" (Mengüşoğlu, 1992, s. 262). İnsan, hayatı boyunca, belli şeyleri başarabilmek,

belli amaçlara ulaşmak için kendisine hedefler koyar ve bunlarla ilgili uzun veya kısa vadeli planlar yapar. Planları uygulayabilmek için de yöntemler oluşturur. İnsanları harekete geçiren, gerçekleştirmesi gereken eylemleri düzenleyen, onları önemine göre sıraya koyan "değer-duygusuna" sahip olmasıdır (Mengüşoğlu, 2015, s. 153). Meygüşoğlu'ya göre, "değer duygusunun… gelişmesini, ancak çocukluk zamanında, çok erken başlayan bir eğitim sağlayabilir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 167). İnsanın yapıp etmelerine yön veren değer ve değerlerin ise genel olarak insanın değerini koruyacak şekilde olup olmaması bir değer problemi olarak karşımıza çıkar. Kuçuradi'ye göre, değer görüşlerinin birbirinden farklı olmasına karşın ortak bir özellikleri vardır. Bu da "değeri—ister taşınan, ister atfedilen, ister biçilen değer olsun—değerlerden, başka bir deyişle belirli bir değere sahip olmayı, değer olmaktan ayırmamak" tır (Kuçuradi, 2013, s. 9). Kuçuradi bu konuda şöyle der:

> Değer ile değerler ayrı ayrı şeylerdir. Değerler var olan şeylerdir, var olan imkânlardır; Değer ise bir şeyin değeridir; bir çeşit özelliğidir… İnsanın değeri başka, insanın değerleri başkadır. Kişinin değeri başka, kişinin değerleri başkadır. Bir kişinin değeri başka, bir kişinin değerleri başkadır… İnsanın değeri derken kastedilen, insanın, tür olarak insanın, diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumu, başka bir deyişle varlıktaki özel yeridir… Haklar, temellerini insanın değerinde bulurlar. İnsanın değerlerinden kastedilen şey, tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir… Kişinin değeri derken, kişinin toplumla ilgisi bakımından özel durumudur. Kişinin… insan hakları bakımından diğer kişilerle eşitliği, hiçbir şekilde araç olarak kullanılmaması gerekliliği ve bu gibi şeyler kişinin değeridir. Kişinin değerleri, kişilerarası ilişkilerde doğrudan doğruya ve dolaylı olarak ortaya çıkan sevgi, dürüst olma, bağlılık, saygı, adil olma gibi ve açık düşünebilme, doğru bağlantı kurabilme gibi kişi imkânlarıdır (Kuçuradi, 2013, s. 40-41).

Esas olarak etiğin kavramlarından olan "değer" ile ilgili farklı disiplinlerde farklı tanımlar yapılmaktadır. Söz konusu tanımlarda, nicelik ya da nitelik bakımından bir değeri olan ya da üstünlüğü olan, istenen, kabul gören anlamlarının esas alındığı görülür. Oysa insanın değeri kişiden kişiye, şartlardan şarta değişiklik göstermez. İnsanın değeri, nesnelerin değerlerinden farklı olarak, insanın olanaklarının değerinden gelir. Buna karşın, "Kendi başına bir doğal nesnenin ve malın değeri yoktur, yalnız faydası veya fiyatı… vardır" (Kuçuradi, 2013, s. 42). "Değer" sadece insanla ilgilidir, bir mal ya da eşyanın değerlendirilmesi ancak değer biçme anlamında olabilir (Kuçuradi, 2013, s. 40). Değerlerin, aynı çağda toplumdan topluma, hatta aynı toplumda

çağdan çağa değişebileceğini ifade eden görecelik ve bir şeyin kişiden kişiye göre değiştiğini ifade eden değer sübjektifliğini, genel ve özel değer yargılarının değişmesine bağlayan Kuçuradi'ye göre:

> Değerleri davranış şekilleriyle karıştırmak, yani bir değerden soyut olarak bir davranış şeklini (söz gelişi çalmayı), soyut olarak bir etkinliği (söz gelişi dayanışmayı) anlamak; ya da değerleri—"soyut kavramlar"—olarak kabul edip, görünüşü aynı ama kendileri farklı bir temele dayanan davranışlara aynı adı vermek, sonra da her birine biçilen farklı değerlerin aynı etkinliğe ve ya davranışa yüklendiğini kabul etmek oluyor… Sonuç olarak da aynı davranış şekline – aynı "değere" bazen iyi, bazen de kötü dendiği ileri sürülüyor… Bu durum, başka bir deyişle genel değer yargılarının—morallerin ve "estetik" anlatışlarının—değişmesini değerlere de yüklemek, değer yargılarını değerlerle ve değerli olmayı değer olmayla karıştırmaktan başka bir şey değildir (Kuçuradi, 2013, s. 10-11).

Bir insan fenomeni olan değerlendirmenin farklı biçimlerinin bilgisi, insan haklarının doğru anlaşılmasına da ışık tutar. Kişilerin eylemlerine baktığımızda, her eylemin temelinde bir değerlendirme ile karşılaşılır. Kuçuradi'ye göre değerlendirme, değer atfetme, değer biçme ve doğru değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2013). Bu anlamda, değer problemine bir değerlendirme problemi olarak yaklaşmanın gerekliliği de açık hale gelir:

> Değer problemi, felsefede aslında değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak karşımıza çıkar. Çünkü "iyi nedir?", "güzel nedir?", "faydalı nedir?", "doğru nedir?" gibi sorular sormak, değerlendirme etkinliğini belli açılardan problem haline getirmektir; saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik gibi kişilerarası ilişkilerin temelindeki anlamla ilgili sorular ortaya koymak veya sanat, bilim, moral gibi insan başarılarının özelliklerini araştırmaksa, farklı çeşitten değerleri problem haline getirmek olur" (Kuçuradi, 2013, s. 8).

Değerlendirmenin konusu insan ya da kişi olduğunda, değerlendirilene verilen değer ile değerlendirilenin değeri farklıdır. İnsan haklarının korunması açısından bu ayrımı farkında olmak çok önemlidir; zira insan değerinin bilgisi, insana özgü fenomenlerin bilgisi ve insan haklarının bilgisi, bu üçü birbiri ile yakından ilişkilidir:

> İnsanın değerinin bilgisi, insanın diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumu ve bu durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip oldukları bazı

> haklarının bilgisi ile etik ilişkilerde bazı kişi olanaklarının bilgisidir… İnsanın özel durumunun bilgisi, insana özgü fenomenlerin bilgisidir. Bu özel yeri korumanın koşullarının bilgisi insan haklarının bilgisidir (Kuçuradi, 2015, s. 56).

Değerlerin değerini belirlemek olarak tanımlanan değerlendirme etkinliği, ancak içinde bulunulan koşulların doğru değerlendirilmesi ile mümkün olabilir. Bir şeyin değer olması onun gözle görülür/somut veya soyut olmasından ileri gelmez. Bir şeyin değeri "onun kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri olup", doğru değerlendirme de bu anlamda bir insanı, bir eylemi, bir eseri vb. kendi tekliğinde benzerleri arasında özel yerini, değerini bulma çabasıdır:

> Değerlendirme, kendisinden hareket ederek bir insanı, bir insanın bir eylemini, bir eseri, bir olayı anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşıldığında, gerçeklikteki sayısız birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, tek doğru değerlendirme ve onun perspektifleri söz konusu olur. İşte bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri onun değeridir. Bu bakımdan bu "değer" sözünden muhakkak olumlu anlam çıkarmamak gerekir" (Kuçuradi, 2013, s. 26).

Dolayısıyla, değer, değerlendirme sonucu ortaya çıktığı için, neyin değer olup, neyin olmadığının belirlenmesinin gerekliliği açıktır. Kuçuradi'ye göre, değer atfetmede "değerlendirilene değerlendiren tarafından, aralarındaki özel ilişkiden dolayı atfedilen değer, hep olumlu bir anlam taşır" (Kuçuradi, 2013, s. 27). Bunun nedeni değerlerin yalnız toplumdan topluma değişebilmesi değil, aynı zamanda, bir nesne ve olayın değerinin değerlendirilmesinin kişiden kişiye göre de değişmesidir. Bu görecelik, insan eylemlerinde de aynı durum karşısında farklı duruşların sergilenmesine yol açarak, bazen değer koruyucu, bazen de değer harcayıcı olabilmektedir. Sadece değer bilgisine sahip olmak yeterli değildir, değerlendirmeyi de doğru bir biçimde yapmak gerekir. Birçok düşünürü "değerler görecelidir" fikrine götürenin, değerlendirmeden sadece değer atfetme ve değer biçmeyi anlamaları olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Değer atfetme, değerlendirenin, değerlendirilen ile içinde bulunduğu özel koşullara göre yapılan bir değerlendirme olarak; değer biçme ise değerlendirilenin gerçek değerinin dışında, değerlendirenin kişi ya da eylemi, geçerli normlar, kurallar, inançlar vb. açısından değerli-değersiz (iyi-kötü) şeklinde bir nitelendirme olarak karşımıza çıkar (Kuçuradi, 2015, s. 28-29). Değer biçmelerde en belirleyici faktör ise kişinin inançlarıdır. Kuçuradi, bilgi ile inanç arasındaki farka dair şunları söyler: "bir

inanç (inanılan şey) bir bilgi değildir… Bilgi var olan bir şeyle ilgilidir. Ve bilinmesi söz konusu olan bu var olandır; "bir inanç ise inanılan bir şeyin kendisidir: nesnesini yaratır inanç" (Kuçuradi, 2015, s. 48). Kuçuradi'ye göre inançlar da değerlilik inançlarıdır ama önemli olan nokta, bu değerlilik inançlarının altında yatanın gerçek değer bilgisi mi yoksa bir değer atfetme mi olduğunun ayrımını yapabilmektir.

Değer olan ile değer olmayan arasındaki ayrım, değerlendirmenin insan bilgisine dayalı olup olmamasına ve değerlendirmenin bu bilgi temelinde yapılıp yapılmadığıyla ilgilidir. Bu bağlamda, insan hakları yani insanın olanaklarının gerçekleşmesinin koşullarının sağlanabilmesi ve insan olarak değerinin harcanmaması ancak doğru bir değerlendirme ile mümkün gözükmektedir. Değerlendirmede değerlendiren ve değerlendirilen olmak üzere iki taraf vardır. Değerlendiren her zaman insan, değerlendirilen ise bir obje, bir duygu, bir olay veya bir kişi olabilir. Değerlendirme süreci, değerlendirenin ve değerlendirilenin içinde bulunduğu koşullar ve hakkında değerlendirme yapılanın her zaman kendi tekliğinde değerlendiriliyor olup olmamasıyla yakından ilgilidir: "Değerlendirme bir şeyin, bir kişinin, bir eylemin, bir sanat eserinin, kendi tekliğinde değerlendirilmesidir" (Kuçuradi, 2013, s. 62). Örneğin, eylem söz konusu olduğunda, bir eylemin ortaya çıktığı koşullar içinde başka eylem olanakları bakımından özelliği, onun değeridir. Bir eylemin değeri, aynı zamanda o eylemin etik değerini de belirler. Dahası, eylemin değeri, o eylemin eylemi gerçekleştiren kişi tarafından ne amaçla yapıldığıyla da yakından ilgilidir. Kuçuradi'ye göre, doğru değerlendirebilmenin koşulları, ilkin değerlendirilen şeye, ikinci olarak değerlendirdiğimiz şeyin benzerleri arasındaki yerine, üçüncü olarak gerçekten eylemin etik bir değerlendirme konusu olup olmadığına ve son olarak da değerlendiren kişinin özelliklerine göre değişir (Kuçuradi, 2013).

1.3. Değerler, Türleri ve İnsan Hakları ile İlgileri

Daha önce de belirtildiği gibi, değer, kısaca, bir şeyin benzerleri arasında özel yeri, değerler ise kişilerin gerçekleştirebildiği olanaklar olarak tanımlandığında; bir insanın değeri, insanın diğer canlılar arasındaki özel yeri, insanın değerleri ise insanın gerçekleştirebildiği olanaklar olur. Kuçuradi'de etik değerler, etik kişi değerleri ve etik ilişki değerleri olmak üzere iki açıdan ele alınır.

İnsan haklarının korunması, bir anlamda, insanın değerinin ve değerlerinin korunmasıdır. Değer olan ile değer farz edilen arasındaki ayırımın yapılması insanın değerinin dolayısıyla haklarının korunmasının önünü açar. İnsanın bireysel oluşu ile toplumsal oluşu bağlamında değerinin açıkça ortaya konması, insan haklarının toplumdan topluma ve kişiden kişiye değişmeyeceği bilgisine ulaşılmasına da olanak tanır. Bu açıdan toplumsal değerler, etik kişi değerleri ve etik ilişki değerlerinin ne olduğu üzerinde ayrıca durmak faydalı olacaktır.

1.3.1. Toplumsal Değerler

Kişinin tek başına var olamayacağı gerçeğinden hareketle, toplumsal değerlerin kaynağının kişilerarası ilişkiler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu toplumsal değerler, kültürel ve dinsel değerlerden ve insan değerleri ile kişi değerlerinden ayrı ve bireyin toplumun bir parçası olma özelliğinden hareketle ele alınması gereken, adalet, eşitlik, laiklik ve özgürlük gibi değerlerdir. Bu değerlerin her biri, insan haklarına saygılı bir toplum yaratılabilmesi için çok önemlidir. Kuçuradi'ye göre; "Birey olarak kişinin, yani içinde bulundukları toplumsal ilişkilerde insanların, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin koşullarının bu bilgisi, bireyin değerlerini ya da "toplumsal değerler"i meydana getiriyor…" (Kuçuradi,2015, s. 179).

Toplumsal değerlerden biri olarak ele alınabilecek ilkelerden biri adalet ilkesidir. Adalet ilkesi eşitlik ilkesi ile ele alınıp değerlendirilebilir. Çünkü eşitsizliğin olduğu yerde mutlaka adaletsizlik de vardır. Dolayısıyla bu iki kavramı birlikte ele almak gerekir. Adaletsizliği insan hakları bağlamında ele alan Kuçuradi, adaleti adaletsizlik durumlarından yola çıkarak kavramlaştırır. Genel olarak adaletsizlikten anlaşılan ise hakları çiğnemek ya da göz ardı etmektir:

> Temel insan hakları"ndan kişilerin belirli bazı insansal olanaklarının koruna bilirliğinin koşullarıyla ilgili talepleri anlarsak; genel olarak adaletsizlik, mevcut koşuların, kişilerin ya da grupların insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerine elverişsiz olan bir durum, ya da doğrudan doğruya ve ya dolaylı olarak engel oluşturan bir durumdur… Adalet, kişilerin temel ve diğer haklarının korunması talebi ve mevcut koşularda gereklerinin, sürekli olarak, ülkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesi talebidir (Kuçuradi, 2011, s. 33-34).

Görüldüğü gibi, Kuçuradi adaleti, insan türünün insan olabilmesi için gerekli koşulların sağlanmasının istemi, yani bir tür "isteme ilkesi" olarak kavramsallaştırır. Bu koşulların sağlanmasını sağlayacak olan düzenler, "belirli nitelikteki düzenler, insan

haklarına yani özde gerçek değerine dayandırılarak oluşturulan düzenler, yani mevcut gerçek durumlara göre insan haklarından türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasal ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir" (Kuçuradi, 2011, s. 35).

Adaletin salt tek tek bireyler için sağlanması yeterli değildir. Kuçuradi, kişi olanaklarının gerçekleşebilmesi için gerekli koşulların eşit olarak sağlanması gerekliliğine de vurgu yapar ve sosyal adaletsizliğin insan haklarıyla ilgisinde, dolaylı korunan bütün temel haklarla (eğitim, sağlık vb.) ilgili bir sorun olarak ortaya çıktığını söyler (Kuçuradi,2011, s. 12). Kuçuradi'ye göre, temel kişi haklarının bir kısmı, örneğin yaşam hakkı gibi haklar, kimsenin dokunmaması gereken haklardır. Diğer bölümü ise temel hakları gerçekleşmesinin ön koşulu olan ve bir ülkede siyasal, sosyal, ekonomik haklar ile kurum ve kuruluşlarca korunabilen haklardır. Sosyal adaletsizlik, siyasal, sosyal, ekonomik haklar ile dolaylı olarak korunan temel kişi haklarının ilgisinde ortaya çıkar (Kuçuradi, 2011, s. 13).

Kuçuradi sosyal adaletsizliği kişi ve devlet açısından olmak üzere iki şekilde ele alır. Kişi merkeze alınarak bakıldığında sosyal adaletsizliğin, kişi korunması ön koşulu olan bu düzenlemelerin herkese eşit şekilde değil, sadece bazı kişilere sağlanması durumunda ortaya çıktığı görülür. Devlet merkeze alınarak bakıldığında ise, sosyal adaletsizlik, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla yapılan sosyal, siyasal, ekonomik düzenlemelerde, dolaylı korunan temel kişi haklarının bu yasaları oluştururken hesaba katılmaması ya da yokların yurttaşlara eşit şekilde dağıtılmaması durumudur (Kuçuradi, 2011, s. 14-16). Kuçuradi'ye göre, günümüzde sosyal adaletsizliğin en önemli nedeni ise, bütün insanları eşit olduğu haklar ile bütün yurttaşların eşit olduğu haklar arasındaki ayrımın net olarak yapılmaması ya da yapılamamasıdır (Kuçuradi, 2011, s. 20-21).

Kuçuradi için insan haklarının korunmasının gerekliliklerinden olan toplumsal değerlerden biri de "laiklik"tir. Yunanca *laikos* sözcüğünden türetilen ve bir sıfat olan bu kelime, ruhban sınıfına mensup olmayanları imler. Laikliğin ortaya çıktığı bağlamlara bakıldığında bu terimin, laik devlet, laik eğitim, laik ahlak vb. şekilde kullanıldığı görülür. Ve bu bağlamlarda kastedilen bir ahlak sisteminin ya da devletin ya da eğitimin vb. bir dinden kaynaklanan normlar sistemi olmadığıdır. Bu açıdan laiklik, ne dinlilik ne de dinsizlik anlamına gelir (Kuçuradi, 2011, s. 81-83). Dinler, cennet-

cehennem vadeder, emreder ve sorgulanmadan itaat bekler. Dolayısıyla dini öğretiler mutlak öğretiler olup tıpkı kültürler gibi çeşitlilik arz ettiğinden, kişiden kişiye göre değişen durumu doğurur ve değer olmaktan çıkar. Mutlak doğru ya da yanlış olmadığı görüşündeki Nietzsche'ye göre de,

> Bu değerlerin değeri sorgulanmalı her şeyden önce—ve bunu yapmak için de—bu değerlerin oluştuğu, geliştiği ve anlam kaymalarına uğradığı durum ve koşullar hakkında bir bilgi… gerekli. Bu "değer"lerin değeri veriliymiş, gerçekmiş, tüm sorgulamaların ötesindeymiş gibi alındı; "iyi"nin, "kötü"den, insanın ilerlemesi, yararı, gelişmesi açısından (insanın geleceği de dâhil olmak üzere) daha üstün değerli olduğu en ufak bir kuşku duyulmaksızın ve duraksamaksızın kabul edildi şimdiye dek. Ama ya tersi doğruysa? Ya "iyi" bir gerileme belirtisi de içeriyorsa, aynı şekilde bir tehlike, bir baştan çıkarılış, bir zehir, geleceğin sırtından bugünü yaşamayı sağlayan bir uyuşturucu da içeriyorsa? … Öyle ki, ya insan türü için aslında olanaklı olan en yüksek kudrete ve görkeme hiç ulaşılamazsa ve bunun suçlusu da ahlak olacak ise? Öyle ki, ya ahlak tehlikelerin en tehlikelisi ise? (Nietzsche, 2011, s. 6)

Her din belirli bir öğretiden ve ahlak sisteminden oluşur. Her ahlak sistemi din değildir ancak insan hakları açısından aynı etkiyi yarattıklarını söylemek mümkündür. Kuçuradi laikliği, din ve ahlak sistemleri ile ilişkisinde şöyle açıklar:

> Ahlak sistemleri, ister bir dinle ilgili olsunlar, ister olmasınlar, hepsi kişilere neyin "iyi" neyin "kötü" olduğunu, dolayısıyla yapılması-yapılmaması gerektiğini öğretmek, böylece de kişilerin başkaları ve kendileriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemek isteyen, bir grupta geçerli kılınmış norm bütünleridir… Laiklik ise herhangi bir ahlakta yer alabilecek ilkeler türünden bir ilke değildir. O bir devlette hukuksal ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili bir ilkedir (Kuçuradi, 2011, s. 81)

İnsan haklarının onsuz olamayacak bir kavramı olan laiklik, yaygın bir anlayışa göre din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak bilinse de sadece dini değil, diğer toplumsal değer yargılarının da—değer biçmelerin ve değer atfetmelerin—yasalar oluşturulurken ve insanla ilgili tüm oluşumlarda belirleyici olmaması anlamına gelir:

> İnsan haklarının toplumsal-kamusal yaşamda belirleyici olabilmesini—yani insanlarımızın yurttaşlar olarak insan haklarının talep ettiği muameleyi görmelerini (beslenmesini, eğitim görmesini, işkence görmemesini vb.)—istiyorsak; yukarıda belirttiğim anlamda toplumsal kamusal işleri en genel

> anlamında kültürel normların belirlememesi anlamında- laiklik muhakkak sahip çıkışması gereken bir ilkedir (Kuçuradi, 2011, s. 86).

Son olarak, "özgürlük" kavramına değinilirse, bu kavramını ayrıntılı olarak ele alan ilk felsefeci Kant'tır. Kant özgürlüğü insanın varlık yapısının bir özelliği olarak değil, tür olarak insan için yaşamda bazı kişilerin gerçekleştirdiği bir olanak olarak tanımlar. Bu nedenle özgürlük ancak akıl sahibi, özgürlüğün bilincinde olan bazı insanların gerçekleştirebildiği olanaktır (Özcan, 2016, s. 226). Mengüşoğlu Kant'ın özgürlük anlayışına dair şöyle der:

> Kant'ın özgürlük anlayışı isteme (irade) özgürlüğünün sınırları içinde kalan etik bir problemdi. İnsanın bütün varlığını, yani onun bütün yapıp-etmelerini ele alan antropolojik özgürlük henüz söz konusu değildi… Kant'ta özgürlük bir determinasyondur: fakat özgürlük bir nedensel determinasyon değildir; eğer özgürlük bir determinasyon olarak görülecekse, o zaman buna istemenin nedenselliği denebilir… iki türlü nedensellik vardır. Bunlardan biri doğadaki nedensellik, ikincisi istemenin nedenselliğidir. Doğal nedensellik zorunluluktur. İstemenin nedenselliği özgürlüktür… İnsan bir yanı ile doğa varlığıdır; öbür yanı ile de bir akıl varlığıdır. Akıl varlığı olarak insan özgürdür. Çünkü insan akıl varlığı olarak akıl yasalarının yönetimi altındadır; akıl yasalarının yönetiminde bulunmak ya da akıl yasalarına göre hareket etmek, özgür olmak demektir (Mengüşoğlu, 2015, s. 204-205).

Mengüşoğlu Kant'ın özgürlüğe yaklaşımını büyük bir ölçüde kabul etmekle birlikte, görüşlerini şu açıdan eksik bulur: özgürlük sadece aklın bir ürünü değildir. O'na göre "özgürlük, "olanak" olarak yalnız isteme aktlarının, *geist*in değil, insanın bütün aktlarının, bütün yapıp etmelerinin, bütün yetenekleri ve biyopsişik çekirdeklerinin bir işidir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 209).

Kuçuradi ise özgürlüğü, Kant gibi tür olarak insanın olanağı olarak görmesine karşın, özgürlüğün istemeye bağlı olduğu anlayışını yeterli bulmaz. O'na göre, Kant, özgürlüğü eylemlerimizin bir özelliği olarak değil sadece istemenin bir özelliği olarak görmüştür. Oysa insanlar arası ilişkilerde eylemlerimizi belirleyen bir özellik olarak özgürlük "insanın bir değeri olarak, yani, eylem olanakları arasında değerli eylemde bulunma olanağı" olarak görülmelidir. Dolayısıyla, sadece kişi özgürlüğü insan haklarının yani insanlar arası ilişkilerde yeterli bir açıklama değildir. Kişi özgürlüğü ancak etik bir boyutta ele alındığında insanın diğer var olanlar arasındaki farkını ortaya koyar:

> İnsanın özgür olabilmesi—bu olanak—kişiler tarafından, yaşarken gerçekleştirildiğinde, özgürlük bir kişi özelliği olarak karşımıza çıkar. İşte bu etik özgürlüktür. Etik özgürlük bir kişi özelliğidir; bazı kişilerin özelliği: değer bilgisine sahip ve bu bilgiyi hesaba katarak yaşayan kişilerin özelliği. Başka bir deyişle ikinci olarak özgürlük bir kişi değeri ya da etik bir değerdir (Kuçuradi, 2014, s. 7).

Özgürlüğe bu şekilde yaklaşıldığında, özgürlüğün insanın yapısal bir özelliği olarak görülmesi ile insanın bir olanağı olarak görülmesinin farklı sonuçlara götüreceği açıktır:

> İnsanların, kendi koydukları ya da benimsedikleri amaçlara göre eylemde bulundukları doğrudur; amaçlı hareket etme (eylemde bulunma) insan türünün bir özelliğidir. Her insanda gördüğümüz bir özelliktir bu. Ne var ki gerçeklikte, insanların eylemde bulunurken amaçlarına baktığımızda, bu amaçlar arsında değer farkının olduğunu görüyoruz… İnsanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar, insanların amaçlı eylemde bulunmalarından değil, amaçlarındaki değer farkından kaynaklanıyor. Oysa özgürlüğün bir olanak olarak görülmesi, bu amaçlarda, dolayısıyla kişilerin gerçekleştirdiği eylemlerde değer farkı yapmaya ve bu farkı açıklamaya izin veriyor (Kuçuradi, 201, s. 6).

Devlet açısından bakıldığında ise özgürlük, toplumsal özgürlük olarak karşımıza çıkar ve temel hakların gerçekleştirilmesi ve engellenmemesini sağlamak olarak tanımlanır. Kuçuradi'ye göre, "Hakların korunması kişilere ve devlete bağlıdır" (Kuçuradi, 2011, s. 9). Günlük yaşamada bu haklara saygı gösteren de çiğneyen de devleti oluşturan kişilerdir. Soru şudur: "nasıl kişi etik değerleri oluşturmalıyız ki insanın, kişilerin ve bireylerin hakkını koruyabilelim?" Kuçuradi'ye göre, bu ancak insan haklarının korunmasının değerini gösteren, etik temelli bir insan hakları eğitim ile sağlanabilir, çünkü "özgür kişilerin yetişmesini sağlayan, en başta başka özgür kişilerdir" (Kuçuradi, 2014, s. 13).

Değerler, "eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkânlarıdır" (Kuçuradi, 2013, s. 42). Değerler, içinde bulunduğumuz dünyada kavramları, tutumları, eylemleri etkilemesi açısından değer korur ya da değer harcanmasına sebep olabilir. Bu açıdan değerler, etik bir meseledir. Söz konusu insanın değerini korumak olduğuna göre, etik kişi değerleri ve etik ilişki değerleri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

1.3.2. Etik Kişi Değerleri

İnsan kendi özünü kendi oluşturan bir varlıktır. Çünkü kendisi ile dış dünyadaki varlıklarla ve diğer insanlarla ilişkilerinde kendi ile diğer var olanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları değerlendirerek kendisini bir yere koyar. Sevgi İyi, etik sorunların sebebinin, büyük ölçüde, insanın kendini bilme konusunda yetersizliğinden kaynaklandığını düşünür:

> İnsan doğal çevresine kapalı, onunla belirlenen bir canlı olarak yaşayamaz. Onun bilgi arayışı, bilgi arzusu, anlık gereksinmelerine yanıt vermekle sınırlı değildir. İnsan ancak kalıcı bilgilerle var olabilir, varlığını koruyabilir. O'nun bilgi ile bağı, kendini var etmek, kendine bir dünya kurabilmek içindir. Bundan dolayı kendine özgü doğal yetilerine bağlı bilgi edimleriyle çeşitli etkinlikler gerçekleştirir. Bilim, sanat ve felsefe bu etkinliklerin başta gelen örnekleridir (İyi, 2013, s. 3).

Bir kişinin değeri, onun bilişsel özelliklerine, karakter özelliklerine ve etik kişilik özelliklerine bağlı olarak belirlenir. Bir kişi olanağı olarak kişi değerleri, geleneksel adıyla erdemler, bir kişiyi diğerinden ayırıcı özelliklerin ancak bir kısmını oluşturur. Kişi değerlerinin etik olup olmaması ise, etiğin, bu özelliklerin değer harcamayacak türden eyleme götürüp götürmemesini sorgulaması sonucu ortaya çıkar. İyi'ye göre, "Etik, 'doğru' davranmanın ölçüsünü belirten ifadelerin (örn. yalan söylemek kötüdür) ne demek olduğunu ne anlama geldiğini; her koşulda, her durumda bu ölçünün doğru eyleme götürüp götürmeyeceğini soru konusu yapar" (İyi, 2013, s. 9). İnsansal olanaklarını (örneğin, zekâsını veya beden gücünü), bu olanakların amaçlarına uygun, değer korur ya da en az değer harcanmasına çaba sarf edecek şekilde hayata geçiren kişiler, etik kişi değerlerine sahip kişilerdir. Etik kişi değerlerini hayata geçiren ve bu şekilde, değer korumaya yönelik davranan kişi, değer harcayandan farklıdır. Sadece birincisinin kişi etik değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Kuçuradi'ye göre; "etik kişi değerleri, etik ilişkilerde değer korumaya veya bulunduğu durumlarda en az harcanmasını sağlamaya çalışan kişinin özellikleridir; insan olmanın değerinin bilgisine sahip ve her eylem ve tutumunda bunu hesaba katan kişinin özellikleri: dürüst, saygılı, adil, dolayısıyla "özgür" olma gibi özellikler" dir (Kuçuradi, 2015, s. 184).

Etik kişi değerlerinin—örneğin, adil olma, dürüst olma, yardımsever olma ve saygılı olma—değerlilik nitelikleri, esas olarak, değer korumaya yönelik kararlarda açığa çıkar. Kuçuradi'ye göre, saygı, sevgi, dürüstlük, yardımseverlik gibi etik kişi

değerleri (özellikleri), tam da eylemin isteme noktasında değer korur veya değer harcar niteliğe bürünür. Diğer bir deyişle, kişi etik değerlerinin kişilerarası ilişkilerde ve kişinin kendisiyle ilişkisinde ortaya çıktıkları göz önünde bulundurulduğunda, bir eylemi yapma ya da yapmama kararı değeri koruyabileceği gibi değer harcanmasına da sebep olabilir. Dolayısıyla, kişi etik değerleri ancak doğru bir değerlendirme sonucunda gerçekleşebilir: "Etik değerler kişinin bazı olanaklarıdır: yaşantı ve eylem olanakları. Gerçekliklerinde ise, başka bir kişiye ilişkin değerlilik yaşantıları tortuları ve bazı kişi özellikleri olarak karşımıza çıkarlar. Etik değerler kişinin değerleridir; böyle olanakları gerçekleştiren kişiyi değerli ya da etik kişi kılarlar" (Kuçuradi, 2015, s. 180).

İnsan, her daim kendisi ve diğer var olanlar ve geniş anlamıyla toplumla ilişki içerisindedir. Bu ilişkiler onun değerlendirme yapmasına ve bu değerlendirme sonucu bir yaşantı içine girmesine neden olur. Belirtildiği gibi, bu yaşantılar değer koruyabileceği gibi değer harcayıcı da olabilir. Dolayısıyla, etik ilişkinin ne olduğuna dair bilgi, insan haklarının korunmasına yönelik davranışların niteliğini kavramak açısından önemli durmaktadır.

1.3.3. Etik İlişki Değerleri

Etik ilişki değerleri karşılıklı saygı, güven ve sevgi gibi iki tarafın da etik kişi özelliklerinin ortaklığı sonucu oluşan değerlerdir. Örneğin, güven, "etik kişi değerlerini bilen bir kişinin, ilişkide olduğu diğer kişinin birçok eylemini doğru değerlendirmesi sonucu, o kişinin değersiz bir eylemde bulunmamasından edindiği bilgiye dayanan, onun değersiz bir eylemde bulunamayacağından emin olmasının yaşattığı yaşantıdır (Kuçuradi, 2015, s. 188). Bu örnekten anlaşılacağı üzere, etik ilişki değeri tanımlanmaz, yaşanır. Etik ilişki değerinin bilgisi ve istenci ile hareket eden bir kişinin aynı kaygıyla eylemde bulunmayı isteyen bir kişi ile karşılaşması iki tarafın da istencini artırır. Etik ilişki sadece tek bir kişinin etik kişi özellikleri ile eylemesi sonucu oluşamaz: "Etik ilişki, insanlar arası ilişki türlerinden bir tanesi ve en temel olanı: belirli bütünlükte bir kişinin belirli bütünlükte başka kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla—yüz yüze geldiği veya gelmediği insanlarla—değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkidir" (Kuçuradi, 2015, s. 3). Etik ilişki değerinin hâkim olduğu bir ilişkide insan haklarının çiğnenme olasılığı çok azdır, çünkü "bir kişinin bir kişiyle ilgili, bütünlüğüne yönelik tortu bırakan değerlilik yaşantıları bir grup etik değerleri; kişilerarası ilişkilerde yaşanan

değerleri, sevgiyi, saygıyı, güveni, minneti, vb. değerleri meydana getirir (Kuçuradi, 2015, s. 41). Kişilerarası etik ilişki sonucu ortaya çıkan bu değerler, insan olanaklarının, dolayısıyla haklarının ne olduğunun bilgisinin oluşturması açısından önemlidir. Kuçuradi bu nokta, "bu etik özelliklerin, onlara sahip olanlara 'sağladığına' gelince; bu, insanlar arası ilişkilerde, insan olmanın bilincinde başka bir şey olmasa gerek" (Kuçuradi, 2015, s. 200) diyerek, esas olanın insanın değerini korumak olduğunu altını çizer.

Burada can alıcı nokta, özgür kişi etik değerine sahip kişinin eylemlerinde doğru değerlendirme yapan, hiçbir tesir altında kalmadan eyleyebilen kişi olma özelliğini göstermesidir. Aristoteles'e göre, pratik akıl ile sağlanacak doğru değerlendirme, hazzı gerektiğinde erteleyebilmeyi sağlar. Kant'ta ise bunu sağlayan, daha önce de belirtildiği gibi, insanın özgür bir varlık olarak kendi uyacağı yasayı kendine koyabilmesidir. İnsanın kendine yasa koyarak hazzın ertelenebilmesi iradeyi güçlendirir. İrade sabrı, sabır çalışmayı ve zorluklarla mücadele edebilme ve toleranslı olabilmeyi beraberinde getirir. Hazzın ertelenebilmesi insansal bir özelliktir ve hayvanlarda bulunamaz. Eğitimin kişilerin etik olarak özgür olmalarına yardımcı olduğu şüphe götürmese de, özgür kalabilmeleri büyük ölçüde isteme ve iradelerine bağlıdır. Toplumsal özgürlük insan haklarının sağlanması ve korunması açısından gerekli olup, bunun sağlandığı toplum da ancak etik özgürlüğe sahip kişilerden oluşan toplumdur.

Şu ana kadar etik değerler hakkında söylenenlere dayanarak, toplumsal özgürlüğün, bireysel özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin sağlanabilmesinin ancak etik kişi değerlerine sahip kişilerce mümkün olacağını iddia etmek pek de yanlış olmayacaktır. Etik kişi değerlerine sahip kişilerin birbirleriyle karşılaşması sonucu toplumda huzurun ve barışın sağlanabileceği gerçeğinden hareketle bu etik kişi ve etik ilişki değerlerinin nasıl kazandırılabileceği üzerine dikkatle durulması gereken bir konudur.

Çalışmanın bu noktasına kadar, insan hakları kavramı felsefi bilgi ışığında ele alınarak, Kuçuradi'nin değer ve değerler konusundaki görüşleri ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Vurgulandığı gibi, bu temellendirmede amaç, insanın değerini korumasının şartlarını ortaya koymak ve insan haklarının etik boyutunu açığa çıkarmaktır. İkinci bölümde, Mengüşoğlu ve Kuçuradi'nin altını çizdiği etik temelli insan hakları bilincinin

oluşmasını sağlayan eğitim üzerinde durulacak ve ailede başlayan bu eğitim anne-baba tutumları açısından incelenecektir.

BÖLÜM 2. İNSAN HAKLARINA SAYGILI İNSAN EĞİTİMİ VE ANNE-BABA TUTUMLARININ ROLÜ

İnsanın değerinin bilgisi, insan haklarının ne olduğunu ve nasıl korunacaklarını kavramada çok önemli bir yol göstericidir. İnsanı tanımlamadan ve insanın neliğine dair bilgi sahip olmadan insanın değerini ortaya koymak mümkün değil gibi durmaktadır. Önceki bölümde ele alınan konular ışığında, insan haklarına saygılı bir insan olabilmenin, hem insan haklarına dair bilgi, hem de doğru değerlendirme ile ilişkisinin açık olduğu söylenebilir. Diğerlerine muamele ederken değerlerini koruyarak ve haklarına saygılı davranmak çoğu zaman kişinin elinde olsa da, konumuzla ilgili olarak, eğitim gibi hakların sağlanmasının tek tek kişileri aşan bir boyutu vardır. Diğer bir deyişle, bazı hakların korunması ya da en az değer harcayacak şekilde davranmak kişinin kendisine bağlıyken, bazı hakların korunması—beslenme barınma, sağlık, eğitim vb.—düzenleyici bir mekanizmanın varlığını öngörür. Düzenleyici mekanizma derken genelde kastedilen devlettir.

Eğitim kurumları oluşturmak ve eğitim-öğretim politikaları geliştirmek devletin işi olsa da, "eğitim" çocuğun okul çağından çok önce, ailede başlar. Mengüşoğlu'nun dediği gibi, "insan ancak eğitim sayesinde insan olabilir; insan eğitimin getirdiğinden başka bir şey değildir." (Mengüşoğlu, 2015, s. 69). Dolayısıyla, eğitimin başlangıcının neredeyse insanın dünyaya geldiği ilk güne kadar geri gittiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Meygüşoğlu'ya yakın bir anlayışı benimseyen Kant da, eğitimin insan için neden gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "İnsan hazır olmayan, ham yeteneklerle dünyaya geldiği için, hayatının sonuna kadar bir öğrenci, bir çırak olarak kalır. Bu yüzden insanın eğitime, eğitilmeye gereksinimi vardır… Eğitimin amacı insanın doğal yeteneklerini geliştirmek olmalıdır" (aktaran Mengüşoğlu, 2015, s. 69).

Daha önce de belirtildiği gibi, Kuçuradi'ye göre, kişi ilişkilerinde ortaya çıkan ve bir değer olmaları ilişkilerde değer koruyor olmalarından ileri gelen sevgi, saygı, dürüst ve adil olma gibi erdemler etik kişi değerleridir. Etik kişi değerlerinin oluşumu, çocuğun kişilik gelişimi ile kişilik gelişimi de diğer gelişim basamaklarında olduğu gibi gelişimin tüm basamaklarıyla yakından ilişkilidir. Bu değerlerin büyük bir bölümü yaşamın ilk yıllarında oluşur. Aristoteles'i anımsatan bir yaklaşımı benimseyen John Burnet'e göre, "Eğitimle oluşturulabilecek her alışkanlığın çok erken dönemlerden itibaren yerleştirilmeye başlanması daha iyi olur" (Burnet, 2008, s. 143).

Yaşamın ilk yıllarında oluşan yaşantıların insan haklarına saygılı etik kişi değerlerinin kazanılmasında ve sürdürülmesinde önemli bir yeri varmış gibi gözükmektedir. Burada önemli bir kavram olarak "yaşantı" konusunda Kuçuradi'ye kulak verirsek yaşantı, "kişinin yüz yüze geldiği kişilerin, eylemleri, tutumları, durumları karşısında, kanında canında duyduğu, hücrelerine, kemik iliklerine yayılan bu oluşma, yaşadığı anda yaşayanın kontrolü dışında bir oluşmadır" (Kuçuradi, 2015, s. 40). Çocuğun ilk ilişki kurduğu kişilerin anne ve babaları olduğu gerçeğinden hareketle, tortu bırakan bu yaşantıların çocuğun etik kişi değerlerini kazanmasında nasıl bir etkisi olduğuna açıklamak, bunun için de, ilkin çocuğun gelişim sürecine odaklanmak yerinde olacaktır.

2.1. Gelişim ve Kişilik

2.1.1. Gelişim

Geçmişi bilmek şimdiyi anlamaya, şimdiyi anlamak ise geleceğe yönelik çıkarımlar ve planlar yapmaya yardımcı olur. Dolayısıyla, her neslin öncekilerin tecrübelerinden ve bilgi birikiminden yararlandığını ve nesillerin birbiri tarafından "eğitildiğini" söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, Kant da eğitimin geçmişten günümüze bir gelişim seyri olduğunu ve bugün gelinen noktanın insanlığın ortak ürünü olduğunu belirtir:

> Eski insanların insan tabiatına erişebileceği mükemmeliyet konusunda tasavvurları yoktu; hatta şimdi bile bu konuda çok açık bir fikre sahip değiliz. Ne var ki şurası her türlü şüpheden öncedir: Bir insan teki, talebeleri hangi olgunluk seviyesine ulaştırmış olursa olsun, onların kaderlerine erişmelerini sağlayamaz. Buna muvaffak olmak için lüzum duyulan sadece birkaç insan tekinin değil, bütün insan soyunun çalışmasıdır… Her bir nesil, bir önceki neslin bilgisiyle donanmış olarak, insanın doğal yeteneklerini uygun nispet ve

> amaçlarıyla bağlantısı içerisinde geliştirecek bir eğitime gittikçe daha fazla yaklaşabilir (Kant, 2017, s. 37-38).

Maria Montessori'ye göre de insanlığın bugün geldiği nokta, aktarımların sonucudur: "İnsanoğlu açık bir şekilde gelişim göstermektedir. Bu gelişim çok yönlü ilerler… Bir nesli diğerine eklemleyen gelişim zincirini bağlı tutan şey ise çocuğun ta kendisidir (Montessori, 2015, s. 115). İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi için insan yavrusunun eğitilmesi gerektiği, bu eğitimin ne zaman ve nasıl verilmesi gerektiği ise insanlığın gelişimi ile birlikte, her bir insanın fizyolojik, sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimin yönünü ve seyrini bilmemizi gerektirir. Zira "bir çocuk ne zaman saygı ve adalet gibi soyut kavramları anlayabilir ve içselleştirebilir?" sorusunun cevabı, zihinsel gelişimin seyrini bilmekle yakından ilgilidir. Bu anlamda eğitim, çocuğun gelişim süreçleri göz önünde tutularak zamana yayılarak verilmelidir: "Her organizmanın gelişimini kendisine tanınan süre içerisinde tamamlaması gerekir… Gelişimin yasaları her an işlemekte. Gözlemlenmeyi, tespit edilmeyi ve takip edilmeyi bekliyor. Çocuğu da bu doğal gelişim yasaları doğrultusunda kendisini inşa edebilme özgürlüğü tanınmalıdır" (Montessori, 2015, s. 32-33). Örneğin, zihni ve bedeni henüz hazır olmayan bebeğe adalet anlatılamaz ama süreçle, adaletin yaşatılarak öğrenmesi ve gelişmesi sağlanabilir. Çocuğun gelişim sürecini ve bu sürece uygun eğitimin mahiyetini bilmek "insan haklarına saygılı" birey olmak için gerekli olan etik kişi değerlerinin kazanılmasına yönelik eğitimi kurgulama ve uygulamada yol gösterici olacaktır.

Fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel açıdan ele alınabilecek olan gelişim, doğum öncesinden başlayan ve ölüme kadar olan zamanı kapsayan çok boyutlu bir süreçtir. Gelişimi etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin gelişimi ne derece etkilediği, gelişimin ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği vb. sorular geçmişten bugüne değin birçok düşünür ve bilim insanını meşgul etmiştir.

Bu konu ile ilgili araştırmalar yapan bilim insanları, gelişime, biyolojik, çevresel ve her ikisinin birbiriyle etkileşimde olduğu bir süreç olmak üzere üç temel açıdan bakarlar. Gelişime sadece biyolojik açıdan bakan kuramlardan bir tanesi Arnold Lucius Gesell'in "olgunlaşma kuramı"dır. Bu kurama göre, çocuğun bütün gelişim süreci, daha önceden belirlenmiş biyolojik ve doğal bir alt yapının otomatik olarak ortaya

çıkmasından ibarettir. Ancak Gesell, normal biyolojik gelişim için belirli çevre koşullarının oluşmasının gerektiğini da inkâr etmez. Fakat, yaşam boyu gelişim dikkate alındığında bu görüş sosyal ve psikolojik gelişim sürecini ve bu süreçteki olası değişimleri açıklamaya yetmemiştir.

Çevrenin ve buna bağlı olarak gerçekleşen öğrenmenin, biyolojik yapıya etkisini savunan ve bireyin gelişiminde etkin olduğunu ileri süren kuramlara bakılacak olunursa bunlardan en dikkati çekenlerden biri "koşullanma kuramı"dır. Bu kurama göre, gelişim öğrenmeye bağlı olarak gerçekleşir. Öğrenme ise, klasik koşullanma ve edimsel koşullanma yoluyla öğrenme olmak üzere ikiye ayrılır (Cüceloğlu, 1994). Klasik koşullanma yoluyla öğrenme şu şeklide gerçekleşir:

> Belirli bir uyarıcıya koşullanan tepki, ilk uyarıcıya benzer diğer uyarıcılar verildiğinde de ortaya çıkar… Bir çocuk köpek tarafından ısırılırsa, önce bütün köpeklerden korkmaya başlar; bu aşamada bir genelme vardır. Bir süre sonra çocuk yalnız kendisini ısıran türden sahipsiz köpeklerden korkar ve diğer ev köpeklerinden korkmamaya başlar; bu aşamada ayırt etme ortaya çıkmıştır (Cüceloğlu, 1994, s. 142-143).

Edimsel koşullanma yoluyla öğrenme ise daha çok davranışın görülme sıklığı ile ilgilidir. Olumlu davranışlar ödüllendirilerek, olumsuz davranışlar cezalandırılarak görülme sıklığının azalması veya artırılması amaçlanır. Ağlayan bir çocuğa ilgi gösterildiğinde ağlama davranışının artması ya da azalması gibi. Edimsel koşullanmanın klasik koşullanmadan farkı ise edimsel koşullanma ile öğrenmede bireyin bilinçli eylemde bulunuyor olmasıdır (Cüceloğlu, 1994). Doğan Cüceloğlu, çevrenin etkisi bağlamında toplumun insan ve davranışlarına etkileri konusunda şunları der: "İnsan davranışının biçimlendirilmesinde bireyin içinde yaşadığı toplumun gelenek ve görenekleri, kültürü önemli rol oynar. Kültür belirli türden davranışları istenen, uygun, beğenilen davranışlar olarak pekiştirir, bazı tür davranışları ise yerer, aşağılar ve böylece zamanla söndürür" (Cüceloğlu, 1994, s. 154). Çevrenin bireyi öğrenme yoluyla etkilediğini savunan Albert Bandura'nın "Sosyal Öğrenme Kuramına" göre ise, davranışlar büyük ölçüde çevreden alınan uyaranlara verilen tepkilerdir. Öğrenme, gözlemleyerek, dikkat ederek, akılda tutarak, pekiştirerek ve güdülenerek gerçekleşir. Burada söz konusu olan öğrenme klasik ve edimsel koşullanmada olduğu gibi etki-tepki biçiminde değildir, "çocuğun öğrenmesinin temelinde organizmanın algılaması, hatırlaması, düşünmesi başka bir değişle bilişsel süreçler ve yapıları da yatar"

(Cüceloğlu, 1994, s. 162). Çocuklar ilkin anne-baba ya da onların yerine geçen kişilerin davranışlarını ya da kendinden yaşça büyük çocukların davranışlarını gözlemleyerek öğrenirler. Çiğdem Kağıtçıbaşı bu şekilde öğrenmeye dair şöyle der: "Gözleyerek ve taklit ederek öğrenmek, aslında her ortamda ve yaşam boyu söz konudur. Modellerden rol öğrenmenin çok önemli bulunduğu 'sosyal öğrenme kuramı'nın da temelini 'taklit' oluştur" (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 84). Ancak Kağıtçıbaşı'na göre, sosyal öğrenme kuramı da gelişimi tek başına açıklamada yeterli değildir çünkü benzer durumlara öğrendiklerini birbirine bağlamak ve yordama becerisini kazanmak ancak düşünmeyi öğrenme ile gerçekleşebilir. Başka bir deyişle, "gözlem yaparak öğrenmenin sınırları vardır" (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 84). Kağıtçıbaşı gözlem yaparak öğrenmenin sınırlarına örnek olarak kavramlaştırmayı örnek verir:

> Eğer çocukla özellikle yetişkinlere özgü akıl yürütme ve somutlaştırılmış (soyut) bir dil içeren sözlü iletişim kurulmazsa ya da çok az kurulursa, bunun olumsuz gelişimsel etkileri olabilir… Çünkü, bir şeyin nasıl yapılacağı gibi özgül yordamsal becerileri öğrenmek yeni problemlere kolaylıkla aktarılmıyor, ancak kavramlaştırmayı da içeren bir öğrenme olursa, aktarma görülüyor (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 84-89).

Gelişime etkileşim süreci olarak yaklaşan kuramlara bakıldığında, birey, hazır olarak bulduğu biyolojik, bilişsel yapısı ile çevrenin koşulları sürekli etkileşim halindedir ve bazı evrelerden geçerek gelişimini tamamlar. Bu bağlamda "Gelişme, bireyin doğuştan getirdiği biyolojik süreçlerle, çevre koşullarının sürekli etkileşimi içinde oluşur" (Cüceloğlu, 1996, s. 336).

Önde gelen etkileşim kuramlarından bir diğeri, Sigmund Freud'un "Psikanalitik Kuramı"dır. Freud'a göre kişilik bazı evrelerden geçerek oluşur ve bu evrelerde yaşanan olumlu ya da olumsuz yaşantılar ileriki yaşlardaki yaşantıları etkiler. Haluk Yavuzer'e göre, "Freud, birçok uyum bozukluğu gösteren kişilerin çocukluk yıllarında başarısız deneyimlere sahip olduklarını saptamıştır" (Yavuzer, 1994, s. 35). Freud göre bebekler dünyayı ağız yoluyla tanımaya çalışır, emme refleksi en önemli reflekstir, bu nedenle ilk dönem "oral dönem" olarak adlandırılır. Çocuk bu dönemde ihtiyacına yönelik bir engellenme ile karşılaşırsa, bu durum ileriki yaşlarda kendisiyle ve diğer insanlarla ilişkisinde ihtiyacı olan güven duygusu olumsuz etkilenir. Çocuğun idrarını ve dışkısını tutmayı ya da bırakmayı öğrendiği, 2-3 yaş arası dönem "anal dönem"dir. Kendi iradesinin ön plana çıktığı, kendi kendine bir şeyler başarmaya başladığı ve kendilik

algısının ilk izlerini oluşturan bu dönemi, Cüceloğlu kişilik gelişimi bağlamında şu şekilde özetler:

> Çocuk anal dönemde aşırı düşkünlük ya da aşırı engellenme durumuna sokulmuşsa, bu aşamada saplantılı olur. Örneğin, çocukken titiz bir tuvalet eğitiminden geçen kimse anal tutucu, başka bir değişle sıkı cimri, sürekli kendini denetim altında tutan bir kimse olarak gelişir. Öte yandan tuvalet eğitimi son derece gevşek olan bir kimse anal itici bir kişilik özelliği geliştirir. Bu kimse, aldırmaz, vurdumduymaz ve dağınık bir kimsedir (Cüceloğlu, 1994, s. 413).

Freud, 4-5 yaş aralığına denk gelen üçüncü dönemi "fallik dönem" olarak adlandırır. Bu dönemde odak nokta cinsel kimlik ve anne-baba ile özdeşim kurmaktır. Çocuk anne-baba ile özdeşim kurarken bir güç savaşına da girer. Bu dönemde kriz eğer doğru yönetilmez ise cinsel kimlik oluşumunda sorunlar, saldırganlık ya da içe kapanıklık oluşabilir. 6-12 yaş dönemi, cinsel enerjinin bastırılması gerekliliğinin, sosyal öğrenmeler ile birlikte toplum tarafından belirlenen değerlerin öğrenildiği, çocuğun kişiliğinin oluştuğu dönemdir. Son olarak 12-18 yaş aralığında, çocuk ya da genç yetişkin kendini bulma, tercihini yapma ve olgun cinsel ilişkiler geliştirme çabasındadır (Cüceloğlu, 1994).

Sosyal-duygusal gelişimin kişiliğe etkisinin inceleneceği bölümde daha detaylı ele alınacak olan Eric Erikson da Freud gibi gelişimin aşamaları olduğunu düşünür, ancak bunu sadece cinsel gelişime bağlamanın doğru olmadığını ve gelişimin sadece yaşamın ilk yılları ile sınırlı değil ömür boyu sürdüğünü savunur. Erikson'a göre hayat bir denge arayışıdır. Nitekim, Erikson gelişimin sosyal yönüne ağırlık vermiştir. Erikson'a göre krizler gelişimin olmazsa olmazlarıdır. Çünkü gelişim ve değişim ancak krizler sonucunda oluşabilir. Bu dönemlerde ebeveynin rehberliği ve tutumlarının etkisinin önemi tartışmasızdır (Cüceloğlu, 1994).

Doğuştan var olan özelliklerin eğitimle geliştirilmesi gerektiği ve bunda çevrenin etkisinin son derece önemli olduğunu düşünen Montessori'ye göre de ilk iki buçuk yıl gelişimin çok hızlı olduğu ve yaşam boyunca edinilen bilgi, tecrübe ve yeteneklerin üzerine inşa edildiği temel olan "duyarlılık dönemi"dir:

> Duyarlı dönemlerde çocuklar büyük bir coşku ile yoğun bir şekilde bazı eylemlere girişir. İlgili dönem bittiğinde çocuk bunlara kayıtsız hale gelir. Önceden kendisi için inanılmaz bir çekiciliği olan şey, artık sadece etrafındaki diğer şeylerden biri haline gelir. Duyarlılık dönemindeki bir çocuk, gelişiminin

> bu özel duyarlılığını besleyen her şeyi yalayıp yutan harlı bir ateş gibidir. Duyarlılık bittiğinde bu alev söner. Yüksek bir kararlılık ile güçlü bir çabanın devreye girmesi gereken dönem bundan sonra başlar (Montesori, 2015, s. 59).

Gelişim psikologlarından bir diğer önemli isim olan Jean Piaget'in öne sürdüğü ve "kişilik ve bilişsel gelişim" alt başlığında ayrıntılı ele alınacak olan "Bilişsel Gelişim Kuramı"na göre de temeldeki zihinsel yapı ile yaşantı arasında önemli bir etkileşim vardır (Onur, 1997). Gümümüz gelişim psikologlarından Bekir Onur'a göre, "Gelişim, fiziksel ve zihinsel büyümenin sonlanması ile sona ermez" (Onur, 1997, s. 20-21). Nitekim insan 60 yaşında da insanlığın yararına bir buluş yapabilir. Bugün bunun örneklerine çokça rastlanmaktadır. Hücrelerin hasar gören DNA'ları nasıl onardığını ve genetik bilgisini koruduğunu haritalandıran araştırmaları sayesinde 2015 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan moleküler biyolog Aziz Sancar buna güzel bir örnektir.

Bilgi vermek amacıyla aktarılan bu yaklaşımlardan da görüldüğü gibi, gelişimin doğası konusunda filozoflar, toplumbilimciler ve eğitimciler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak değişmeyen şey, gelişimin ilerleyen, sıralayıcı ve döngüsel olduğu fikridir.

2.1.2. Kişilik

Kişilik, sayısız olasılık ve değişen koşullara göre uygun olan tepkilerin geliştirilmesi ve uzun süren bir deneme-yanılma sürecine bağlı olarak oluşur. Deneme ve yanılmalar sırasında anne ve baba ya da onların yerini tutan kişilerin rehberliğinin, çizdikleri sınırların, izin verdiklerinin çocuğun kişiliğinin oluşumunda önemli etkisi vardır. Kişilik gelişimi de bilişsel, fiziksel, sosyal ve duygusal aşamalardan geçerek olgunlaşır.

Daha önce detaylı olarak ele alındığı gibi, insanı diğer canlılardan ayıran özelliği başarılarıdır. İnsan hakları ise, insanı insan yapan bu başarılarının, insana özgü olanın korunmasına yönelik taleplerdir. İnsanın en önemli başarılarından biri de, hiç şüphesiz, toplumsallaşmasıdır. Bir yanıyla toplumsallaşma kişinin kişilik özellikleriyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla, insan haklarının korunması kişilik yapılarıyla yakından ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* adlı kitabında, kişiliği şu şekilde tanımlar:

> Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış ilişki biçimidir… Ayırt edici olması o bireyi başkalarından farklı kılan özellikleridir. Kişiliğin tutarlı olmasından ise benzer durumlarda davranışının pek değişmediği, yapılaşmış kavramıyla kişiliğin çok sayıda birimlerden oluşan bir sistem olduğunu, sistemin her birimin birbiriyle bağlantılı olarak bir örüntü geliştirdiğini anlarız… Birey iç ve dış çevresiyle sürekli bir ilişki halindedir… Bireyin kişiliği, iç ve dış dünyayla kurduğu ilişkinin biçimini belirler. "İlişki biçimi" şeklinde tanımlanan kişilik soyut bir kuram olmaktan çıkıp, bireyin her günkü davranışında gözlenebilen somut bir kavram olur (Cüceloğlu, 1995, s. 404-406).

Özcan Köknel'in kişilik ile ilgili görüşlerini özetlersek, genler, hormonlar, zekâ, beden yapısı gibi biyolojik ve fizyolojik özellikler kişiliğin alt yapısını oluşturmaktadır. Çocuk, bir çeşit hazır oluşu sağlayan bu özellikler sayesinde bedensel olarak gelişirken aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun dilini, kültürünü, geleneğini, göreneğini, ahlak anlayışını kısacası toplumsal değer yargılarını da öğrenir. İşte bu süreç, toplumsallaşma sürecidir. Doğal ve doğuştan var olan özellikler, insanın içinde yaşadığı topluma ve kültüre göre gelişir ve biçimlenir (Köknel, 1982).

Daha önce de belirtildiği gibi, insanı insan yapan onu diğer canlılardan ayıran, eserleri, başarıları, diğer bir deyişle, medeniyete kattıklarıdır. İnsan başarılarının altında yatan ise insan zihni ve kişiliğidir. İnsan zihni ve kişiliğinin gelişiminde, çocukların kendilerini ve dünyayı keşfettikleri, bilgiyi sünger gibi çektikleri "0-3" yaş aralığının önemi büyüktür. Dolayısıyla bu dönemde çocukların engellenmemesi, deneyimlerinde serbestlik tanınması ve rehber olunması önem arz eder:

> İnsanoğlunun en etkileyici gücü çevresinin değişen koşullarına uyum sağlama yeteneğidir. Söz konusu insan olduğunda belki de en şaşırtıcı durum, insanın evriminin sürekli devam etmesi, asla sonlanmamasıdır. Günümüzde insanoğlunun evriminin yüksek bir seviyeye ulaştığını söyleyebiliriz. İnsanoğlu, okyanus ötesi konuşmalar gerçekleştirebiliyor. Uzayın uçsuz bucaksız derinliğini gözlemleyebiliyor… İnsanın nesilden nesile artarak devam eden ilerlemeler kaydetmesine imkân veren sonsuz potansiyel, çocuğun içindedir… Çocuğun medeniyetin kadim yürüyüşüne liderlik edebilmesi için önce onun sahip olduğu iç kuvvetleri tam olarak geliştirerek kullanabilmesine rehberlik etmeliyiz (Montessori, 2015, s. 71-77).

Çocuğa rehberlik edilmesinin gerekliliğine dair olan vurgu, birinci bölümde üzerinde detaylı olarak durulan, insan değerinin korunabilmesinin şartları ile ilişkisi bakımından önemlidir. Çünkü çocuğun kişilik gelişimi, tür olarak insanın değerini

ortaya koyan insan başarılarında, insanın değerini korumayı amaç edinip edinmemesiyle yakından ilgilidir.

Kişilik oluşumunda hangi süreçlerin etkili olduğuna dair çeşitli görüşler—doğuştan hazır bazı genetik özelliklerin tek başına etkili olduğu, sadece çevrenin etkili olduğu ya da kişiliğin genetiğin ve çevrenin etkileşiminden oluştuğu—ileri sürülmüştür. İnsan haklarına saygılı kişinin yetişmesine yönelik dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda bize ışık tutacağı için bu yaklaşımlara daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

2.1.2.1. Fiziksel Gelişimin ve Kişilik Oluşumuna Etkisi

Büyüme olarak adlandırabileceğimiz gelişimin fiziksel yönü ile daha çok, insanın boy, kilo artışı ve organlarının görevlerini tam olarak yerine getirebilecek şekilde büyümesi kastedilir:

> Çocuğun gelişimini bir bütün olarak kavrayabilmek için psikolojik olduğu kadar fizyolojik gelişimi de bilmek gerekir. Çünkü fiziksel gelişim, çocuğun davranışını hem doğrudan hem dolaylı olarak etkiler. Doğrudan etkiler, çünkü bedensel gelişim, çocuğun neler yapabileceğini belirler. Örneğin, yaşlarına göre sağlıklı bir gelişme gösteren çocuklar oyun ve spor faaliyetlerinde akranlarıyla eşit koşullarda yarışırlar… Fiziksel gelişme davranışı dolaylı etkiler, çünkü çocuğun kendine ve diğerlerine karşı tutumu bedensel gelişimin de etkisi altındadır. Bu tutumlar çocuğun gösterdiği uyumlara yansır. Örneğin şişman bir çocuk kısa sürede kendisinden ince olanlara ayak uyduramadığını fark eder. Bu da çoğunlukla çocuğun kişisel yetersizlik duygusuna kapılmasına yol açar (Yavuzer, 1994, s. 36).

Çocuğun, ilk bakışta dezavantaj gibi gözüken böylesi bir durumla nasıl baş edeceği ve ne gibi duygular geliştireceği büyük ölçüde anne-baba tutumlarına bağlıdır. Anne-baba ya da bakıcı konumundaki kişilerin bazı tutumları çocuğun bu durumu kabul etmesi ve kendisiyle barışık bir birey olmasına yardımcı olabilecekken, bazı başka tutumlar ters etkiler yapabilir.

Hilda Knoblock ve Benjamin Pasamanick'in yaptığı ve yaşamın ilk beş yılında gelişim seyrini gösteren araştırma sonuçlarına göre tüm çocuklar hemen hemen aynı fiziksel sosyal, duygusal ve zihinsel sürçlerden geçmektedirler. Buna göre yaşamlarının ilk 3 ayında çocuklar göz kürelerinin hareketini sağlayan göz kaslarının kontrolünü sağlarlar. 16-28 haftalık bebek kol ve bacak kaslarının kontrolünü kazanır. 28-40 haftalarda gövde ve parmaklarının kontrolünün geliştiği, 40-50 haftalarda destekle

ayakta durabildikleri görülür. İkinci yılda yürüme ve koşma ön planda iken, 2-3 yaş arası konuşma ve etrafı keşfetme dönemidir (Yavuzer, 1994, s. 40). Dolayısıyla, örneğin, konuşma için gerekli olan organların gelişimin tamamlamamış olduğu için ilk bir yıl içinde çocuğa kelime öğretmeye çalışma gibi gereksiz bir eğitimden ve tutumdan uzak durmak gerekir. Başka bir örnek de henüz mesane kasları gelişmemiş bir çocuğa zorla tuvalet eğitimi vermeye kalkışmaktır.

2.1.2.2. Bilişsel Gelişim ve Kişilik Oluşumuna Etkisi

Zihinsel gelişimi araştırmak bedensel gelişimi araştırmaktan daha zordur. Bunun başlıca nedeni zihinsel gelişimin, kolaylıkla gözlemlenemeyen süreçleri içermesidir. Söz konusu süreçler algı, hafıza, akıl yürütme, sorun çözme gibi süreçlerdir. Bu süreçlerin bilgisine doğrudan ulaşılamaz. Zekâya ilişkin verilere, ancak insanın yapıp etmelerinin uzun süre gözlemlenmesi ve deneyler sonucunda ulaşılmıştır.

Gelişimi bilişsel açıdan ele alan araştırmacılardan Piaget'e göre, çocuk, motor becerilerden zihinsel organizasyon ve soyut düşünme becerilerine giden basitten karmaşığa doğru evrelerden geçer (Yavuzer, 1997). Ayrıca, doğduğu andan itibaren kendi kendini harekete geçen, bilişsel gelişimini hızlandıran bazı uyaran türlerine dikkat edecek biçimde programlanmış bir şekilde doğar (Gander-Gardiner, 1995). Emme ve yakalama gibi yaşam için gerekli olan otomatik reflekslere dair araştırmalar bunu doğrular niteliktedir. İlk başta ellerini kullanamayan insan yavrusu daha sonra elleri işlevini kazanmaya başlayınca elleriyle yakaladığı nesneyi sıkı sıkı tutarak ağzına götürür. Daha önce belirtildiği gibi, Piaget ve Freud'a göre ağız onun dünyayı tanımaya çalıştığı ilk organdır.

Piaget gelişimi dört evreye ayırarak incelemiştir. O'na göre, duyusal-motor dönem olarak adlandırdığı 0-18 ay aralığına denk gelen ilk dönemde, başlangıçta refleksten ibaret olan hareketlerin duyu organları gelişmeye devam ettikçe algılanan çevreye verilen tepkilere, yaşamın ikinci yılı içerisinde de koordinasyonlu ve anlamlı hareketlere dönüştüğü görülür. Ayrıca çocuğun bu yıllarda deneyimlerini tekrarlama yönündeki çabası, neden-sonuç ilişkisinin bu dönemde başladığının göstergesidir (Yavuzer, 1994).

"2-7" yaş aralığı "işlem öncesi" dönemidir. Bu dönemin başlıca özelliği çocukların tersine düşünebilme yeteneklerinin henüz gelişmemiş olmasıdır. Örneğin,

aynı miktardaki suyu uzun bardaktan kısaya ya da geniş bardağa döktüğünde miktarının aynı kaldığını düşünemezler. Nesneleri sembolleştirirler. Örneğin, sopayı at yerine koyup üzerine biner ve onu sürüyormuş gibi hareketler yaparlar. Bu dönemin en belirgin bir diğer özelliği de benmerkezciliktir. Piaget'ye göre benmerkezcilik, daha çok, bir şeyi başkasının bakış açısından görme ya da başkasının duygularını ve gereksinmelerini fark etme konusundaki yetersizlik anlamına gelir. İşlem öncesi evredeki çocuklar bazen başka çocuklarla alay eder ya da hayvanları incitirler, çünkü karşılarındakinin duyduğu acıyı fark etmezler (Gander ve Gardiner, 1995, s. 239). Bu evrede çocuklar kuralların değişmez olduğuna inanırlar ve davranışlar niyet değil doğrudan sonucuna göre değerlendirilir. Örneğin, bu dönemde anne-babanın "seni sevdiğimden dolayı izin vermiyorum" gibi bir cümlesi çocuk tarafından pek anlaşılır değildir. İki buçuk yaş civarı ise, çocuğun ikilemlerinin ve tutarsızlıklarının arttığı kritik bir geçiş evresidir. Bu dönemde sinir sisteminin çok hızlı bir şekilde gelişmesinin etkisiyle çocuk değişik duygu ve düşüncelerin etkisine girer ve değişik davranışlar sergiler.

7-11 yaş arası "somut işlemler dönemi" olarak bilinir. Mantık kurma ve akıl yürütme becerilerinin gelişmeye başladığı bu dönem, soyut çıkarım yapma becerisi henüz gelişmemiş olmasına bağlı olarak, mantığın, daha çok somut, gözle görülür verilere dayalı olarak işlediği dönemdir. Bu dönemde sınıflama, benzerlik ve farklılıkları ayırt etme gibi zihinsel organizasyon becerilerinin artmış olması dili de hızlı bir şekilde öğrenilmesinde etkili olur (Yavuzer, 1994).

12 yaş civarı başlayan ve genç yetişkinliğe kadar süren dördüncü dönem, "soyut işlemler dönemi"dir. Ergenlik diye adlandırılan bu dönemde çocuklar soyut düşünebilir, varsayımlarda bulunabilir, akıl yürütebilirler. Bu yetenek gelişimiyle birlikte ergen, varlıktaki yerini de sorgulamaya başlar. Bu evrede, zihin çok daha karmaşık problemleri bir arada düşünüp çözüm üretebilecek olgunluğa erişmiştir (Yavuzer, 1994).

Bilişsel gelişimleri açısından çocukların eylemlerine bakıldığında, eğitimin amacı çocukların davranışlarını değerlendirmeye, doğru ve yanlışın ne olduğuna kendi kendine karar vermeye olanak tanımalarıdır. Yetişkinlerin çocuklardan bilişsel hazır oluşlarının üstünde ya da altında bir beklenti içinde olmamaları ve gelişimlerinin

evrelerine uygun ortam hazırlamaları açısından bilişsel gelişim süreçlerini biliyor olmaları gerekir.

2.1.2.3. Sosyal-Duygusal Gelişim ve Kişilik Oluşumuna Etkisi

Duygusal ve sosyal gelişimin en belirgin özelliği çocuğun bağımlı durumdan bağımsızlığa doğru aşamalı bir değişimi içermesidir. Kimi araştırmacılara göre, sosyal-toplumsal gelişim ve kişiliğin ilgisine dair "en kapsamlı kuram" Ericsson'un kuramıdır (Gander ve Gardiner, 1995, s. 218). Ericsson 1-3 yaş aralığına ilk iki evreyi yerleştirir ve bu dönemleri "güvene karşı güvensizlik" ve "özerkliğe karşı utanç ve kuşku" dönemi olarak adlandırır. Ona göre "güvene karşı güvensizlik" döneminin özellikleri şunlardır:

> Anne-baba-bebek ilişkisi bebeğin gerek güven gerekse güvensizlik duymasını büyük ölçüde belirler. Güven, anneler ve bebekler davranışlarını birbirlerinin mizaçlarına ve gereksinmelerine eşgüdümledikleri, tutarlı ve akla uygun oldukları zaman doğar. Bebekler aç oldukları için ağladıklarında kucağa alınıp doyuruldukları zaman, bu tutarlı davranış örüntüsü olduğu için, güveni öğrenirler. Anne bebeği beslediğinde bebek sakinleştiği zaman, bu tutarlı bir örüntü olduğu için güveni öğrenir. Böylece her ikisi de diğerine ve kendine güvenir (Gander ve Gardiner, 1995, s. 219).

Bu dönemde, artık çocuğun çevresini keşfetmesi için gerekli duyuları gelişmiş, donanımı hazırdır. Bu bilişsel ve fizyolojik hazır oluş çocuğun deneyerek öğrenme çabasını beraberinde getirir. Bu deneyimler onun çevresiyle sık sık etkileşime girmesine, çevresini keşfederken kendisini de keşfetmesine olanak sağlar. Deneyimlerden öğrendiği her yeni tecrübe, onun kendi deneyimlerinin bir sonucu olarak başarma duygusunu ve tekrar deneme becerisi için gerekli olan kendine güven hissini doğurur. Bağımsız hareket edebilmenin verdiği mutluluk beraberinde yeni deneyimlere istekli oluşu ve onun üretmesine ve üretmekten aldığı keyfin tüketmekten daha mutluluk verici olduğunu anlamasını getirir. Bu dönemde çocuğun deneyimlerinin engellenmesi, ihtiyaç duyduğu özgüven, istek ve cesaretin oluşmasını engelleyecektir. Çocuğun bağımsızlığını kazanma sürecinde karşılaştığı durumların kişiliğinin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Erikson, "özerkliğe karşı utanç ve kuşku" olarak adlandırdığı ikinci dönemin özelliklerini şu şekilde açıklar:

> İkinci yılın ortalarında küçük çocuklar onlara çevrelerini kendi başlarına keşfetme olanağını veren beceriler geliştirirler. Bu süreçte istekleri büyüklerin istekleri ile çatışabilir… Gitgide ne yiyeceklerine ne giyeceklerine, nereye

> gideceklerine kendileri karar vermek isterler… Eğer ana babalar çocuklarına kendi yetenekleri çerçevesinde kendi davranışlarını yönetme olanağı verir ve rehberlik de yaparlarsa, çocuklar sağlıklı bir özerklik duygusu geliştireceklerdir. Eğer ana babalar çocuklarını onları utandırarak itaate zorlarlarsa, çocuklar kendilerinden kuşku duyma—kendini karar vermeye ve davranışlarını yönetmeye yetersiz hissetme—ya da kendilerini yıllarca engelleyecek bir utanç duygusu geliştireceklerdir (Gander-Gardiner, 1995, s. 219-220).

Bununla birlikte, insanın değerini ortaya koyan insan başarıları, keşif sırasında engellenmeyen zihin ve ruh sayesinde gerçekleşir. Bu bağlamda, Erikson'un "özerklik dönemi" olarak adlandırdığı bu dönem ileriki yaşlarda yeni buluşların önünü açmak için gerekli olan kişilik gelişim dönemi olduğu söylenebilir.

Erikson ilk çocukluk dönemine "girişkenliğine karşı suçluluk" dönemi adını verir. Çocuk için bu dönem, gitgide artan bir merak ve enerjinin hüküm sürdüğü, etkinliklerin arttığı, değişik denemelere girişildiği bir dönemdir. Bu dönemde anne-babalar girişimlerini destekledikleri takdirde çocuklar başka deneyimlere girişme istekliliğini göstermeye devam edeceklerdir. Fakat eğer anne-babalar bu girişimleri engeller ve aşırı denetleyici tutuma girerlerse çocukta suçluluk duygusu gelişmesi kaçınılmazdır (Gander ve Gardiner, 1995). Erikson'un "çalışkanlığa karşı aşağılık duygusu" olarak adlandırdığı dönem ise orta çocukluk dönemidir: "Çocuklar orta çocuklukta okulların ve öğretmenlerin dünyasına girişle birlikte diğer bir psikososyal dönüm noktasına ulaşırlar… Başarıları övülürse çalışkanlık ve başarma duygusu gelişecektir… Eğer çocuklarda az ya da çok fazla şey beklenirse ya da çocuklar çabalarından dolayı eleştirilirse, bir aşağılık duygusu gelişecektir" (aktaran Gander-Gardiner,1995, s. 373).

İnsan haklarının korunması ya da en az harcanması noktasında önemli yeri olduğu öne sürülen kişilik üzerinde fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim özelliklerinin etkisi oldukça fazladır. Bir bütün olarak gelişim, kişilik gelişimi, kişilik gelişimi de insanın kendi ve bir başkasıyla olan ilişkisi açısından insanlığın gelişimi üzerinde önemli rol oynar. Bu açıdan ele alındığında, kişilik gelişiminin insanların insan haklarına saygı bilincinin oluşması bağlamında ele alınması gereken bir konu olduğu açıktır.

2.1.2.4. Kişilik ve İnsan Hakları İlişkisi

İnsan haklarına saygılı kişi için gerekli olduğu düşünülen sevgi, saygı, dürüstlük gibi, birinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınan, etik kişi değerlerinin gelişimi her şeyden önce gerçek hayat bilgisiyle beslenmeli, sanrılara yer bırakılmamalıdır. Montessori'nin belirttiği gibi, "Sapmanın, anormalliğin sebebi olan gerçeklikten kopmanın ilacı ise gerçek yaşantıya yeniden tutunarak sağlanabilir" (Montessori, 2016, s. 90). İnsanı seven ve insanın değeri bilgisine sahip kişiden saldırganca bir tutum içine girmesi, doğal olarak, beklenmez. Her durumda ve koşulda saldırganca tutum sergileyen bireylerin yetiştikleri çevreye bakıldığında başka yol ve çare öğretilmediği görülür. Oysa saldırganlık, insanın doğal yaşamda var olma çabası içerisinde korunma ve koruma amacı olarak düşünüldüğünde sadece kendini değil türün korunması amacını da güdebilir. Saldırganlığa toplum ve kültür açısından yaklaşan öğretiler, öğrenme, çocuk yetiştirme biçimi, cezalandırma, özdeşleşme, alt kültür ve değer yargıları üzerinde durmuşlar, "saldırganlığı engellenme karşısında oluşan bir cevap olarak kabul etmişlerdir" (Köknel, 1982, s. 195). Saldırgan tutum içerisinde yetişen bir çocuğun duygusal açlığını yerini bedensel dışavurum alır.

Bu bağlamda saldırganlığın karşıtı olarak kişinin toplumsallaşması yani toplum içinde nasıl ve ne şekilde var olacağı konusu önem kazanır. Gelişimden bahsederken, genç çocuğun iki buçuk yaşından itibaren kendi kişiliğini oluşturmakla meşgul olduğunu ve bu sebeple sosyalleşmesinin esas olarak daha sonraki yıllarda geliştiğinden bahsetmiştik. Çocuk, ancak iki buçuk yaşından sonra sosyal ilişki kurabilen etkin bir bireye dönüşür (Montessori, 2016). Bildiğimiz gibi, toplumun birey üzerinde etkisi büyüktür. Dolayısıyla, anne-baba tutumlarının da içinde bulundukları toplumun değerlerinin etkisinden bağımsız düşünülemeyeceği açıktır. Öte yandan, toplumun değişmesi de tek bir insanı değişmesiyle başlar.

Araştırmalar gösterir ki, belli bir kişilik ya da tutum insanda doğuştan değildir. Yaşamın ilk beş ayında çocuğun kimseyle özel bir bağ geliştirmediği ama daha sonra kendisinin bakımını üstlenen kişiye bağlandığı ve onunla böyle bir ilişki içine girdiği gözlemlenir. Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner'e göre, "Bağlanma terimi, bebekler ile ana babalar arasında duygusal olarak olumlu ve karşılıklı yardım edici bir ilişkinin kurulmasını belirtir" (Gander ve Gardiner, 1995, s. 196). Öğrenme üzerinde çalışan

psikologlarının araştırmalarında ortaya çıkan, çocuk ve anne-baba arasında oluşan bağın bir çeşit öğrenmeye bağlı olduğu sonucu, insan hakları açısından önemli bir bilgidir.

Yavuzer'e göre ise, kişilik özelliklerinden sevinç, öfke, sevgi, kıskançlık, nefret gibi duygular, organizmanın uyarılmaya bağlı olarak geliştirdiği bir tür heyecan durumlarıdır (Yavuzer, 1994). Çocuğun gülmesi, ağlaması ya da korkmasından anlayabildiğimiz duygu halleri ancak ikinci aydan sonra ortaya çıkar. Daha öncekiler reflekslere bağlı tepkilerdir. Örneğin, çocukların uykuda gülümsemeleri vücudun reflekslere bağlı dışa vurumu olarak tanımlanır. Çocuğun gelişim sürecinin pek çok aşamasında söz konusu olduğu gibi, duyguların oluşumu da anne-baba ile kurulan ilişkiyle yakından ilişkilidir. Yavuzer'e göre, "Anne ve babanın herhangi bir olaydan korkması, bunu izleyen çocukta böyle bir korkunun öğrenilmesine neden olabilir (Yavuzer, 1994, s. 77).

Burada duyguların üzerinde durulmasının nedeni, insanların diğerlerine yönelik davranışları üzerindeki etkileri bağlamındadır. Nitekim hak ihlalleri söz konusu olduğunda öfke karşımıza çok sık çıkan bir heyecan türüdür. Öfke duygusu da tıpkı diğer duygular gibi temeli çocukluğun ilk yıllarına dayanan bir duygudur. Çocuğun dünyayı keşfetme çabası içerisinde iken sürekli engellerle karşılaşması onda aşırı öfke ya da bıkkınlık duygusu yaratabilir. Bunun yanı sıra, çocuğun sürekli engellenmeden davranabilmesi onu geliştirdiği gibi keyiflendirir ve sakinleştirir de (Montessori, 2015). Anne-baba tutumlarının çocuğun ruhsal yapısı üzerindeki etkisine verilebilecek bir örnek, aşırı baskıcı bir baba modeline karşı içinde öfke yüklenen çocuğun bunu daha sonra baba modelini anımsatan diğer tüm kişilere yöneltmesidir (Yavuzer, 1994).

Çocuğun bağımsız eyleme geçme çabasına yönelik destekleyici ya da engelleyici anne-baba tutumları, çocuğun bağımsız eyleyebilen kararlı bir bireye dönüşebilmesi ya da dönüşememesi üzerinde oldukça belirleyicidir. Bireyin bağımsız eyleyebilen olması, yaptığı davranışların sorumluluğunu alabilmesiyle de yakından ilişkilidir. Bu bölümdeki açıklamalara da dayanarak, insan haklarına saygılı insan olmada duygusal ve sosyal gelişim aşamalarını da göz önünde bulundurularak, anne-baba tutumlarının belirleyiciliğinin ve bu tutumların kişilik oluşumu üzerindeki etkisinin güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Önemli noktaların altını çizmek gerekirse, kişilik oluşumunda sosyal ve duygusal gelişimin hızlı bir seyir izlediği 0-3 yaş aralığında çocuklar çoğunlukla anne

ve babalarıyladırlar. Anne ve babanın kişilik yapıları ve çocuğa karşı tutumları, çocuğun insan haklarına saygılı insan olmasında merkezi öneme sahip "kişi etik değerleri"ni edinebilmesi ve her tek durumun şartlarını göz önünde tutarak doğru değerlendirme yapabilmesi için çok önemlidir.

2.2. Eğitim ve Aile

İnsan haklarının korunmasının, etik kişi değerlerine ve etik ilişki değerlerine sahip ve bunu—Kant'çı anlamda—ödevden dolayı yapan bireyler eğitmek ile mümkün olacağı varsayımı ve bunun ilk basamağının ailede başladığı gerçeği, aile eğitimi ve tutumları üzerinde durmak gereğini doğurur. İnsan haklarını koruyacak olan hiç şüphesiz yine insanın kendisidir.

Eğitim ailede başlayan bir süreçtir. Bu bağlamda, anne ve babayı da eğitici olarak düşünmek ve değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Anne ve babanın eğitimci olarak düşünüldüğünde Kant'ın şu ifadesi bu konuda dikkat çekicidir: "Eğitim yaşamın ilk yıllarından başlamak üzere eğitimli eğiticiler tarafından verilmelidir (Kant, 2017, s. 48). Kuçuradi de eğiticilerin eğitimine dair şu dikkate değer tespitleri yapar:

> Bir kişinin bir durumda insan haklarını koruyacak biçimde eylemde bulunabilmesi, o durumu doğru değerlendirebilmesini gerektiriyor. İnsan hakları eğitiminde izlenen ya da izlenmesi öngörülen yollar… bu noktayı hesaba katmıyor… Bundan dolayı, eğiticilerin eğitiminde doğru değerlendirme etkinliğinin felsefi bilgisinin verilmesi ve bu konuda alıştırmaların yaptırılması gereklidir; çünkü başkalarını bu konuda da –yani insan haklarını koruma istemesine sahipseler, belirli bir durumda ne yapmaları gerektiğini nasıl bulabilecekleri konusunda—eğitecek olan yine bu eğiticilerdir (Kuçuradi, 2011, s. 261-262).

Eğitim sürecinde doğumdan ölüme kadar sürdüğü gibi, fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimin herhangi bir aşamasında yaşananlar diğer aşamaları da etkilerler. Montessori'ye göre:

> Eğitim yaşama uzanan yardım elidir… Eğitimin insan hayatına uzanan bir yardım eli olduğunu kabul ettiğimizde iki kaçınılmaz sonuçla yüz yüze geliriz. Birincisi eğitimin hayatın başladığı andan başlaması gerektiğidir. İkincisi de eğitim denen mefhumun asırlardır görüldüğünden çok farklı bir perspektife sahip olması gerektiğidir. Zira eğitim artık şimdiye kadar olduğu gibi salt öğretim ile eşdeğer görülemez (Montessori, 2015, s. 16).

Platon ise "Devlet" kitabında eğitim ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklar:

> İster bitki ister hayvan her tohum ya da ürün ne kadar çok sağlam ise kendisine uyan besinde mevsimden ve yerden mahrum kaldığı zaman kusursuzluk halinden o kadar çabuk düşer… Eğer uygun eğitimi alırsa gelişir ve eksiksiz mükemmelliğe erişir ama kötü bir çevrede ekilir dikilir ve yetiştirtilirse netice bunun tam tersi olur (Platon, 2016, s. 243).

Mengüşoğlu da eğitim konusundaki fikirlerini insan felsefesi bağlamına oturtarak şöyle aktarır:

> İnsan olanaklar varlığıdır. Bu, insanın bütünlüğü ile eğilip-bükülmesine dayanır. "Eğilip-bükülebilen" bir varlığı olan insan, dünyaya geldiği zaman, sadece şu veya bu yönde geliştirilebilecek "olanak"lara, ham yetenekler ve çekirdeklere sahiptir. Bu "olanak"ların, bu işlenmemiş yeteneklerin ve çekirdeklerin gelişmesini ona uygulanan eğitim sağlar (Mengüşoğlu, 2015, s. 273).

Eğitimin zamanı ve yöntemi konusunda birçok bilim insanı ve filozof farklı düşünse de hepsi eğitimin gelişimin ilk yıllarında etkili olduğu ve bu sebeple mümkün olduğu kadar erken başlaması konusunda hemfikirdir (Arslan, 2010).

Eğitimin ilk başladığı ortam olarak çok kritik bir önemi olan "aile" düşünüldüğünde akla ilk olarak anne, baba ve çocuklardan oluşan bir insan topluluğu gelir. Fakat bu nispeten yakın zamanda oluşan bir aile modelidir. Bilindiği gibi, dünya üzerinde, çoğunlukla toplumsal, ekonomik ve kültürel nedenlere bağlı olarak şekillenen farklı aile modelleri de var olmuş ve hala da var olmaktadır. Anne-baba ve çocuklardan oluşan ailelere "çekirdek aile" adı verilirken, büyük anne ve babalar, halalar, amcalar gibi ailenin birçok ferdinin aynı çatı altında yaşadığı model "geniş aile" olarak anılır. Bununla birlikte, artan boşanma oranları ile paralel olarak çocuk ve tek ebeveynden oluşan aileler de çoğalmıştır. Çocukların hemen hepsi bir aile içerisine doğar ve hemen her zaman sevgi ve korunma dâhil temel ihtiyaçlarının öncelikle annesi tarafından sağlandığı bir ortamda büyür. Bu noktada belirtmek gerekir ki, anne-baba olmak mutlaka kan bağının varlığını gerektirmez. Annelik-babalık rol ve işlevi başka kişiler tarafından da yerine getirilebilir. Bununla birlikte, anne-babanın çocuğun kişiliğine etkisi doğumdan önce başladığı söylenebilir. Özellikle anne ve babanın doğacak olan çocuğa istekli ya da isteksiz oluşu, ekonomik ve içinde bulundukları kültürel ve fiziksel şartlar, çocuğu neden istedikleri ve beklentileri, çocuğun fiziksel, sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimi üzerinde ilk etkiyi oluşturur (Yavuzer, 1996).

Anne ve babaların tutumlarını etkileyen başlıca faktörler, kendi kişilik özellikleri, içinde yaşadıkları toplumun değerleri, kendilerinin gerçekleştiremediklerini çocuklarının gerçekleştirmelerine yönelik beklentileri, kendi ailelerinden getirdikleri alışkanlıklar ve yaşantılar, genetik alt yapı ve fiziksel koşullardır. Anne ve babanın kişilik özelliklerinin farklı olduğunda, çocuk yetiştirme konusunda aralarında bazı anlaşmazlıkları doğabilmektedir. Örneğin, anne aşırı hoşgörülü, baba ise, tam tersine, aşırı otoriter olabilir. Bu durum çocuklarına karşı tutumlarını ve çocuğun tutumlarını da etkiler. Örneğin, anne ve babalar birbirleriyle anlaşmazlık yaşarken çocuk da kendi istediklerini her iki tarafı idare ederek yaptırabilir.

Aileler, kendi ailelerinden getirdikleri yaşantıları birebir çocuklarına uygulayabildikleri gibi, kendi yapamadıklarını çocuklarında görmek isteğiyle onları görece serbest bırakabilirler. Ya da ailesi tarafından şiddete maruz kalmış olan bir anne ya da baba çocuğuna şiddet uygulayabilir veya bundan bilinçli olarak kaçınabilir. Yavuzer'in anne-babanın çocuklarına karşı tutumlarını etkileyen faktörlere dair şunları söyler:

> Anne ve babanın zihinlerinde nasıl bir çocuk istedikleri konusunda, daha doğmadan önce hayali bir çocuk kavramı oluşur. Dünyaya gelen çocuk, anne ve babanın beklentilerine uygun olmadığı takdirde, oluşan kırıklık sonucu, anne ve babada reddetme davranışı gelişir. Toplumun kültürel değerleri, çocuklarını yetiştirme konusunda anne ve babaların tutumlarını etkiler. Üstlendikleri ebeveyn rolünden haz duyan ve görevlerini gereğince yaptıklarına inanan anne ve babaların, çocuklarına karşı takındıkları tavırlar, çocuklarını nasıl yetiştireceklerini bilemeyen, güvensiz ve kendilerini yetersiz hisseden anne-babaya oranla, daha başarılı ve olumludur. Çocuklarının sayı cinsiyet ve kişilik özelliklerinden memnun olan anne ve babalar, memnun olmayanlara oranla, daha uygun tavırlara sahiptirler… Bütün bunların dışında anne-babanın kendi çocukluk yıllarındaki deneyimleri, şimdiki tutumlarında etkili olabilir. Çocukluk yıllarında kendi anne-babalarıyla sağlıklı bir iletişim kuramayan, yeterli sevgi göremeyen bir baba ya da genç kızlık yıllarında aşırı baskı altında büyümüş bir annenin tutumları, bu kötü deneyimler nedeniyle olumsuz olabilir. Yine aile içinde eşler arasındaki ilişki, çocuklara karşı takınılan tavrı etkileyen bir başka faktördür. Örneğin eşiyle anlaşamayan, mutsuz bir anne, tüm sevgisini çocuğuna vererek onunla aşırı derecede bütünleşebildiği gibi, tam tersine, saldırgan bir tutuma da bürünebilir… Anne-babanın geçmişteki deneyimleri, onların çocukları hakkında bazı projeler geliştirmelerinde de etkili olabilir. (Yavuzer, 1994, s. 140).

Çocuğun birçok sosyal beceri ve alışkanlıklarını yaşamının ilk yıllarında yakın çevresinde kurduğu ilişkilerden öğrendiği düşünüldüğünde, ailedeki eğitimin çocuğun

sosyalleşme/toplumsallaşma sürecine dair şekillendirici etkisi üzerinde dikkatle durulması gerek bir konu olarak ön plana çıkar. Çocuk, ilk toplumsallık deneyimini içine doğduğu ailede yaşar. Sevgi, merhamet, utangaçlık, kıskançlık, beğenilme gibi duygularını ve kişi özelliklerinin varlığını hissetmesine ve anlamlandırmaya başlamasına yol açan ilk deneyimleri anne-baba ya da onların yerine geçen kişilerle kurduğu ilişki yoluyla yaşar. Gander ve Gardiner'e göre bu, insanın tepkilerinin ve davranışlarının, başkalarının tepkileri ve davranışları ile belirlenmesi olarak açıklanan toplumsallaşma sürecidir:

> Toplumsallaşma, bireylerin, özelliklede çocukların belirli bir grubun işlevsel üyeleri haline geldikleri ve grubun öteki üyelerinin değerlerini, davranışlarını ve inançlarını kazandıkları süreçtir. Sürecin gerçekte doğumdan hemen sonra başlayıp bir insanın yaşamı boyunca sürmesine karşın, etkilediği davranışların çoğu ilk çocukluk döneminde özellikle belirgin hale gelir. Bunlar arasında, ana-baba-çocuk, çocuk-kardeşler, çocuk-yaşıtlar arası etkileşimler vardır (Gander ve Gardiner, 1995, s. 274).

Toplumsallaşma kültürden kültüre farklı yorumlanabilmektedir. Toplumsal ahlakın temelini oluşturduğu toplumsallaşma sürecine dair Çotuksöken'in şu tespiti önemlidir: "toplumsal ahlak, bireysel olanı değil, toplumsal olanı, topluluğu önemser, öne çıkarır. Bu bağlamda da korunması ve geliştirilmesi istenen bireyler ve onların insan olarak hakları değil, toplumsal ahlakın değerleridir, çoğunluğun da değer yargılarıdır" (Çotuksöken, 2012, s. 46). Örneğin, atarekil toplumlarda cinsiyete dair anlayışların hayli belirleyici olduğunu görürüz. Kız çocuklarına uyumlu olmaları ve itaatkârlık telkin edilirken, erkek çocuklarından sert ve cesur olmaları beklenir. Bu tip toplumlarda kız çocukları ev işlerine, erkek çocuklar ise dışarı işlerine yönlendirilir; kız çocukların eğitimine erkek çocuklarınınki kadar değer verilmez. Toplumsallaşma deneyim paylaşımı açısından ele alındığında, bireyi geliştiren, motive eden bir etkileşim ve zenginleşme sistemidir. Kendimizi başkalarının gözünde görüp tanımamızı sağlar. Yavuzer toplumsallaşmayı benlik kavramı ile ilişkili olarak şu şekilde açıklanır:

> Benlik kavramı, insanın kendi benliğini algılayış ve kavrayış biçimi olarak tanımlanır. Kişinin kendini nasıl görüp, nasıl değer biçtiğini anlatır. Benlik kavramı, bireyin kendisine ilişkin doğru bulduğu dinamik ve karmaşık inançların tümüdür… Çocuğun benlik kavramı, dünyayı seyrettiği bir gözlük gibidir. Hiçbir çocuk, benlik kavramına sahip olarak dünyaya gelmez. Bunu ana babasından, kardeş ve arkadaşlarından öğrenir (Yavuzer,1995, s. 40).

Bir başka önemli nokta da kişinin bir yandan toplumun bir parçası, diğer yandan kişi olarak bu iki rol arasında denge kurma çabasında olmasıdır:

> Bu iki varoluş biçimi birbiriyle sürekli bir çekişme halindedir. Bazı yörelerde aidiyetin baskın olduğu bir anlayış vardır ve çocuk hayatının anlamını ve gerçek kimliğini, ait olmakta arar. Bireyin kendi özünde ruhsal varoluşu pek önemsenmez. Böyle toplumlarda anneler-babalar çocuklarının geleceği ile ilgili beklentilerini "ait olma" (aileye, yöreye, ülkeye hayırlı evlat olması) üzerine kurarlar… Oysa bireyin ait olduğu topluma bir değer katabilmesi için, önce kendisinin bir artı değer kazanması gerekir. Toplumların gelişimi, bireylerin kendi özünde gelişmeleriyle gerçekleşir (Cüceloğlu, 2016, s. 42).

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından yaşamın ilk yıllarının, özellikle de bu döneminde ona eşlik eden anne-babanın çocuğun kişiliğin gelişimindeki önemi düşünüldüğünde, aile içindeki eğitimin önemi daha açık hale gelir. Meygüşoğlu'ya göre "yapıp etmelerimizi belirleyen değer duygusunun, özgür olma ve özgür olmamanın, hak duygusunun gelişmesi erken başlayan bir eğitime bağlıdır" (Mengüşoğlu, 2015, s. 280). Birinci bölümde, insan haklarına saygılı insanın özellikleri insanın değeri bilgisi ile ilişkili olarak anlatılmış ve felsefi bilginin önemi vurgulanmıştı. Dünyadaki çeşitli sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, yarının gençleri ve yetişkinleri olacak çocukların bu bilginin ışığında eğitilmelerinin gerekliliği gitgide daha fazla açıklık kazanmaktadır. Dolayısıyla, çocuğun ailede aldığı eğitimin önemi de. Bu nedenle, insan haklarına saygılı insan yetişmesinde etkili olacak anne-baba tutumunun niteliği konusu özel dikkat gerektirmektedir.

2.3. Anne ve Baba Tutumları

2.3.1. Tutum

Anne-baba tutumlarının detaylı incelemesine geçmeden önce, "tutum" kavramının içeriğine değinmek yerinde olacaktır. En yaygın tanımıyla tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir "psikolojik obje" ile ilgili düşünce duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir. Kağıtçıbaşı'nın Edward E. Smith'den (1968) aktardığı tam tanım şu şekildedir: "Tutum, bir bireye atfedilen bir eğilimdir. Yani, tutumun doğrudan gözlenebilen bir özellik olmadığını ancak bireyin gözlenebilen davranışlarından çıkarsama yapılarak ve objeye atfedilen bir eğilim olduğunu görüyoruz" (aktaran Kağıtçıbaşı, 2010, s. 110). Kişinin davranışlarında gözlemlenebilen

tutumların kişilerarası ilişkilerde davranışlarımızın belirlenmesinde önemli bir rolü vardır. Araştırmalar, çocukların öncelikle anne ve babalarını ve diğer insanları model alarak benzer tutumlar geliştirdiğini ortaya koyar. Örneğin, otoriter tutum sergileyen bir babanın çocuğunun kendisinin de bu tutumu benimseme olasılığı çok yüksektir.

Tutum tanımında geçen "psikolojik obje" kavramını "birey için bir anlam taşıyan, bireyin farkında olduğu herhangi bir obje" olarak tanımlayan Kağıtçıbaşı'na göre, "tutumun meydana getirdiği, sadece bir davranış eğilimi ya da sadece bir duygu değil, düşünce-duygu-davranış eğiliminin bütünleşmesidir" (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 111). Kuçuradi'ye göre ise tutumlarımızı belirleyen etken, değerlendirmelerimiz sonucu bir şeye yüklenen "değer atfetme" ya da "değer biçme"dir ve genellikle bir şeyin "öz değeri"nden değil "moral değer"lerden etkilenir:

> Kişinin bir insan ya da grupla ilişkisinde yaptığı durum değerlendirmesinin… değerlendiren kişideki karşılığı, onun bu durum karşısında yaşantıları ve/veya tutumu olarak karşımıza çıkar. Kişinin yaptığı değerlendirmede, kendisinden gelen bir belirleyiciyle birlikte, karşısında bulunduğu durumu onun gözünde istenilir ya da istenmeyen bir durum kılar… Değerlendirenin gözünde bir durumu istenmeyen bir durum kılan ve tutumu belirleyen artı etken, kişiden gelen ve kişi bakımından rastlantısal olmayan bir belirleyicidir. Aynı durum karşısında farklı kişilerde farklı tutumlar oluşturan bu artı etken, ağır basan etken olarak, kişinin kendi koşulları veya insana "dünya"ya, "hayat"a ilişkin tasarımları ya da değerlilik inançlarıdır" (Kuçuradi, 2015, s. 105).

Kuçuradi insan haklarını korumak açısından ele alıp değerlendirdiği, kişinin kendi koşullarının ve inançların belirlediği tutumları şöyle açıklar:

> Kişinin kendi koşulları farklı derecelerde olmakla birlikte her zaman tutumun oluşmasında rol oynarlar. Bu oynadıkları rol ne kadar az olursa, kişinin tutumunu değerlilik inançlarının belirlenmesine o kadar çok yer kalır. Tek başlarına tutum belirleyicisi olduklarında ise, kişinin bir durum karşısında tutumunu oluşturan şey, bu durumun kendi özel koşullarıyla ilgisidir… Etik ilişki türünde tutumu belirleyen inançlar ya da kanılar, burada daha çok, insanı-yaşamı-"dünya"yı değerlendirmenin ürünü olan düşüncelerdir. a) insanın, yaşamının," dünya"nın yapısına ve değerine ilişkin düşünceleler... ve b) eylemi oluşmakta olan insanın, kişinin değerine verdiği önem ya da insan haklarının gerekliliğine inancı… İşte bu tür düşünceler, kanılar, inançlar, doğru ya da ezbere yaptığı durum değerlendirmeleriyle birlikte, kişinin bir durum karşısında tutumunu belirler… Karşısında bulunduğu insan ya da grubun durumunun doğru bir değerlendirmesini yapan kişinin tutumunu, bu durumu oluşturan koşullar

bütününün, insanın olanaklarının kişilerce gerçekleştirilebilmesine elverişliliği-elverişsizliği; başka bir deyişle "insan hakları" bakımından durumunun özelliği de belirleyebilmektedir (Kuçuradi, 2015, s. 108-110).

Kağıtçıbaşı, çocukların oluşturdukları tutumların ilk kaynağının anne ve babalar olduğunu söyler (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 128). Anne-baba tutumu öncelikli olarak insanın değerini korumaya yönelik bir tutum olduğunda, bunu etkileşim halinde bulundukları çocuklarına aktarımı, insan haklarına saygılı insanların oluşumunda etkili rol oynar. Daha önce bahsi geçen gelişim kuramlarından "Sosyal Öğrenme Kuramı"na göre en etkili öğrenme erken yaşlarda gerçekleşir. Bu yaşlardaki çocukların modellerden etkilenerek öğrenmelerini nedeniyle, çocuklar, en çok, vakitlerinin çoğunu geçirdikleri ve otorite figürü olarak gördükleri anne ve babalarından etkilenirler ve kendi tutumlarını onların tutumlarını model alarak oluştururlar. Bu açıdan bakıldığında anne ve babaların tutumlarının, çocukta "kişi etik" ve "etik ilişki" değerlerinin oluşması ve en önemlisi doğru değerlendirme yapabilmesi için gerekli olan, doğru düşünme ve bağımsız düşünebilme becerilerin kazanılması için kritik önemdedir. Dolayısıyla, insan haklarını koruyacak kişi özelliklerinin en iyi hangi anne-baba tutumu ile kazandırılacağı üzerine titizlikle durulması gereken bir konudur. Öncelikle, alan yazında yer alan belli başlı tutumlara değinmek yerinde olacaktır.

2.3.2. Otoriter Anne-baba Tutumu

Otoriter anne-baba tutumları çoğunlukla, çocuğun özerkliğine değer verilmeyen, gelenek görenek ve inançların sürdürülmesinin ön planda tutulduğu toplumlarda görülür. "Yapma!", "oturma!", "ağlama!" gibi komutlar daha ileri giderek aşağılama ve hor görmeye kadar varabilir. Böyle toplumlarda çocuk bu durumu kanıksar ve tek ilgilenme biçimi olarak da bunu gördüğü için, anne ya da babanın baskı yapmadığı durumlarda kendisiyle ilgilenilmediğini ya da önemsenmediğini düşünür. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar, otoriter tutum ile sevgi düzeyinin birbiri ile doğru orantılı olmadığını göstermektedir (Kağıtçıbaşı, 2017). Sevgi ile denetim arasında olumsuzluğa yol açacak bir etkileşim olmamakla birlikte, özerklik denetimden olumsuz etkilenir. Bir başkası tarafından değil, kendi kendini yönetmek anlamına gelen özerkliğin kazanılmasının önüne otorite koymanın sonuçlarından biri, başkası tarafından kontrole alışmak ve kendisini kontrol edememektir. Bazı kuramcılar "davranışsal kontrol" ile "psikolojik kontrol"ü birbirinden ayırırlar. Davranışsal kontrol, psikolojik kontrole göre

daha tekniktir ve davranışa yönelik olup, "ye!", "kalk!" gibi direk emir kipiyle başlayan cümlelerden oluşur. Psikolojik kontrol ise daha uzun süreçte yoğun bir müdahale içerir. Psikolojik kontrol uygulayan anne ve babalar çocuğu belli bir eylemde bulunmaya zorlamakla kalmaz, bir anlamda, onun tüm benliğini ele geçirmeye çalışır. Anne ve babanın isteğine aykırı davranan çocuğun kendisini suçlu hissetmesi sağlanır. Dolayısıyla, sevgi ve kabul, ebeveynin memnuniyetine koşullanmıştır:

> Aşırı kontrolün özellikle de ilgi ve sevgiye koşullandırılmış "psikolojik kontrol" ün etkileri üzerinde birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Konunun önde gelen araştırmacılarından Brian Barber, 1996' da söz konusu etkileri şöyle sıralamıştır: Başkalarına bağımlılık, yabancılaşma, düşük özsaygı, pasif, çekingen ve aşırı kontrol altında tutulan özellikler, depresif ruh hali (Kohn, 2018, s. 76).

Otoriter tutumla ilişkili bahsedilmesi gereken bir diğer konu da "güç"tür. Çocukların doğuştan getirdiği bağımsız eyleyebilme güdüsünün sonuçları çoğunlukla anne ve baba ile güç savaşına girmeye kadar varır. Güç savaşı çocukların karşı koyma, küskünlük, saldırı, yalan söyleme, başkalarını suçlama, zorbalık, sürekli kazanma isteği, yağcılık, içe kapanma gibi tepkiler geliştirmelerine neden olabilir (Gordon, 2016). Çocukların isteklerini yaptırmada ısrarlı olmaları, esasında, kendilerini keşfetme arzusunda olmalarından ileri gelir. Ancak çoğu zaman, anne ve babalar, çocuğun bu inatlaşmalarını kendilerine yönelik bir saygısızlık olarak yorumlarlar. Yavuzer'e göre, "otorite bir iç sorundur. Kendisiyle savaşan, kaygı içindeki ana-babalar, çocuktan yapabileceğinden çok şey isterler. Eğer ana-baba mutluysa, çocuk doğru tepki verir. Saygı göstermeyi bilen ana-baba, çocuğundan saygı görür" (Yavuzer, 1995, s. 100). Büyüklere saygı duyması gerektiğinin altı çizilen bir toplumda anne-baba bu tür bir kaygı ile otorite çabasına girer. Çocuğu toplumun ve ailenin beklentilerine ve değer yargılarına göre yetiştirme arzusu, çoğu kez bireysel farklılıkları görmezden gelinmesine yol açtığı gibi, zaman zaman da fiziksel şiddete varan boyutlar kazanabilir. Cüceloğlu'na göre, "çocukken dövülen, azarlanan ve utandırılan çocukların büyüyünce asık suratlı, bıkkın, kaygılı ve öfkeli yetişkinler olması muhtemeldir" (Cüceloğlu, 2016, s. 32).

Kağıtçıbaşı'na göre, otoriter tutum, kültür tarafından belirlenir ve kültürden kültüre değişiklik gösterir: "Ana baba denetiminin anlamı, hem çocuk hem de ana baba

için, kültür tarafından belirlenir. Bu nedenle, ana baba denetiminin yaygın ve kabul edilebilir olduğu sosyokültürel bağlamlarda, çocuğun bunu normal olarak algıladığı ve ana baba sevgisizliği ya da reddetme olarak görmediğini biliyoruz" (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 191).

Otoriter tutumlarda anne-babaların istenmeyen davranışın ortadan kaldırılması ve istenen-beklenen davranışın kazandırılması için ödül ve ceza yöntemine başvurmaları oldukça yaygındır. Ceza, istenmeyen davranış sonucu verilir ve yapılması beklenen doğru davranışın ne olduğu ve niye yapılması gerektiği izah edilmez. Bu durum ceza verilen davranış üzerinde daha çok odaklanmayı ve fırsat bulundukça tekrar yapılmasına neden olur. Ceza artıkça öz denetim azalır (Bolat, 2016).

Ceza ancak istenmeyen davranışla uygun ve nedenine ilişkin anlaşılabilir bir açıklama ve yerine konacak uygun bir yaşantı eşliğinde kabul edilebilir bir eğitim yöntemi olabilir (Onur, 1995). İstenmeyen davranış odaklı bu otoriter tutum çocukların sürekli hata yaptıklarında cezalandırılmalarına ve onların başarı değil başarısız olma odaklı düşünmelerine yol açacaktır: "Ana babalar çocukların başarıları üzerine değil de hataları ve başarısızlıkları üzerine yoğunlaştıkları zaman, çocuklar daha iyi yönlerinden çok eksik yönlerine daha dikkatli olabilir ve bir şeyi hiçbir zaman ana babalarının övgüsünü ve kabulünü kazanacak kadar iyi yapamayacakları sonucuna varabilirler" (Onur, 1995, s. 279).

Geleneklerin, örf ve adetlerin aile içi rolleri ve kuralları belirlediğini düşünen otoriter anne-babaların çocuklardan en öncelikli beklentilerinden biri de saygıdır. Ancak çocuklarından saygı beklemelerine karşın çocuklarının isteklerine, düşünce ve duygularını dikkate almayıp, saygı göstermeyen otoriter tutumdaki anne-babalar, çocuğa saygısızca muamele etmenin örneklerini vermiş olur (Kohn, 2018). Çocuklara saygıyı öğretmek için önce onları kabul etmek gerekir. Saygı duyulmayan çocukta yetersizlik hissinin gelişmesi oldukça yaygındır. Böyle çocuklar bir işe girişmekte zorluk yaşarlar ve çoğu zaman başarısız olma kaygısını yaşar (Cüceloğlu, 2016). Otoriter tutumdaki anne-babalardaki saygı beklentisi, topluma uyum sağlama ve başarılı olma kaygısı sonucu oluşur. Sonunda sözü dinlenmeyen sıkı sık "sen anlamazsın" ile başlayan ve "sus" ile biten cümlelerle eğitilen çocuklar büyüdüklerinde diğerlerine aynı şekilde davranacaklardır. Bağımsız düşünebilme yetisi insan haklarına saygılı insan

olmak bakımından hayli önemlidir. Çünkü zihin ancak gelişimine uygun olacak şekilde özgür bırakıldığında insanlığın değerini ortaya koyan insan başarılarının ortaya çıkması mümkündür. Bu konuda Arthur Schopenhauer'in tespiti dikkat çekicidir: "Zihin tabiatı gereği özgürüdür, köle değildir; onun ancak kendiliğinden ve isteyerek yaptıkları muvaffak olur" (Schopenhauer, 2017, s. 63). Çocuklara toplumun normlarına göre yaşamaları telkin edildiğinde veya eleştirel düşünmenin önemi öğretilmediğinde, onlardan eleştirel düşünen, adaletsizliğe karşı çıkan, toplumsal dönüşüm için çabalayan kişiler olmaları beklenemez. Doğan Cüceloğlu'na göre de; "ait olmanın baskın olduğu geleneksel toplumlarda bilim, felsefe, sanat ve teknolojide gelişmeler ya hiç yoktur ya da yavaştır" (Cüceloğlu, 2016, s. 43).

Daha önce detaylı olarak açıklandığı gibi, çocuklar çeşitli gelişim süreçlerinden geçerler. Montessori'ye göre eğitim "gelişimin doğal yasaları üzerine bina edilmelidir" (Montessori, 2015, s. 29). Bilerek ya da bilmeyerek bu gelişim sürecine aykırı malzeme sunmak ve müdahale etmek, çocukların öğrenme ve merak girişimlerini engelleyebilir. Çocuk birçok şeyi kendi başına yapmak isteyip gelişimine uygun etkinlikleri yapması engellenmesi pek çok sorun yol açar: "Yaptığı etkinliklerde sürekli engellerle karşılaşması, çocuğun zihninde özgüvenin zedeler ve başladığı işi bitirme kabiliyetini köreltir. Çocuk bir işi tamamlamaya çalışırken devamlı olarak müdahale görürse başarması için gereken cesaret, tutarlılık ve kararlılığı giderek kaybeder" (Montessori, 2015, s. 86). Dahası, sürekli engellenen, azar işiten, şiddete maruz kalan çocuklar hemen her zaman öfkelenmekle birlikte, öfkelerini dışa vuramayıp bastırabilirler. İfade edilemeyen öfke daha da güçlenir ve farklı ama hepsi çocuğu zedeleyen tepkilere yol açar. Çoğunlukla bağırıp çağırmak, azarlamak şeklinde ortaya çıkan otoriter anne-baba tutumu bazı çocuklarda utanç ve suçluluk duygusuna, bazılarında ise hırçınlaşmaya ya da içe kapanmaya neden olur (Yavuzer, 1994).

Otoriter tutumdaki anne ve babanın çocuğa uyguladıkları ceza ve ödüle dayalı disiplin anlayışının kültür ve yaş faktöründen bağımsız olarak çocuklarda yıkıcı etkiler yarattığı araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. 2013 yılında ABD'de yaşayan Çinli ailelerle yürütülen bir araştırmada, aşırı kontrolcü, otorite ve baskı uygulayan anne ve babaların yetiştirdiği çocukların, destekleyici anne-babaların çocuklarına nazaran depresyona girmeye daha eğilimli oldukları da ortaya çıkmıştır (Kohn, 2018).

2.3.3. Aşırı Hoşgörülü Anne-baba Tutumu

Çocuk için en önemli besin sevgidir ancak bazı anne-babalar çocuğa verilecek sevginin gösterme biçiminde aşırıya kaçabilirler. Bu tip ailelerde, anne ve baba için çocukları biricik ve tektir ve hemen her zaman ya da eninde sonunda her istedikleri yapılır. Genellikle, aşırı hoşgörülü anne-baba tutumları çocuğun mutlu ve başarılı olmasına odaklı, ancak gelişimsel ve yetenek alanlarını göz ardı edilen anne-baba tutumlarıdır (Kohn, 2018). Aşırı hoşgörülü anne-babalar, deyim yerindeyse, çocukların için "saçlarını süpürge ederler." Lakin Kant'ın dediği gibi, "gençliğinde haddinden aşırı bir anne şefkatiyle korunup gözetilmesi bir insanın yararına değildir" (Kant, 2017, s. 33). Sınırsız, engelsiz bir tutum içerisinde her istediği yapılmış olan çocuk, iş ve sosyal hayatında engellenme ve muhalefetle kaçınılmaz olarak karşılaşınca bu durumla nasıl baş edeceğini ve ne yapacağını bilemeyecektir. Her istediği yapılmış olan çocuk genelde bencil olur ve her zaman kendi ihtiyaçları ve isteklerini ön planda tutar. Başkalarının ne düşündüğü veya ne hissettiği onu pek ilgilendirmez (Yavuzer, 1996). Montessori'nin "tatlı dille süslenmiş baskılayıcı yöntem" (Montessori, 2015, s. 29) olarak tanımladığı aşırı hoşgörülü tutum, aslında çocuğa adanmışlığın yükünü yükler ve bir anlamda baskıcı tutumun başka bir türü olduğu söylenebilir. Adanmışlık karşılığında bir beklenti içinde olmayı da beraberinde getirir. Çocuğun her istediğinin yapıldığı ailelerde alt mesaj şudur: "Ben senin için elimden geleni yapıyorum, dolayısıyla, sen de bunları yapmalısın."

Aşırı hoşgörülü anne ve babalar genellikle mutsuz ve kendilerini yetersiz gören anne-babalardır. Ve bu mutsuzluklarını, yetersizliklerini ve kaygılarını çocuğa aşırı sevgi göstererek ya da yardımda bulunarak yansıtırlar (Kohn, 2018). Bu durum genellikle anne ya da babanın kendinde gördüğü eksikliğin çocuğu tarafından gerçekleştirilmesini istemesi olarak ortaya çıkar. Kendileri için isteyip gerçekleştiremediklerini çocuklarında görmek isteyen ve bu uğurda birçok imkân sunan anne-babaların bu tutumu, doyumsuz, hiçbir şeyden mutlu olamayan ve elindekiyle yetinemeyen çocuklar yaratabilir. Bazen de sunulan bu gereğinden fazla yardım ve sevgi, çocukların kendilerini aciz ve yetersiz hissetmelerine neden olabilir. Yavuzer, aşırı hoşgörü ile yetişen çocuklarda hırs ve açgözlülük görülebildiğini söyler:

> Çocuğun dengesiz bir ortam içinde abartılmış bir sevgi gösterisi içinde büyüyor olması, onun "doyumsuz bir birey olmasına neden olur… Çocuklarına boyun

> eğen anne ve babalar evde onların egemenliğini kabullenen kişilerdir. Bu tür ailelerde çocuklar, anne ve babalarına hükmeder ve onlara çok az saygı gösterirler. Bu çocuklar, yalnız anne ve babalarıyla yetinmeyip, zamanla ev dışındaki kimselere de egemen olmanın yollarını arayan bir birey haline dönüşürler (Yavuzer, 1995, s. 30).

Böyle bir durumda, her şeye kolayca ulaşabilen bu çocuklar bir engel ile karşı karşıya geldiklerinde bununla baş edemezler ve engeli aşmak için çeşitli yöntemlere başvururlar. Genellikle ya yardım talep ederler ya da saldırgan tutum içerisine girerler. Yardım isteyen bağımlı benlik geliştiren ve sürekli onay bekleyen bu tür çocuklar hayatları boyunca yanlarında onları onaylayan ve isteklerini yerine getiren "anne-baba rolünde" insanlar olsun isterler (Yavuzer, 1995). Bu durum, diğer tüm insanların onların tüm isteklerini gerçekleştirmek için var oldukları zannına kadar gidebilir (Adler, 2017). Bunu bulamadıklarında ise hırçınlaşıp içe kapanabilir veya saldırganlaşabilirler. Sevgiyi paylaşmak istemedikleri gibi, her istedikleri yapılmasına alıştırılmış olan bu çocuklar başka paydaşlar geldiğinde güç ve otorite kaybı korkusu da yaşarlar.

2.3.4. Aşırı Koruyucu Anne-baba Tutumu

Bilindiği gibi, küçük çocuklar meraklıdır, her şeye dokunmak, kurcalamak isterler. Cisimlerin sıcaklığı, soğukluğu, büyüklüğü, küçüklüğü, kokusu, kısacası, tüm özelliklerini beş duyu ile hissederek keşfederler. Çocukların bu merak duygusu bazen kendilerine zarar vermelerine sebebiyet verebilir. Aşırı koruyucu anne-babalar çocuklarının kendine zarar vermesinden kaygılandıkları için çocuğun hareketlerini sürekli denetler ve gereğinden fazla müdahale ederler. Oysa "çocukların en çok gereksinim duyduğu şey biraz zorluktur; biraz mücadele etmek ve üstesinden gelebilecekleri yoksunlukları yaşamaktır" (Kohn, 2018, s. 190). Kaygılı anne ve babalar bu kaygılı ve güvensiz tutumlarını çocuğa sürekli olarak yansıtırlar. Bu tutuma maruz kalarak büyüyen çocuklar bu tutum neticesinde edindikleri alışkanlıklarının ve kalıplaşmış düşüncelerinin ya da inanışlarının dışına çıkmakta zorlanırlar ve çoğu zaman da bunu başaramazlar. Aşırı koruyucu tutumlar sonucu kendine güveni olmayan, bağımsız hareket edemeyen bir kişiye dönüşmeleri çok olasıdır. Bununla birlikte, çocuğun kendini ve dünyayı keşfetme yolculuğunda özgür bırakılması onun başıboş bırakılması anlamına gelmemektedir. Sağlıklı bir gelişim için uzaktan izlemek, çok gerekmedikçe müdahale etmemek ve çocuğun hatalarından öğrenmesine izin vermek

daha doğru bir tutumdur. Montessori'ye göre de çocuğa yapabilecekleri işlerde onların yerine yapmamak ya da onları engellememek gerekir:

> Önemli olan bir diğer mesele ise çocuğa lüzumsuz yere yapılan yardımlardır. Böyle yardımlar çocuk için tam bir engel teşkil eder… Belli bir noktayı aşan her yardım, çocuğun gelişiminin önünde bir engel halini alır… Ne var ki, çocuğun en hayati ihtiyacı, kendi işini görebilmesi için ona yardım edilmesidir. Çocuk bağımsız olmaya ihtiyaç duyar. (Montessori, 2015, s. 23).

Çocuklarının düşünülebilecek her tehlike ve olumsuz davranıştan korumak için tüm sorumluluğu alan anne-babalar, çocuğun sorumluluk duygusunun gelişmesini de engellemiş olurlar. Cüceloğlu'nun belirttiği gibi, "sorumluluk erken çocukluk döneminden başlayarak çocuğun yaşına, cinsiyetine ve gelişim düzeyine uygun görevler vermekle başlar" (Cüceloğlu, 2016, s. 46). Dahası, koruyucu tutumda hassas dengeler vardır:

> Küçük bir çocuk dış dünyadan hiç korunmazsa, kendini korumaya gücü yetmediği için gerçekten zarar görür. Ancak çocuk büyürken dış dünyadan fazla korunursa; hata yapmasına, yaşam deneyimi kazanmasına, sınırlar ve sorumluluk bilinci geliştirmesine izin verilmezse, bu sefer de yetişkin hayatına hazırlanıp olgunlaşması engellenmiş olur (Cüceloğlu, 2016, s. 46).

Sürekli korunup kollandığı için kendi başına kararlar verme yeteneği gelişmeyen, anne-babasının değerlerini ve davranış biçimlerini benimsemek durumunda kalan çocuk bağımsız düşünmeyi ve değerlendirmeyi öğrenemeyebileceği için, kişilerarası ilişkilerde, diğerlerini düşünemeyen ve daha kötüsü değer harcayan biri kişiye bile dönüşebilir. Kısacası, sürekli çocuğun yerine düşünmek ve onun adına karar vermek, çocuğun bu çok önemli yeteneklerinin gelişmesi engellenir. Bunun olumsuz bir sonucu da, her zaman bir başkasının kendi adına karar vermesine ihtiyaç duyan bir kişiye dönüşmesi tehlikesidir.

2.3.5. İlgisiz Anne-baba Tutumu

Anne ve babaların çocuklarına dair beklentileri, çoğu zaman, çocuk daha dünyaya gelmeden önce oluşmaya başlar. Cinsiyetinden fiziksel özelliklerine kadar hayal edilen çocuk, gelişimi sırasında anne ve babanın beklentilerine uygun olmadığı takdirde onlarda hayal kırıklığı ile birlikte reddetme tavrı da gelişebilir: "Reddetme, bir

anlamda çocuğun bedensel ve ruhsal gereksinmelerini karşılamayı aksatarak, ona düşmanca duygular beslemek şeklinde tanımlanabilir. Bu ortamdaki çocuk yardım duygusundan uzak, sinirli, duygusal kırıklıkları olan, diğerlerine ve özellikle kendinden küçük ve zayıflara karşı düşmanca duygulara sahip bir birey olabilir" (Yavuzer, 1994, s. 143).

Gelişimden ne kastedildiğinden ve fiziksel zihinsel sosyal-duygusal gelişimden bu bölümün başlarında bahsedilmişti. Buna göre, çocuğun öncelikli ihtiyacının bakım ve gözetim olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Özellikle bebeklik dönemindeki bakım ve gözetimin temel güven duygusunun oluşmasında önemine değinen Yavuzer, bu konuda şöyle der: "Temel güven duygusunun oluşumunda annenin dengeli ve kararlı tutumu büyük önem taşır. Bunun temelleri ise, bebeklik döneminde beslenme, uyku ve temizlik ihtiyaçlarının belirli bir düzen içinde karşılanmasıyla atılır" (Yavuzer, 1995, s. 15).

Çocuğun bakım ve gözetimden yoksun kalması fiziksel, sosyal ve bilişsel gelişimini de aksatır. Muhakeme, algılama gibi bilişsel yeteneklerin kişilik oluşmasında etkisi göz önünde bulundurulduğunda, gelişim sürecindeki bu ihmal kişiliğin gelişimini de dolaylı olarak olumsuz etkiler. Zihinsel yetenekleri geliştirmede en birincil motivasyon ise başarma duygusunu tatmaktır. Bunu için çocuk kendi başına deneyimler yaşarken yanında olmak ve onu yüreklendirmek gerekir. İlgisiz anne-babalar genelde çocuğu bu durumda başıboş bırakarak çocuğun başarma duygusunu tek başına yaşamasına ve onu zorlayan, olumsuz olarak algıladığı durumlarla karşılaştığında danışacak birini bulamaması sonucu yalnızlık hissi yaşamasına sebep olur:

> Çocuk hayatının en başından itibaren, buna yeterli duruma geldiği andan itibaren işlerini kendi başına yapmaya ihtiyaç duyar. Bu itici kuvvetin işaretlerini bize defalarca gönderir. Bir ya da iki yaşından itibaren çocukların "kendim yapabilmem için bana yardım et", dediğini duyarız. Kendi başına yapabilmesi için yardım ettiğimizde, çocuğun bağımsızlaşmasına yardım ediyorsunuz demektir (Montessori, 2015, s. 26).

Hiç şüphesiz, çocuğun gereksinmeleri sadece bakım ve gözetim ile sınırlı değildir. Diğer gereksinimlerden belki de en önemlisi sevilme, istenme ve kabul görme ihtiyacıdır. Cüceloğlu'na göre "çocukluğunda doya doya sevilmiş, anne-baba sevgisine doymuş çocuk; sakin, bilinçli, huzurlu, güler yüzlü, güvenen ve haline şükreden bir yetişkin oluyor" (Cüceloğlu, 2016, s. 26). Sevgisiz büyüyen çocuk ise, "sinirli,

güvensiz, duygusal kırıklıkları ve açlığı olan kendinden küçük ve zayıflara karşı düşmanca duygulara sahip bir birey olur" (Yavuzer, 2013, s. 143). Sevgi vermenin annenin ve babanın ilk görevi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Anne ve baba sevgisinden mahrum büyüyen çocuklarda ileriki yaşlarda davranış problemleri görülebilmektedir. Mac Gregor (1944) İkinci Dünya Savaşı sırasında askeri bir hastanede nevroz teşhisi konmuş 2228 hastanın aile geçmişi ile ilgili yapmış olduğu çalışma sonucunda bu askerlerin %48 inin bölünmüş ya da duygusal gerilimli ailelerden geldiğini tespit etmiştir (Dönmezler, 1999). *Geliştiren Anne-Baba* adlı kitabında sevginin kişi üzerinde etkileri üzerine yapılmış araştırmalardan birine yer veren Cüceloğlu şöyle aktarır:

> Shu Gerhard, sevginin çocuk gelişimindeki etkisi üzerine, iki binli yıllara kadar yapılmış tüm araştırmaları gözden geçirerek yazdığı kitabında (2004) şunu soruyor: "Sevgi, annenin, babanın günlük işlerinden fırsat bulup ara sıra çocuklarına göstermesi gereken lüks bir duygu ve davranış mı, yoksa bebeğin sağlıklı bir insan olarak büyümesi için elzem olan ruhsal bir gıda mı?" Daha sonra kitabının başında şöyle bir sonucu okurlarıyla paylaşıyor: "son yirmi yıldır çocuk gelişimi ve sinirbilim alanında çalışmalar, çocuğun gelişiminde sevginin vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğunu açık seçik göstermiştir. Dokunuş, göz göze bakış, gülümseme, konuşma, kucaklama, okşama, sarılma, öpme çocuğun gelişiminde yeri doldurulamayacak sevgi ifadeleridir. Çocukluğunda doya doya sevilmiş, anne-baba sevgisine doymuş çocuk sakin, bilinçli, huzurlu, güler yüzlü, güvenen ve haline şükreden bir yetişkin oluyor" (Cüceloğlu,2016, s. 23).

Son olarak, ailesi tarafından sevgi ihtiyacı karşılanmayan/karşılanmamış çocuk, çevresine düşmanca tutum içerisine girebilmekte, kendisini değersiz hissedebilmekte ve kıskançlık gibi duygular geliştirebilmektedir.

2.3.6. Tutarsız Anne-Baba Tutumu

Anne-babalar değişen ruhsal durumları, geçmiş deneyimleri, toplumun değer yargıları ya da çevre ve çocuğun yapısı gibi bazı değişkenlere bağlı olarak çocuklarına tutarsız davranabilmekte ve bu da çocuğun gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir:

> Her anne-babanın bilerek ya da bilmeyerek çocuklarına karşı tutumu farklı olabilmektedir. Bazı çocuklar daha çok sevilmekte, bazılarına baskı yapılmakta, bazıları istenmeyen çocuk olarak görülmekte, bazılarına ise daha çok hoşgörü göstermektedir. Bütün bu tutumlar, çocuğun hem kişiliğinin hem de sosyal gelişiminin değişik biçimler kazanmasına neden olmaktadır (Yavuzer, 1994, s. 137).

Tutarsızlık, anne ve babanın görüş farkından kaynaklanabileceği gibi, anne ya da babanın kendi içinde gösterdiği değişken tutumdan da kaynaklanabilir. Yavuzer disipline[1] vurgu yaparak şöyle açıklar:

> İzlenen tutarlı bir yöntem yoksa o ailede disiplinden söz etmek olası değildir. Zaman zaman sert, katı tutumlar, zaman zaman aynı konularda hoşgörü ya da aldırmazlık biçiminde çelişkili davranışlar o ailede tutalı bir disiplin yöntemi olmadığını gösterir. Anne ve baba, çocuğa karşı tutum ve davranışlarında dengeli ve kararlı olmalıdır. Annenin cezalandırdığı bir davranışı baba bağışlar ya da tersi olursa, disiplinin hiçbir eğitimsel işlevi kalmaz, üstelik çocukta dengesizlik yaratılabilir (Yavuzer, 1996, s. 137-138).

Dünyada, hayatında bir kez bile tutarsızlık yapmamış tek kişi yoktur herhalde. Ancak burada bahsedilen bunun diğer tutumlarda da olduğu gibi sıklığı ve süreklilik göstermesidir. Tutarlı olmayan tutumlar aşırı hoşgörü ve aşırı baskıcı tutumların doğurduğu sonuçları taşır. Çocukların sorumluluk almalarını, özgüvenleri etkiler, hırçın ve dengesiz duygu durumları geliştirmelerine neden olur. Bu çocuklar erken yaşlarda deyim yerindeyse "nabza göre şerbet vermeyi" öğrenirler. Bu durum başlangıçta çocuğun sosyal uyumu açısından yararlı bir şey gibi görünse de aslında çocuğun kendi olması, kendisini keşfetmesi ve olanaklarının farkına varması önünde engel teşkil eder.

Çocukların sıklıkla isteklerini anne-babalarını bezdirecek derecede ısrarcı bir şeklide dayattıkları gözlenir. Eğer isteklerine, bunun bir gereksinim olup olmadığına değerlendirilmeden, aşırı müsamaha gösterilirse, çocuklar her isteklerini bu şekilde elde etmenin yollarını ararlar ve ısrar ve inat huylarını benimserler. İsteklerin yerine getirilip getirilmemesi hususunda anne-baba, bunun gerçekten bir gereksinim olup olmadığına karar verdikten sonra, bu kararda tutarlı olmalıdır. Montessori'nin verdiği örneği aktarırsak: "yürüyüşe çıkmadan önce çocuğun fikri alınmalı birlikte karar verildikten sonra rotaya sadık kalınmalı ve asla fikir değişikliği yapıp onu başka yere götürmemelisiniz" (Montessori, 2015, s. 102).

Tutarlı olmak, çocuğun neleri yapıp neleri yapamayacağını öğrenmesini ve kafasında dengeli bir değerler sistemi oluşturmasını sağlayacaktır. Çocukların doğru karar verebilme becerisi kazanmalarında bu ön koşuldur. Anne-babanın sadece çocuğa karşı, birlikte ya da tek tek, tutarlı olması yeterli değildir. Anne-babanın genel olarak

[1] Yavuzer disiplini, çocuğa belirli davranış kalıplarını benimsetmek üzere izlenen yol, yöntem olarak tanımlar (Yavuzer, 1996, s. 137).

bütünlüklü davranmaları gerekir, özellikle değerleri ilgilendiren durumlarda. Örneğin, kendisine yalan söylememesi telkin edilen çocuk anne-babasının yalan söylediğine şahit olduğunda bu aralarındaki güven ilişkisini zedeler, zira güvenilir olmanın temelinde insanın önce kendi ile tutarlı olması yatar (Cüceloğlu, 2016). Anne ve babaların zaman zaman çocukların gözünde küçük düşmemek adına olmadıkları gibi görünme hatasına düştükleri olur. Oysa çocuklar bu tutarsızlığı görür ve bu da güvelerinin sarsılmasına neden olur. Anne ve babaya güvenemeyen çocuğun diğerlerine güven duyması zorlaşır. Dahası, güven duygusu sadece çocuğu deneyimlerinde serbest bırakma ile oluşmaz, çocuk deneyimlerinde yanında destek olacak, güvenecek birinin varlığına her zaman ihtiyaç duyar. Kendine güveni olmayan, endişeli, kaygılı, kuşkulu anne-babanın evde güven ortamı oluşturması ise çok zordur. Güven duygusunun gelişmesinde, kişinin yaptığı ile sözleri tutarlı olması önemli yer tutar: "İnsanlar ne zaman ki eylemleri ve sözleri arasında çelişki yaratmazlar, işte o zaman karşısındaki insanda güven duygusu oluştururlar" (Aristoteles, 2015, s. 213-214).

2.3.7. Geliştiren Anne-Baba Tutumu

Kendi kararlarını alabilen ve sonuçlarına katlanabilen kişilerin kendini gerçekleştirme arzusuna da sahip kişiler olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Carl Rogers'in deyişiyle, "Kendini gerçekleştirme güdüsü, insan organizmasının kendi gizil gücünü en üst düzeyde gerçekleştirmek için sahip olduğu eğilimdir; belirli bir toplumsal çevrede organizmasını ve bütün kapasitelerini koruma ve geliştirme arayışıdır" (aktaran, Onur, 1997, s. 172). Kendini geliştirme ve gerçekleştirme güdüsüne sahip kişilerin, toplumun etkisinde kalmadan kendi değerleri üzerinde düşünebilen, sorgulayıcı, kendi içlerinde barışık, dengeli, sevginin değerini bilen, saygılı ve önce kendilerini geliştirmek ve eğitmek amacı güden, dolayısıyla da, doğru değerlendirip eylemeyi amaç edinen insanlar oldukları söylenebilir. Bu tutumu benimsemiş anne-babalarla büyüyen çocukların da benzer tutumlar geliştirmesi çok olasıdır.

Geliştiren anne- baba tutumlarının en belirgin özelliklerinden biri koşulsuz sevgidir. Koşulsuz kabul edildiğini hisseden çocuk kendisinin önemsendiğinin ve bireyselliğine saygı duyulduğunun farkındadır. Geliştiren tutumu benimseyen anne-babalar çocuklarına kendi istedikleri gibi olduğu için değil, sadece o olduğu için sevdiklerine dair içsel hissi yaşatırlar:

> Ebeveynler çocukları kabullendiklerini içten bir şeklide kelimelere dökmeyi öğrendiklerinde şaşırtıcı etkiler yaratabilen bir araca sahip olacaklardır. Çocuğun kendisini kabullenmeyi ve sevmeyi öğrenmesinde ve kendisini değerli hissetmesinde etkili olabilirler. Genetik olarak sahip olduğu potansiyelin geliştirilmesine ve bu potansiyeli kullanmasına büyük ölçüde olanak sağlayacaklardır. Bağımlılıktan kurtulup bağımsızlığa ve kendi yoluna doğru olan hareketlerini hızlandırabilirler (Gordon, 2016, s. 61).

Rousseau'nun da ifade etiği gibi "vurgu sözden daha az yalan söyler" (Rousseau, 2017, s. 61). Gerçekten sevildiğini hissettirmek bir vurgudur ve vurgunun olmadığı yerde sözdeki anlam ve ruh belirsizleşir. Kendileri ile barışık, kendilerini seven anne ve babalar bu tutumlarını çocuklarına yansıtırlar. Saygı ve güven ilişkisi ve koşulsuz sevgi, çocuğun kendini keşfetmesinde gerekli olan bağımsız eyleyebilme cesaret ve motivasyonunu artırır: "Tek bir işi veya sıralı eylemler gerektiren bir etkinliği başardığında bundan mutluluk duyar. Etkinliğe eşlik eden bu hazsal keyif onu sürekli daha fazla çalışmaya, kendi kendini geliştirmek için gayret etmeye motive eder" (Montessori, 2016, s. 79). Motivasyon kendi kendine yaparak başarma duygusu ile birlikte gelir. Bu iç motivasyon yapılan davranışın kendi değerinden dolayı yapılır. Sonucunda herhangi bir ödül amaçlanmaz, amaç eylemin ta kendisidir. Dış kaynaklı motivasyon ise davranışla bağlantılı ödül ve cezalara odaklıdır (Kohn, 2018).

Geliştiren anne-baba tutumlarının başka bir özelliği, büyüme sürecine uygun uyarıcı malzemeler sunmak, çocuklar bunlarla uğraşırken de desteklemek şeklindedir. Anne-babalar öncelikli olarak çocuklarının bireysel özelliklerini tanımaya çalışır: "Önemli olana ana babaların tutku ve beklentileri değil, çocuğun ilgi ve yetenekleridir. Bu sebeple anne ve babalar öncelikle çocuklarını tanımalı ve onları ilgi, yetenek ve istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmalıdırlar" (Yavuzer, 1995, s. 63). Geliştiren-destekleyen anne-babalar, çocuğun sosyal, fiziksel, duygusal ve bilişsel özelliklerine göre ortam düzenlemeye özen gösterirler. Geliştiren tutumu benimseyen anne-babalar çocuğun zorluk ve engellerle baş etme becerisini geliştirmesine, zorluk yaşadığında, bunu motivasyonun düşürmeden aşmayı öğrenmesine yardımcı olur. Kötümserliğin çocuğun duygusal ve sosyal gelişimi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini bilen geliştiren anne-babaların başka bir özelliği de olumsuz olana odaklanmayıp, her zaman iyimserliği aşılamalarıdır (Adler, 2017).

Geliştiren anne-babaların çocuklarının üzerinde olumlu etkilerinden en önemlilerinden biri de, onların bağımsız düşünebilme yeteneklerinin gelişmesine olanak tanımalarıdır. Cüceloğlu *Geliştiren Anne-Baba* adlı kitabında bunu şu örneği vererek açıklar:

> Vernon Benjamin Mountcastle, 1918'de doğmuş ve hayatını nörobilim dalının gelişimine adayarak 2015'te 96 yaşında ölmüş, alanında tanınmış bir Amerikalı bilim insanıdır. Birçok bilimsel ödüllerinin arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin en prestijli bilimsel ödülü olan NAS Award in the Neurosciences ödülünü 1998'de kazanmıştır. John Hopkins Üniversitesi'nde bir öğrencisi Vernon'a, "Amerika'da üç binin üzerinde nörobilim profesörü var, neden onlardan biri değil de siz aldınız bu ödülü?" diye sorduğunda, "Araştırmalarımı öncü buldukları için bu ödülü verdiler, cevabını veriyor. "Sizin araştırmalarınız niçin öncü?" sorusuna da gülerek, "Annem nedeniyle!" diyor ve anlatıyor: "Okuldan döndüğümde arkadaşlarımın anneleri, 'öğretmenin anlattıklarını öğrendin mi' diye sorarken, benim annem, 'Vernon, bugün öğretmene iyi bir soru sordun mu?' derdi. Ben soru sormanın önemli olduğunu ve sürekli soru sormam gerektiğini annemden öğrendim" (Cüceloğlu, 2016, s. 44).

Bu örnekten yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: geliştiren tutumu benimseyen anne-babalar çocuğun yerine düşünmezler, aksine kendisi için düşünmesine olanak tanırlar. Deneyimlerinde serbest bırakılan çocuk, bir şeyi başardığında bundan mutluluk duyar ve bu durum onu başka denemeler için motive eder. Kendi kendine başarmış olmanın eylemin kendisinden aldığı haz ile birleşir, kendine güveni artar (Montessori, 2016). Diğer bir deyişle, geliştiren tutumu izleyen anne ve babalar çocuk kendini gerçekleştirirken onu yalnız bırakmaz, aksine destekler ve rehberlik eder. Çocuğun bireyselliğini, yetenek ve isteklerini, kültürün etkisinde kalmadan ve kültürün beklentisine göre hareket etmeden dikkate alır. Dolayısıyla, geliştiren anne-babalar, çocuğa yersiz müdahaleden kaçınırlar. Onların disiplinden anladığı çocuğu cezalandırmak ve korkutmak yöntemiyle istedikleri kalıba sokmak değildir. Yavuzer'e göre geliştiren anne-babaların sahip olduğu disiplin anlayışı şu şekildedir: "Disiplin, bir anlamda çocuğun sahip olduğu sorumluluklarıyla yaşantılarındaki hareketlerinin doğal ve sosyal sonuçlarını kabul etmesidir" (Yavuzer, 1995a, s. 92).

Geliştiren anne-babaların çocukları, hata yapmaktan korkmazlar ve hataların, öğrenmek ve kendini geliştirmek için imkânlar olduğunu görürler. Montessori'ye göre:

> Güven dolu bir anne ve baba çocuğun muhteşem potansiyele sahip olarak doğduğuna inanır. Bu inanç içinde, çocuğun yürümesini öğrendiği gibi, yetişkin

> insan olup yaşamla dans etmeyi öğreneceğine de güvenir. Çocuğun hata yapmasına ve yaptığı hatadan öğrenmesine izin verir… Güvenilmeyen çocuk bebekliğinden itibaren annesinin babasının sesinin tonunda, kendisini tutuşundan, bakışından, yüz ifadesinden bu güvensizlik mesajlarını alacak ve sezgisel olarak içinde, ta derinlerde "ben yetersizim, ben yapamam" kararını verecektir (Montessori, 2016, s. 68-69).

Bunun için çocuklara güvenmeyi sözle ifade etmekten ziyade bunu hissettirmek gerekir. Geliştiren anne ve babalar sadece güvenmezler, daha önemlisi bunu çocuklarına yaşantıları ile hissettirirler. Bu güven, çocukların kendilerini keşfetmelerine, girişimleri için gerekli cesareti kazanmalarına ve doğru değerlendirme yapabilmek için gerekli olan muhakeme, kavrama ve algılama gibi bilişsel becerilerini geliştirmelerine olanak sağlar. Cüceloğlu'a göre geliştiren anne-babalarla büyüyen çocukların bazı özellikleri şunlardır:

> Diğerlerinin danışmanlığından yararlanmak ister, ama sonunda kendisi karar verir ve verdiği karardan sorumluluk alır. İnançları, arzuları ve eylemleri birbirleriyle tutarlı bir bütünlük içindedir. İnsanları davranışlarından sorumlu tutar ama kendi işlediği hataların suçunu onlara atmaz. Başkalarının yaptıkları hataları ona yüklenmesine izin vermez, Başkalarının eleştirilerini dinler, ama bu eleştirileri son hakikat olarak hemen kabul etmez. Kendini korur kollar ve aynı zamanda gerekirse başkalarına da yardıma hazır olur (Cüceloğlu, 2016, s. 36).

Çocuğun "bu özellikleri edinmesi için, onun kendi içinde gelişmesine özgürlük tanınması gerektiğine" dikkati çeken Cüceloğlu'na göre, "bu da ailede sevgi ve güven ortamı oluşturmakla, çocuğun özgürce seçimler yapmasıyla ve bu seçimlerin sonuçlarını yaşayıp, içine sindirerek öğrenmesiyle oluşur" (Cüceloğlu, 2016, s. 36).

Çocukta gerçek bir benlik algısı ancak olması gereken, istenen, beklenen değil, olanın geliştirilmesi hedef alındığında oluşabilir. Kendisi hakkında gerçek bir bilgi sahibi olmasına bağlı gelişen benlik bilinci, anne ve babanın çocuğun öz değerlendirmesini yapıp ona göre davranması ve kendi beklentileri doğrultusunda davranmamalarına bağlıdır. Çocuk bu şekilde bir tutum karşısında, "Kendimi bağışlamayı, yargılamamayı, ama geçmişten ders almayı öğrenmem gerekiyordu. Bana kabul etmeyi, içten olmayı ve başkalarının da aynı şeyi yapabilmesi için kendimi sevmeyi öğrettiler" (Morgan, 2000, s. 79) değerlendirmesini yapar. Yavuzer'e göre de, "Benlik saygısı, çocuğun fikirlerine değer verilen, sözleri dinlenen, ana-babasından destek gören, başka bir deyişle, insan olarak kendisine değer verilen bir ortamda filizlenir ve gelişir (Yavuzer, 1995, s. 41). Doğru değerlendirmenin insan haklarının

korunmasının ön koşulu olduğunun altını çizen Kuçuradi'ye göre, insanın değerinin korunabilmesi ancak doğru değerlendirme ile mümkün olur. Diğer bir deyişle, değerlendirme ancak gerçek değer bilgisi ile yapıldığında değer korunabilir; değer biçme ve değer atfetmeden kaynaklanan değer göreceliği de ancak böyle ortadan kalkabilir (Kuçuradi, 2013).

Geliştiren anne-babaların oluşturduğu saygı ve güvene dayalı ortamda "yaşayan değerler, erdemlerdir; ister yeni doğmuş çocuk, ister ülkenin cumhurbaşkanı olsun, ailenin her bireyi onur ve değer yönünden eşit görülür" (Cüceloğlu, 2016, s. 124). Şüphesiz ki, örnek alarak öğrenen çocuk için anne-babanın kendisine yönelik davranışları insana saygıyı öğrenmesi için ilk modeli oluşturur. Bununla birlikte, anne-babanın çocuğa saygı duyabilmesi için önce kendilerini saygı duyulacak kişi olarak kurmaları gerekir:

> [Geliştiren anne ve babalar] çocuğun davranışından çok onun varoluşuna öncelik verirler. Onlar için çocuğun okulda yeni şeyler öğrenip kendini geliştirmesi ve bunun için çaba harcaması, aldığı notlardan daha önemlidir. Özgürce düşünebilmesi ve seçimlerinin altında yatan değerleri fark etmesi, görünüşünden daha önemlidir… Geliştiren anne ve baba olmak için güvenilir insan olmanız gerekir… Geliştiren anne ve baba olmaya çalışanlar çocuklarının kendilerine güvenmesi ve saygı duyması için, saygı duyulacak insan haline gelmeye özen gösterirler (Cüceloğlu, 2016, s. 36).

Geliştiren anne ve baba tutumlarının en belirgin özelliklerinden bir diğeri ise çocuğa özgür eyleyebilme olanakları sunmaktır:

> Kendi hatalarını yapacakları, yeniden deneyecekleri, yeniden hata yapacakları, yeniden tekrarlayarak deneyecekleri bir özgürlüğe sahip olmayan çocuklar olgunlaşamazlar. Bu özgürlükler bedenlerinin, duygularının ve düşüncelerinin sınırlarını belirler. Kendine özgü özgürlük alanı bulunmayan çocuk iki türlü tepki verir; ya hiç kimseye alan bırakmayacak şekilde saldırgan, isyankâr biri olarak yetişir, ya da kendi varoluşunu herkesin çiğneyebileceği sessiz ezik biri olarak yaşar (Cüceloğlu, 2016, s. 128-129).

Benzer biçimde Yavuzer de geliştiren anne-babanın özellikleri içerisinde çocuğa özgür bir ortam oluşturulma bilincinin olması gerektiğini düşünür:

> Anne ve baba çocuğun faaliyetlerine ilgi ve keyifle karşılık verip; sınırlandırmayan, özgür bir ortam oluştururs a, onun kendi kendine öğrenmesine ve yeni beceriler kazanmasını teşvik etmiş olur. Böyle bir özgür ortam, çocuğun kendi kendine öğrenmeye ve yeni beceriler kazanmaya teşvik eder, cesaretlendirir. Çocuk dış dünyayı ancak kendi kendine tanınan fırsat ve

> olanaklar ölçüsünde algılamaya ve keşfetmeye çalışır. Anne ve baba çocuğun başarılarından dolayı mutluluğunu, sözlü olduğu kadar beden diliyle de yansıttığı takdirde, çocuğu yeni atılımlara ve başarılara itmiş olur (Yavuzer, 1995b, s. 58).

Özgür bir ortamdan bahsediyor olabilmek için anne-babanın tutumlarının demokratik olması da önemli bir başka özelliktir. Demokrasi, bir yönetim biçimi olarak anlaşılsa da bir karar alma süreci, bir yaşam biçimini ve değerler kümesini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Demokrasinin dayandığı temel ilkelerin başında yer alan eşitlik ve adaletin sağlanmasında yaşamın ilk yıllarından itibaren çocuğun doğduğu ortamının ve anne-baba tutumlarının belirleyici etkisinden söz etmek mümkündür. Geliştiren anne-baba tutumlarında çocuğun kendisini ve ailesini ilgilendiren konularda her zaman fikrinin alınması ve kendini ilgilerinden konularda kendi kendine kararlar alabilmesi, dolayısıyla, özerkliği desteklenir. Kağıtçıbaşı bu konuda şöyle der: "Ben özerkliği, iradeye dayalı yetkinlik olarak tanımlıyorum. Bu başkası tarafından yönetilmek değil de 'kendi kendini yönetmek' anlamına gelir… Başka bir deyişle; özerklik, yetkinliği isteyerek hiçbir zaman zorlama olmadan sürdürmektir (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 196). Mengüşoğlu da benzer bir tanımla, özerklik konusunda şunları söyler: "Özerk insan hayatı boyunca kendisini yetiştirmeye çalışır. Gerçek bir 'kendini yetiştirme'ye ancak insanın kendi çalışmalarıyla varılabilir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 281). Bu açıdan bakıldığında geliştiren anne-baba olmayı önemseyenler öncelikle kendi düşünüş, değer ve davranışlarını anlamaya ve yönetmeye çalışırlar. Onların derdi önce kendini eğitmek ve geliştirmektir. Çünkü bilirler ki çocuklar, sözden çok kendilerinin onlara ve birbirlerine nasıl davrandıklarını gözlemleyerek öğrenirler.

2.4. Anne-Baba Tutumlarının İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi

Çocuk anne ve babanın yarım kalan hayallerinin ya da toplumun beklentilerinin bir aracı değil, bir insan olarak kendi başına amaçtır: "Çocuk insandır; insana mal edilen ahlaki ve entelektüel kapasiteye tam olarak sahiptir. Gelecekte olan kişiye değil, şu anda olduğu kişiye saygı gösterilmelidir. Gerçekten onlardan öğrenebileceğimiz şeyler var; yaşamlarımızı zenginleştirmelerine izin verebiliriz" (Matthews, 2000, s. 143).

Çocuk ileride yetişkin olacaktır ve "yetişkin bireylerin davranışlarını etkileyen en önemli etkenlerden biri, kişinin çocukluktan getirdiği algılayış, duyuş ve davranış

alışkanlıklarıdır" (Cüceloğlu, 1994, s. 371). Çocukluk ve yetişkinlik yaşamın evreleridir ve her evrede olduğu gibi kişi çocukluğunda da esas olarak bir "insan"dır. Bu açıdan bakıldığında, geliştiren, sevgiye dayalı aile tutumlarında çocuğun her şeyden önce insan olarak ele alındığı ve ona göre muamele edildiği görülür. Bu bölümde detaylı olarak incelenen anne-baba tutumları insana saygı ve insanın değerinin korunması bağlamında tek tek ele alınarak değerlendirdiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır:

Otoriter anne-baba tutumları çoğunlukla çocuğa yönelik bir değer biçme tutumu olarak karşımıza çıkar. Otoriter tutumdaki anne-babalar, çoğu zaman çocuğun kendi değerini göstermek, ortaya çıkarmak yerine, çocuğu o sırada toplumda geçerli olan normlar, kurallar, modalar, inançlar bakımından değerlendirir ve yönlendirir. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi sınıflandırmalara yol açan bu durumu Kuçuradi şöyle açıklar: "Yüklemleri iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-zararlı, doğru-yanlış, günah-sevap ve bu gibi sıfatlar olan değer yargıları kurulur ve her şeye buna göre değer biçilir veya biçilmesi beklenir" (Kuçuradi, 2013, s. 29).

Genellikle bu tür inançların tutumları belirlediği otoriter anne-babaların aşırı kontrolcü ve baskıcı tutumlarının—çocuğun davranışlarını kendi istekleri yönünde şekillenmesi için çaba sarf ettikleri için—çocukta keşfedilmeyi bekleyen nüvelerin yani insanın değerini oluşturan insan başarılarının ortaya çıkmasının önünde engel teşkil ettiği söylenebilir. İnsanın içinde var olan nüveler insanın doğru değerlendirmesinin yapılabilmesi ile ortaya çıkarılabilir. Çünkü doğru değerlendirmek "onun yapı özelliği olan değerini görmek, yani onu anlamak ve kendi alanındaki yerini bulmaktır" (Kuçuradi, 2015, s. 29).

Otoriter anne-baba tutumlarında, insanın kendinde var olan yeteneklerini ortaya çıkarmak yerine, olması gerekenin kazandırılması amaçlandığı ve bunun kazandırılabilmesi için de cezanın ve ödülün kullanıldığı görülür. Özellikle cezalandırmanın kullanıldığı durumlarda, çocuklar ceza korkusuyla boyun eğmeyi ya da duygularını bastırmayı öğrenebilirler. İleriki yaşlarda, boyun eğme ve bastırılmış duygular öç alma arzusu biçiminde ortaya çıkabilir. Thomas Gordon'a göre; "otoriteyle baş edebilmek için çocuklar belli bir yaşa geldiklerinde genellikle yaşıtlarıyla otoriteye karşı birleşme eğilimine girerler" (Gordon, 2016, s. 223). Çocukluğunda aşırı otoriter davranışlara maruz kalmış, duyguları, sosyal, bilişsel ve fizyolojik özellikleri dikkate

alınmamış ve gereksinmeleri önemsenmemiş kişiler ileriki yaşlarda bir araya gelip gruplaşırlar. İnsan haklarının korunması önünde ki engellerden olan gruplaşmanın, ayrımcılık ve ötekileştirmenin alt dinamiğinde yatan nedenlerden birinin bu olduğu söylenebilir.

Aşırı koruyucu anne-baba tutumlarında ise, çocuğun girişimlerinde özgürce davranması pek mümkün değildir. Girişimleri anne-babanın aşırı korumacı tutumu ile engellenen çocuğun yeni girişimlerde ürkek ve çekingen davranması çok doğaldır. Özgüven gelişiminin oluşması üzerinde olumsuz etkisi olduğu düşünülen aşırı koruyucu tutuma sahip anne-babanın, aşırı koruması altında kendini güvende hisseden çocuk, bu koşullar kalktığında kendini güvende hissetmez. Buna alışmış olduğu için de sürekli kendini güvende hissedebileceği birinin varlığına ihtiyaç duyar. Başkasının onayı ve desteğine ihtiyaç duyan kişi değer koruyan bir kişiye bağlanabileceği gibi değer harcayan bir kişiye de bağlanabilir. Esas kaygısı güvende hissetmek olduğu için de diğerlerinin yönlendirmelerini değerlendirebilecek durumda değildir. Benliği bu kaygının esiri olmuş bir kişinin otonomisinden bahsetmek imkânsızdır. Bağımsız düşünebilme yeteneği ve karakteri gelişmemiş olduğundan kolaylıkla manipüle edilebilir ve hatta değer harcayıcı biçimde davranmaya itilebilir. Kant'ın ifadesi ile;

> Anlama yetisi, zekâ, yargı gücü ve adı ne olursa olsun düşüncenin diğer doğa vergisi yetenekleri ya da mizacın özellikleri olarak yüreklilik, kararlılık, tasarlananda sebat, çeşitli bakımlardan iyi ve istemeye değerdirler kuşkusuz; ama bu doğa bağışlarını kullanacak olan isteme ve bundan dolayı karakter denen özel yapısı iyi değilse, son derece kötü ve zararlı olabilirler" (Kant, 2015, s. 9).

Benzer şekilde, ilgisiz anne-baba tutumlarında insanın temel gereksinmelerinin (beslenme, barınma, eğitim vb.) ya hiç karşılanmadığı ya da yetersiz karşılandığı bir durum ortaya çıktığından, bu çocuğun güven duygusunun gelişmesini olumsuz etkiler. Yaşamın ilk yıllarında gereksinmelerin karşılanması ve yapabildiklerinde desteklenmesi sonucu oluşan güven duygusunun aşırı koruyucu ve ilgisiz anne-baba tutumlarında gelişmesi zor görünmektedir. Çocuğun kendine güven ile giriştiği eylemlerinde ortaya çıkan başarma duygusu, onun farklı deneyimlere girişmesinin ve üretken bir kişi olmasının yolunu açar. Nitekim insanın değerini ortaya koyan insan başarılarının temelinde kendine güvenen, kendi yeteneklerinin farkında bireylerin uğraşları olduğunu söylemek mümkündür.

Güven duygusunun gelişimi aynı zamanda bağımsızlık ve sorumluluk duygularıyla da yakından ilişkilidir. Duygu, düşünce ve eylemleri nedeniyle reddedilmeyeceğini, cezalandırılmayacağını ve anne-babanın kendisine olan sevgisinin devam edeceğini bilen çocuk kendine ait karaları daha sağlıklı verir çünkü "saygı ve güven kültürünün egemen olduğu ailelerde, çocuk daha küçükken insan yerine konur ve onun kendi bireyselliğini keşfetmesi istenir" (Cüceloğlu, 2016, s. 32). Kendini bir değer olarak gören çocuk, başkasının kendisine biçmiş olduğu değeri benimseme yanılgısına düşmez ve kendisi ile ilgili gerçek benlik algısı, ona başkası tarafından kendisine biçilen değer ile değişmez.

Tutarsız anne-baba tutumlarında ise, çocuğun kişisel, sosyal ve bilişsel gelişimi için gerekli olan güven ve tutarlı davranış ortamı yoktur. Oysa "tutarlılık çocukların neyi yapıp neyi yapmayacaklarını öğrenmelerine yardım eder ve böylece daha az engellenme, daha az incinme duygusu yaşarlar (Gander ve Gardiner, 1995, s. 284). Kararların ve uygulamaların keyfi olarak değişmesi ya da muhataba göre değişmesi çocukların neyin nasıl yapılacağı konusunda kararsızlık yaşamasına ve sınırlarının muğlaklaşmasına neden olur. Hâlbuki karar verme önemli bir süreçtir. Karar verme anı, "eylemin oluşmasında değer, çıkar vb. muhasebelerin yapıldığı ve çatışmaların yaşandığı andır… Verilen kararlar ise değer korunur, harcanır ya da göz ardı edilir" (Kuçuradi, 2015, s.71). Bu tutum içinde büyüyen çocuk yetişkin bir kişi olduğunda, aldığı kararlarda ve yapıp-etmelerinde, kendi hak ve sorumluluklarının farkında olamayacağı gibi başkalarının hak ve sorumluluklarının da göremez. Bunun nedeni doğru değerlendirme yapamamasıdır. Kuçuradi'nin altını çizdiği gibi, ancak bağımsız düşünebilen, kendi yeterliliklerinin farkında olan ve aldığı kararların sorumluluğunu alan kişiler doğru değerlendirme yapabilirler. Meygüşoğlu'ya göre de insan ancak eylemlerinin ve kararlarının sorumluluğunu alabildiği takdirde özgür sayılır: "Eğer insan kendi yapıp-etmelerini gerçekleştirmek için onlardan birisine veya ötekisine bir öncelik tanıyabiliyor, öncelik tanıdığını yapıyor ötekini bırakabiliyorsa, bu yeteneğini kullanması veya kullanabilmesi için, onu bir olanağa sahip olması gerekir. İşte bu olanak insanın özgürlüğüdür" (Mengüşoğlu, 2015, s. 203-204).

Kontrolün aşırı sevgi şeklinde ortaya çıktığı aşırı hoşgörülü tutumda ise yine çocuğun yeterlilikleri göz ardı edilerek, gerçek değerini bulma yolunda engellenme söz konudur. Burada, anne-babanın çocuğun davranışlarına karşı tutumu çocuğa atfettiği

değerden kaynaklanır. Oysa bir eylemin değerliliği, o eylemin insan için ifade ettiği anlam ile ilgilidir. Bunu görmek, o eylemle insanın değerinin nasıl korunduğu ya da insanın değerinin harcanmasına nasıl yol açtığını görmek demektir (Kuçuradi, 2015, s.18).

Çocuğun her istediğinin yapıldığı ya da yaptıklarının hoş görüldüğü, aşırı hoşgörülü anne-baba tutumlarında çocuğun karşısında boyun eğen anne ve babalarla karşı karşıyayızdır. Çocuk burada otoriter tutumdaki anne-baba tutumlarının tersine boyun eğmeyi değil, bir anlamda, boyun eğdirmeyi öğrenmiştir. Bu durum, otoriter, aşırı koruyucu, ilgisiz ve tutarsız anne-baba tutumlarına benzer biçimde, çocukta gerçek benlik algısının oluşamamasının bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

Aşırı hoşgörülü tutumda çocuğa tanınan sınırsız özgürlükler, çocuğun kendilik bilincinin oluşması ve sınırlarını bilmesi hususunda farkındalık oluşturmasının önünde engel teşkil eder. Oysa etik ilişki, sevgi saygı gibi etik kişi değerlerine sahip, birbirlerinin hak ve sınırlarının farkında iki kişinin karşılaşmasında ortaya çıkan bir durum olarak tanımlandığında, bu durumun aşırı hoşgörülü tutumlarda yetişen çocuklarda oluşamayacağı açıktır. Aşırı hoşgörülü tutum, kişinin kendilik bilincinin oluşmasını engellemesi açısından değerlendirildiğinde, insanın değerini koruma noktasında da engel teşkil edebileceği söylenebilir. Sokrates'in "sorgulanmayan bir yaşamın yaşanmaya değmeyeceğini" ifadesinde anlatılmak istenenin bu olduğunu Sevgi İyi şöyle açıklamıştır: "Burada söz konusu olan şey, kişinin, kendisinin ve kendisiyle ilişkisinin ne durumda olduğudur. Başka bir deyişle kişinin, kendisinden yola çıkarak diğer insanlarla, dünyayla, yaşamla kurduğu ilişkileri gözden geçirmesinin, kendi hakkında bilgi edinmesinin, kendini bilerek yaşamasının önemi vurgulanmaktadır" (İyi, 2013, s. 6).

Kuçuradi'ye göre de kendilik bilincinde olamayan kişiler kendi öz değerlendirmelerini yapamayan kişilerdir: "Kendilerine el uzatmadan yaşadıklarını yaşarlar; yaşantılarına el uzatmadan işkence çekerler, doyumsuzluk içinde kıvranırlar" (Kuçuradi, 2015, s. 40). Dahası, bu kişiler yaşantılarını beğenmezler, "kendileriyle savaş durumunda yaşarlar. Bu savaşa dayanamayanlar, kendilerini yok ederler, ya da, çoğu zaman olduğu gibi, gerçekler konusunda, kendilerini kandırarak avunurlar" (Kuçuradi, 2015, s. 40).

Tüm bu tutumlar içerisinde, insanın, Kuçuradi'nin belirttiği anlamda insanın varlıktaki özel yerini koruyacak şekilde muamele etmesini ve muamele görmesine imkân sağlayacak tutumların, yani etik kişi özellikleri ve etik ilişki değerlerinin oluşmasını ve doğru değerlendirme becerisi kazanabilmesini sağlayacak olan anne-baba tutumlarının geliştiren anne-baba tutamları olduğu söylenebilir: "Bir kişinin değerli eylemleri karşısında insanın değerini bilen ve etik kişi değerlerinin farkına varmış kişinin değerlilik yaşantıları, dolu dolu yaşantılar olarak dünyamıza katılır. Aynı kişinin yaşattığı bu yaşantılar tortu bıraktıklarında da, sevgi, saygı, güven gibi değerler katılır dünyamıza" (Kuçuradi, 2015, s. 57). Geliştiren anne-baba tutumlarının, geleceğin yetişkinleri olarak çocuklara kattıkları işte bu değerlilik yaşantılarıdır ve nesnesini insanın değeri bilgisinden alır. Bu değerler kazanmak ise yaptıklarıyla çocuklarına örnek olan, rehberlik eden, her şeyden önce çocuğun insan olarak değerini bilenlerin, yani geliştiren anne-babaların, tutumlarına bağlıdır.

Aile toplumun doğal ve temel birimi olarak kabul görür. Toplumun en küçük birim olan ailede toplumun özelliklerinin yansımasını görmek mümkündür. Tek bir aile yapısına baktığımızda bile o toplumun özellikleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla, aile içi tutumlara bakılarak yapılan insan haklarına dair tespitlerin o toplumun insan hakları konusundaki duruşunu da gösterir denilebilir. O halde, aile içindeki eğitimlerini insan haklarına saygının belirlediği çocuklar, insanlık adına çok önemli bir konumdadır zira toplumsal ilişkilerin etik zemine oturtulmasının mimarlarıdırlar. Anne-baba tutumları üzerinde dikkatle durulmasının gerekliliğinin nedeni de tam da budur. Bu konunun öneminin altını çizmek ve farklı tutumların bu bakımdan çözümlemesini yapma girişimi olan bu tezde temellendirilmeye çalışılmış iddia da, geliştiren anne-baba tutumunun insan haklarına saygılı insanların yetişmesinde ön plana çıkan tutum olduğudur.

BÖLÜM 3. SONUÇ

Bu tezde, insanın gelişmeye ve değişmeye açık olduğu bilgisinden yola çıkılarak, "insan haklarına saygılı insan nasıl olunur?" sorusunun cevabı anne-baba tutumları ve dolayısıyla ailede verilen eğitimle ilişkili olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kuçuradi'nin muamelenin tek başına bir değerinin olmadığını belirttiği ve muamele etme ve muamele görme ilkeleri olarak özetlediği insan haklarının alt dinamiklerinden ancak amacı değer korumak olduğunda bir değer sayılan kişilik özelliklerinin (sevgi, saygı, dürüstlük, sabır, adil olma vb.) neler olduğu ve nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Anne-babanın tutumlarının, bu kişilik özelliklerinin oluşumuna etkisi, sosyal ve kültürel çevreyle etkileşim de göz önüne alınarak incelenmiştir.

Birinci bölümde, öncelikle insan haklarının ne olduğunu kavrayabilmek için insanın ne olduğunu, insanın değerinin neden korunması gerektiği üzerinde durulmuş, insan haklarının kavram ve sorunları açıklanarak insan haklarına dair bilgisel bir temellendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bireysel özellikler ve çıkarların çeşitlilik gösterdiği günümüzde, insan haklarına saygılı bireyin nitelikleri yine Kuçuradi'nin "insanın değişmez değeri" kavramından yola çıkarak anlatılmaya çalışılmıştır. İnsanın değişebileceği ve gelişebileceği düşüncesinin insanın değerini koruma bakımından nasıl değerlendirilmesi gerektiği ise Çotuksöken'in ve Mengüşoğlu'nun düşüncelerinden faydalanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnsan haklarını, insanın ana değer olduğu düşüncesi üzerine temellendiren bu bakış açısı ışığında insanın neliği sorusu incelenmiş ve bu konu, Kuçuradi, Mengüşoğlu, Çotuksöken, Platon, Aristoteles ve Kant gibi felsefecilerin perspektifinden ele alınarak, insanı diğer canlılardan ayırt eden, onun değerini ortaya koyan, kısacası insan olmayı sağlayan özelliklerin neler olduğu üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, ilkin, insanın değerini ortaya koyan, onu diğer canlılardan ayıran özelliklerinin bilgisi üzerine temellenen insan haklarının hiçbir ayrım gözetmeden bütün insanlar bakımından korunması gerektiğinin farkındalık ve bilgisini sağlayan eğitimin niteliği üzerinde durulmuştur. Detaylı olarak açıklandığı gibi, insan hakları kavramının içeriği ve neyin istemi olduğu konusundaki bilgi ve kavrayış kişilerin insanca bir yaşam sürebilmelerinin sağlanmasının ön koşullarındandır. Diğer

bir deyişle, insanı tanımak ve hakların bilgisi ile donanmış olmak, insan olmalarının gerekliklerinin kavranmasını da sağlar. Bu çok önemlidir zira bu bilginin yoksunluğunda, insan haklarının korunması tesadüfe kalır. Dahası, yasalar insan haklarını sadece bir yere kadar koruyabilirler. Unutulmamalıdır ki, yasaları uygulayanlar insanlardır. İşte bu noktada insan haklarının bir eğitim meselesi olduğu gerçeği ortaya çıkar. İnsan hakları eğitiminin niteliği tespit etmek ve yöntemini belirlemek için öncelikli olarak eğitilecek olanın, yani insanın tanınması gerekir. Kişinin fiziksel, bilişsel, sosyal-duygusal gelişim basamaklarını iyi biliyor olmak eğitimin etkililiğini de etkiler. Dolayısıyla, gelişim basamakları dikkate alınmadan verilen eğitimin amacına ulaşabilmesi mümkün değildir.

Bu noktalar göz önünde bulundurularak, ikinci bölümde, gelişimin fiziksel, bilişsel, sosyal-duygusal bütün yönleri ile ele alınmasının gerekliliğine ve uygun bir ortam sunulmasının kişinin kendini tanıma ve kendi olanaklarını keşfetme yolculuğundaki önemine değinilmiştir. Hiç şüphesiz, insan haklarının kavranmasına yönelik verilecek eğitimde, kişinin ana değer olduğu, bu değerden dolayı her tek kişinin saygıya layık olduğu ve dolayısıyla insan haklarına saygının insana olan saygıda temellendiğinin gösterilmesi gerekir. Nitekim Kant da, çocuklara "erken yaşlardan itibaren başkalarının haklarını nazarı dikkate almayı ve onlara saygı duymayı" öğretmek gerektiğine dikkat çekmiştir (Kant, 2017, s. 118). Kant'ın bu görüşünden yola çıkarak, insan haklarına saygılı bireyler yetişmesi için, erken yaşlardan itibaren herkese bu bilincin verilmesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Erken dönemde çocuğun eğitiminden sorumlu olan kişilerin, çoğunlukla çocuğun anne ve babası olduğu düşünüldüğünde, erken dönemde bu bilincin kazanılmasında anne-babaların rolünün ne kadar büyük olduğu anlaşılacaktır.

Bilindiği gibi aile, insan haklarının korunmasının önünde çok büyük bir engel teşkil edebilen kültürel yapılanmadan etkilenen bir birliktir (Çotuksöken, 2012, s. 88). Bu bağlamda, ailenin yerel-kültürel öğelerden büyük ölçüde etkilediğinden yola çıkarak, tarihsel süreç içerisinde oluşan, kuşaktan kuşağa aktarılan evrensel ve değişmez varsayılan bu öğelerin, kültürden kültüre hatta aynı kültür içinde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymak gerekir.

Tek bir topluma ait toplumsal değerler olabileceği gibi, tüm toplumlarda geçerli olan toplumsal değerler de söz konusu olduğundan, sadece bu değerlerle hareket etmek her zaman insan haklarını koruyamayabilir. İnsan haklarının korunması, bir anlamda, her durumda insanın değerini harcamayacak şekilde bir yaşantı ortaya koymayı sağlayan doğru değerlendirme yapabilme yeteneğine bağlıdır (Kuçuradi, 2015). Bu durumda, doğru değerlendirme yapabilmek için "değerlendiren ile değerlendirilenin yapı özelliklerini göz önünde bulunduran bir fenomen analizi ve buna göre temellendirme yapma gerekliliği" ortaya çıkar (Kuçuradi, 2013, s.22). Doğru değerlendirme yapabilmek de değer yargılarından bağımsız düşünebilmeyi gerektirir. Doğru düşünmenin önündeki engellerden en önemlileri, kalıplaşmış düşünceler, değer yargıları ve inançlardır. John Stuart Mill'in bu konudaki görüşleri dikkate değerdir: "Bir şey günümüzde artık kuşku duyulamaz duruma geldi mi, insanlar onun üzerinde düşünmeyi elden bırakmaya yönelir; hatalarının yarısının nedeni, işte bu öldürücü deneyimdir" (Mill, 2015, s. 61). Erken yaşlarda düşünme eğitiminin önemini vurgulayan Çotuksöken'e göre, doğru düşünmeyi bize felsefe eğitim sağlar: "Felsefe, kavramları aydınlatmayı, sorgulamayı, eleştirmeyi, onlara yeni boyutlar kazandırmayı amaçlayan tutumuyla hem bilimlerden hem de inanç dizgelerinden ayrılır. Artık burada, belli bir inancın yandaşı olmak, sadece belli bir biçimde düşünüyor olmak gibi bir durum söz konusu değildir" (Çotuksöken, 2014, s. 372-373). Kuçuradi'nin ifade ettiği gibi: "Herkes, egemen olan fikirlere ne kadar aykırı olursa olsun, yeni fikirler ve bilgiler getirme hakkına sahiptir" (Kuçuradi, 2011, s.76). Dolayısıyla, çoğunluk herhangi bir şeyi doğru kabul ettiğinde, bunun o şeyin doğru olduğu anlamını taşımaz, aksini düşünmek mantık hatasına düşmektir. Tek bir insan bütün insanlığı temsil eder ve doğru olanı bulabilme imkânına sahiptir. Ancak, "düşünce özgürlüğü" olarak tanımlanan bu hak bilgiye dayalı doğru değerlendirme yapabilme becerisi ile birlikte ele alındığında insanlığın gelişimine hizmet eder (Kuçuradi, 2015).

Kağıtçıbaşı'na göre de, evrensel olan ve değişmez sanılan birçok değer aslında sosyal bir normdur (Kağıtçıbaşı, 2017). İnsanın değerinin korunması noktasında toplumdan topluma değişmeyen değerlerin neler olabileceği üzerinde düşünmek ve sosyal normları buna göre oluşturmak gerekir. Toplumun geçmişten getirdiği bazı sosyal normların değer zannedilmesi hak ihlallerine neden olabilir. Bu aile içindeki eğitimin ne kadar önemli ve etkili olduğunu de gösterir. Çocuklarını ezbere

değerlendirme yapmama konusunda uyaran, eleştirel düşünme kapasitelerini geliştirmeye yönelten, çocuklarına kendilerini keşfetme olanağı sunan bir yaklaşım insan haklarına saygılı insanlar yetişmesinde doğru ortamı hazırlar. Dolayısıyla, "geliştiren anne-baba tutumu", bağımsız düşünebilen, yeniliklere açık, sorumluluk alabilen, insan haklarına saygılı bireyler yetişmesine yönelik öne çıkan tutumdur. İnsanın onurlu bir kişi olarak yetişmesi ise kendi olanaklarının ve değerinin farkında olmasıyla mümkündür. Kendini her şeyden önce insan olarak değerlendiren ve bunun anlamını bilen bir kişinin değerini oluşturan, onu diğer kişilerden ayıran şey de Kuçuradi'ye göre, sahip olduğu etik kişi değerleri ve etik ilişki değerleridir (Kuçuradi, 2015).

Başka türlü eyleyebilme imkânı öğretilmemiş ve bunun örnekleri gösterilmemiş bir kişinin öğretilmiş olan yöntemden başka bir yöntemle hareket etmesi pek de mümkün değildir. Bu noktada insan haklarının korunması sadece insanın özgür iradesi ile seçim yapması değil, aynı zamanda özgür iradesini gerçekleştirebilecek şekilde eğitilmesiyle gerçekleşir.

İnsan haklarının korunması önündeki engellerden bir diğeri de eğitimin gelişimin her basamağında tutarlı ve etkili bir şekilde yürütülmemesidir. Bu durum tutarsız anne-baba tutumlarından başlayarak, ailede verilen eğitim ile okulda verilen eğitimin farklılığına kadar çeşitlendirilebilir. Şöyle ki, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinin 3. bendinde, "Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır"[2] ifadesi yer alır. Bu, bir bakıma insan haklarının korunmasını amaçlamış görünse de, diğer taraftan tutarlılığın önünde bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca burada, "eğitimin türü" ifadesi ile ne kastedildiği açık değildir. Dolayısıyla, bu çalışmada bu konu üzerinde yoğunlaşarak anne-babanın seçeceği eğitimin türünün nasıl olması gerektiği, anne-baba tutumları bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Mengüşoğlu'nun da ifade ettiği gibi; "İnsan eğitilebilen bir varlıktır ve bu aile, okul, çevre iş birliği ve özgür içerikle verilmelidir. Eğitimde esas olan öğretimden ziyade başkalarının hareketleri ve tutumları yapıp etme biçimleri kısacası gözle görülür, hissedilir eylemleridir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 273). Bu sebeple

[2] http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=105:san-haklari-evrensel-bdgesi

anne-baba tutumları eğitimde önemli bir yer tutar ve anne-babanın seçeceği eğitimin türünden ziyade tutumlarında ki farkındalık burada önem kazanır.

İnsanın kişi olarak kendi yeteneklerinin farkına varmasına ve bu yeteneklerinin geliştirilebilmesine imkân tanınmalıdır. Kant'a göre de "insanın içindeki yetenekleri ortaya çıkarmak, sadece birkaç insan teki değil, bütün insan soyunun çalışmasıyla mümkün olur" (Kant, 2017, s. 27). Dolayısıyla, insanın varlıktaki özel yerini yani değerini oluşturan insan başarılarının bugün eriştiği nokta da geçmiş bilgi ve deneyimlerin üzerine konulan bilgi ve birikimler sonucudur. İnsan her geçen gün bilgisinin üzerine yeni bilgiler ekleyerek yaşadığı dünyayı geliştirebilmektedir. Nietzsche'ye göre, bu insan yaratıcı insandır ve yaratıcı insan yapıp ettikleri ve başarılarıyla insanlığa ve geleceğe yön verir. Yaratıcı kişi özelliğinin ön koşulu da özgür düşünebilme ve eyleyebilme özgüvenine ve özerkliğe sahip olmadır (Özcan, 2016, s. 289). İnsanın bu özelliğinin ortaya çıkması ve gelişmesinde ilk başta aile, sonra da çevrenin etkisi olmasına karşın, esas olan kişinin içindeki nüveleri geliştirmek için kendisinin çaba göstermesidir. Bu da birinci bölümde de bahsedilen özgürlük anlayışıyla mümkün olabilir.

Montessori'ye göre, kendini gerçekleştirme cesaretini kazanmak için, çocuğun yaşamın ilk yıllarından itibaren gelişim sürecine uygun olarak yaşayacağı deneyimlerinde engellenmemesi gerekir. Ancak, çocuğun engellenmemesi her istediğini yapması anlamında değildir. Montessori'ye göre, "çocuğa tanınan özgürlük onun anne-baba ya da öğretmenlerinden kurtuluş reçetesi değildir. Onu doğanın, devletin veya toplumun yasalarından kurtaran bir özgürlük de değildir. Ancak ve ancak… kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme adına sağlanan azami özgürlüktür (Montessori, 2016, s. 128). İnsanı diğer canlılardan ayırt edici özelliği olarak insan başarılarının altında yatan dinamik de esas olarak budur. Nitekim, çocukların kişisel olanaklarını gerçekleştirebilmelerinde özgür olmadıkları bir toplumda insanın özgürleşmesi de mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, bugünün çocuklarının geleceğin yetişkinleri olacağı düşünüldüğünde, ailede verilen eğitimin ve anne-baba tutumlarının, insanın insanca muamele görme isteminin haklı bir istem olduğunu; daha önemlisi, insan haklarının, öncelikle, insanca muamele etme ilkeleri olduğunu kavramada, diğer bir deyişle, insan haklarına saygılı insanların yetişmesindeki etkisi açıktır.

Çotuksöken' in belirttiği gibi, "ancak eğitilmiş, öğrenim görmüş, bilgili insan yaşama hakkı da dâhil olmak üzere tüm hakların korunmasına özen gösterebilir, konuya ilişkin talepte bulunabilir, başkalarının talepleri konusunda da duyarlı olabilir" (Çotuksöken, 2012, s. 116). Bu duyarlılığa sahip insanlar düşüncelerinde ve eylemlerinde özgür bırakılmış, kendilerine yürüdükleri yolda rehber olunmuş, engelleyici ve kısıtlayıcı bir tutuma maruz bırakılmamış, saygı ve sevgi çerçevesinde büyütülmüş ortamlardan gelen insanlardır. Bu ortamları sağlayan anne-babalar çocuklarına saygıyı öğretmeden önce örnek olmuştur. Dolayısıyla, her bir çocuğu ayrı bir dünya kabul edip, onları anlamak ve geliştirmek, geliştiren anne ve babaların önceliği olmalıdır. Kendisine güvenilen, saygı duyulan ve her şeyden önce adaletli davranılan böyle bir ortamda büyüyen çocuğun başkalarına saygı duyması ve adil olması da çok olasıdır. Bu sebeple insan haklarına saygılı insan yetişmesinde geliştiren anne-baba tutumlarının etkisi büyüktür. Bu tezin temel iddiası da bu olmuştur.

KAYNAKÇA

Adler, A. (2017). Çocuk Eğitimi. K. Şipal (Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi.

Aristoteles. (2015). Nicomakhos'a Etik. F. Akderin (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Aristoteles. (2018). Politika. Ö. Orhan (Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Arslan, A. (2010). Felsefeye giriş. Ankara: Adres Yayınları.

Bloch, E. (2017). İbni Sina ve Aristotelesçi Sol. B. Tanıl (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Bolat, Ö. (2016). Beni Ödülle Cezalandırma. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Burnet, John.(2008). Aristoteles Eğitim Üzerine. İstanbul: Say Yayınları.

Camus, A. (2016). Veba, N. T. Öztokat (Çev.), İstanbul: Can Yayınları.

Chapman G. & Dr. Campbel R. Çocuklar İçin 5 Sevgi Dili. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Cüceloğlu, D. (1995). İnsan ve Davranışı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (2016). Geliştiren Anne-Baba. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çotuksöken, B.(2015). İnsan Hakları ve Felsefe. İstanbul: Papatya yayıncılık

Çotüksöken, B. (2004). İnsan hakları eğitiminde felsefenin vazgeçilmez rolü. İ. Kuçuradi, B. Peker (Ed.). Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları (s.371-374). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Dönmezler, İ. (1999). Ailede İletişim ve Etkileşim. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Gadner, M. J.,& Gardiner, H.W. (1995). Çocuk ve Ergen Gelişimi. B. Onur (Ed.), Ankara: İmge Kitabevi.

Gerhardt, S. (2004). Why Love Mathers. New York: Rudledge 1. Baskı. ISBN: 978-0-415-87053-5

Gordon, T. (2016). Etkili Ana-Baba Eğitimi. İstanbul: Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık.

Guarıglıa, O. (2004). Üniversalizm ve partikülarizm arasında insan hakları. İ.

Kuçuradi, B. Peker (Ed.).Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan hakları (s.33-40).Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Höffe, O. (2004). Kültürlerarası tartışmada insan hakları. İ. Kuçuradi, B. Peker (Ed.). Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları (s.126-155).Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

İyi, Sevgi. (2013). Etik Nedir?. İ. Kuçuradi, D. Taşdelen (Ed.). Etik (s.3-21). Ankara: Saray Matbacılık.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Günümüzde İnsan ve İnsanlar. İstanbul: Evrim Yayınevi

Kant, I. (2017). Eğitim Üzerine. A. Aydoğan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Kohn, A. (2018). Şımarık Çocuk: Bir Şehir Efsanesi. Y. Ataman (Çev.), Ankara: Görünmez Adam Yayıncılık.

Köknel, Ö. (1982). Kişilik. İstanbul: Onur basımevi.

Kuçuradi, İ. (2004). Eğiticilerin eğitimi. İ. Kuçuradi, B. Peker (Ed.). Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan hakları (s.375-379). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2013). İnsan ve Değerleri. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2011). İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi,İ. (2014). Uludağ Konuşmaları: Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İ. (2015). Etik. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Matthews, G. B. (2000). Çocukluk Felsefesi. E. Çakmak (Çev.). İstanbul: Gendaş Kültür.

Mengüşoğlu, T. (2016). İnsan Felsefesi. Ankara: Doğu Batı Yayınları

Mengüşoğlu, T. (1992). Felsefeye Giriş. İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş.

Montessori, M. (2016). Çocuğunuz Hakkında Bilmeniz Gerekenler. Z. Baykul (Çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Morgan, M. (2000). Bir Çift Yürek. E. Cendey (Çev.), İstanbul: Dharma Yayınları.

Mill, J.S. (2015). Özgürlük üzerine. T. Türk (Çev.), İstanbul: Oda yayınları.

Onur, B. (1997). Gelişim Psikolojisi. Ankara: İmge Kitabevi.

Özcan, M. (2016). İnsan Felsefesi. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Platon. (2014). Sokrates'in Savunması. İstanbul. Şule Yayınları.

Platon. (2016). Devlet. İstanbul: Ataç Yayınları.

Russell, B. (2017). Sorgulayan Denemeler. N. Arık (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2016). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. R. N. İleri (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2017). Emile. Y. Avunç (Çev.), İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.

Schopenhauer, A. (2017). Bilim ve Bilgelik. A. Aydoğan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Yavuzer, H. (1995). Ana Baba ve Çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (1995 a). Çocuk Eğitimi El Kitabı. İstanbul: Remzi kitabevi.

Yavuzer, H. (1994). Çocuk Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (1996). Çocuk ve Suç. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yörükoğlu, A. (2016). Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınları.

Yörükoğlu, A. (1992). Değişen Toplumda Aile ve Çocuk. İstanbul: Özgür Yayınları.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. (1948).12.12.2018 tarihinde http://www.ttb.org.tr/mevzuat/ sayfasından indirildi.